

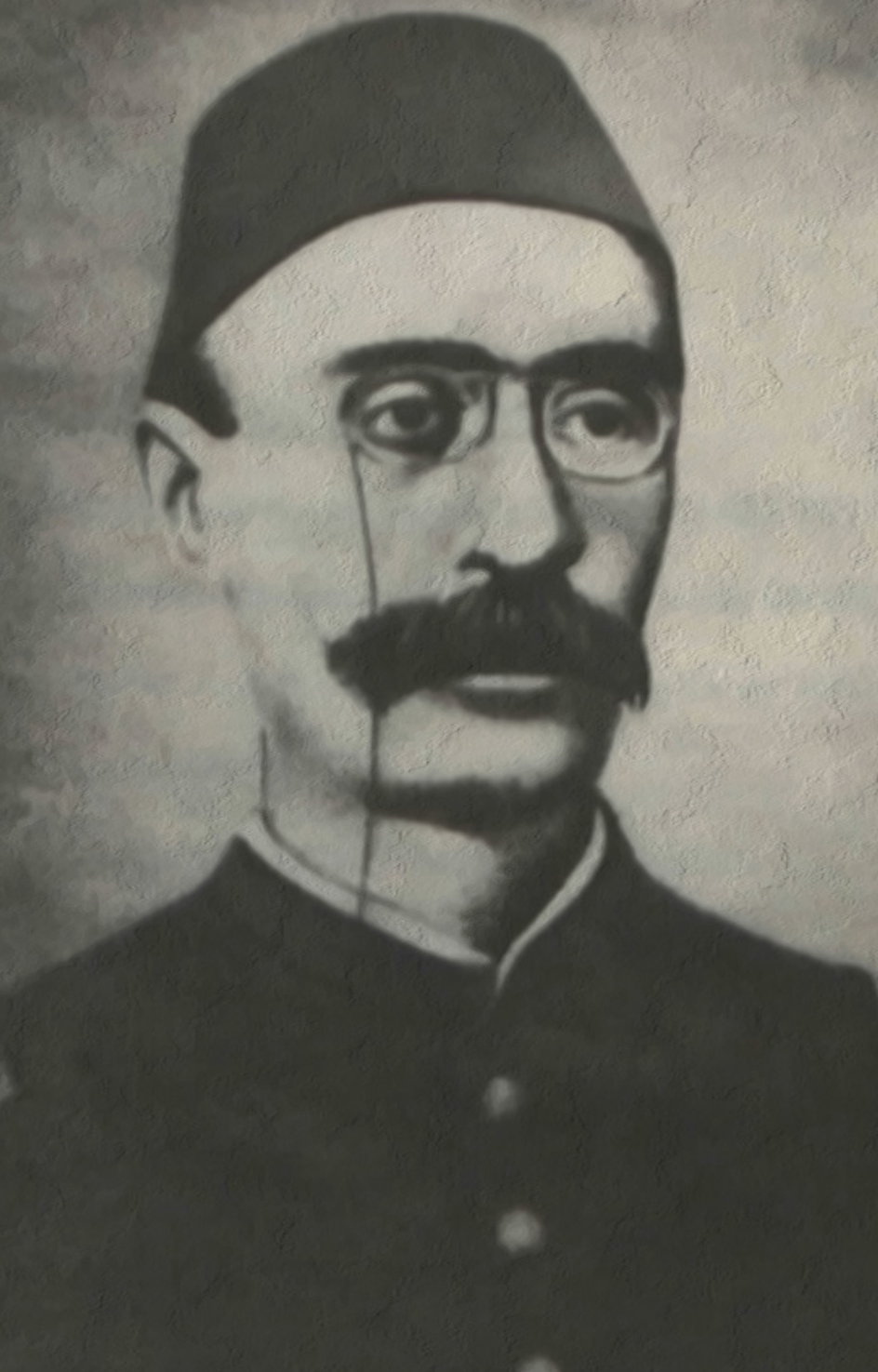
DR. NURSEL MANAV

BELLEK-BİYOGRAFI

Tıp Dilinin
ve Eğitiminin
Türkçeleşmesinde
Öncü

Kırımlı
Aziz
Bey

Tıp Dilinin ve Eğitiminin

Türkçeleşmesinde Öncü

KIRIMLI DOKTOR AZİZ BEY

Dr. Nursel Manav

Kızılay Kültür Sanat Yayınları: 21

Bellek Biyografi Dizisi: 6

Editör

Doç. Dr. Şefik Memiş

Son Okuma

Hafize Zehra Kavak

Grafik Tasarım

Nevzat Onaran

Uygulama

Murat Arslan

Dizi Kapak Tasarım

Zeyd Karaaslan

Kapak Çizgisi

İsmail Özen

Üretim Koordinasyon

Fatma Sena Yasan

ISBN 978-625-99214-9-5

Ocak 2024, İstanbul, birinci basım

© Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2024

Bu kitap **Kızılay Akademisi** tarafından yayına hazırlanmıştır. Kızılay Akademisi, **Türkiye Kızılay Derneğinin** eğitim, araştırma ve yayın çalışmaları yapmakla görevli birimidir. **Kızılay Kültür Sanat Yayınları** ise Türkiye Kızılay Derneğinin tescilli markası olup Kızılay Akademisi'nin Kızılay faaliyet alanlarında birikim oluşturmak ve kamuoyu farkındalığını arttırmak için kültürel, sanatsal ve bilimsel yayım yaptığı platformudur.

Yayın Sertifikası No.: 47652
Sütlüce Mah. İmrâhor Cad. No.: 28
34445 Beyoğlu / İstanbul / Türkiye
Telefon: (+90 212) 263 1868
Web: <https://kizilayakademi.org.tr/yayin/>
e-posta: info@kizilaykultursanat.com.tr

Baskı ve Cilt

Kültür Sanat Basımevi ve Reklamcılık Org. Sanayi
Ticaret Limited Şirketi
Matbaa Sertifikası No.: 44153
Maltepe Mh. Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi ZB-7-9-
11 Zeytinburnu/ İstanbul
Telefon: (+90 212) 674 0021-29-46

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümleri çerçevesinde eserin yayımlanması, Türkçe ve diğer bütün dillerde yurt içinde ve dışında maddi ve manevi haklarının temsili hak sahipleriyle anlaşmalı olarak münhasıran Kızılay Kültür Sanat Yayınlarına aittir. Haklı alıntı sınırları içinde kalmak ve kaynak göstermek kaydıyla eserden alıntı yapılabilir.

Eserin dijital versiyonu ücretsiz açık erişimle Kızılay Akademisi web sayfasından (<https://kizilayakademi.org.tr/kitap-ve-brosur/>) okunabilir, herhangi ilave bir izne gerek olmaksızın her türlü dijital platforma serbestçe indirilebilir, bir değişiklik yapılmaksızın indirildiği hâliyle bütün dijital platformlarda konumlandırılabilir, paylaşılabilir. Dijital versiyonu ücretsiz olan bu kitabın basılı hâli internet üzerinden faal kitabe ve mağazalar ile kitap evlerinden satın alınabilir.

Kızılay Akademisi, Kızılay Kültür Sanat Yayınlarından neşrettiği eserleri müellifine sadık kalarak yayımlar. Görüşlerini gerek gördüğünde ön söz, dipnot vb. aracılığıyla eserde okurlara aktarır; görüş belirtilmeyen hususlara Kızılay Akademisinin, Kızılay Kültür Sanat Yayınlarının yahut her iki birimin kurucusu Türkiye Kızılay Derneğinin katıldığı varsayılmaz.

Kütüphane Bilgi Kartı

Library Cataloging-in-Publication Data

Kırmımlı Doktor Aziz Bey/ Nursel Manav
İstanbul: Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2024.
144 s.; resim, harita, tablo; 12,5x19,5 cm.
Bibliyografya ve indeks var.
ISBN978-625-99214-9-5

1. Kırmımlı Aziz Bey (aka: Aziz İdris Kırmı, Doktor Aziz İdris Bey), 1840-1878 | 2. Medicine-History-Turkey | 3. Chemist-Biography-Turkey | 4. Medical education-Medical schools | 5. Chemistry-Inorganic chemistry, biochemistry. | 6. Pathology- Theories of disease, etiology, pathogenesis | 7. NGO-Mecrûhîn ve Marzâ-yı Askeriyye İmâd ve Muâvenet Cemiyeti (Aid and Support Association for Wounded and Sick Soldiers)- Hilâl-i Ahmer-Kızılay (Turkish Red Crescent).

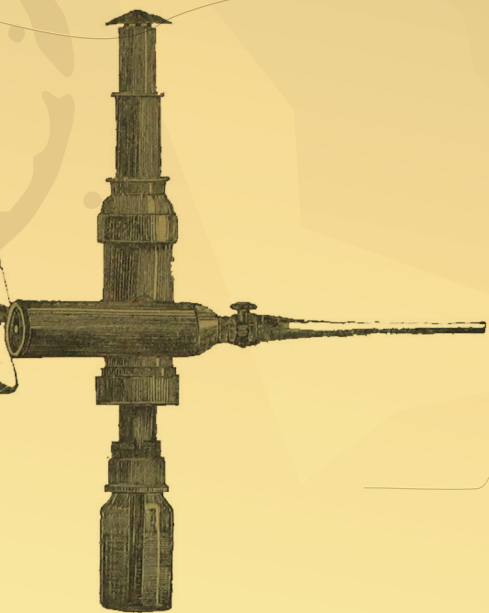
R735-854
QD146-197

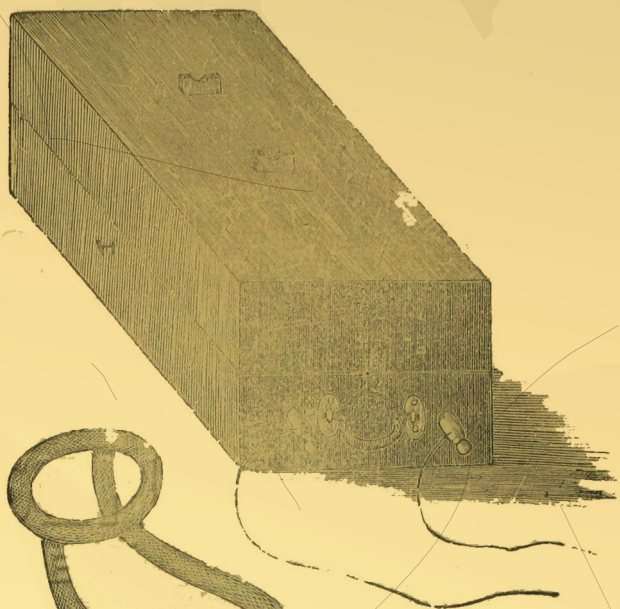
**Tıp Dilinin ve Eğitiminin
Türkçeleşmesinde Öncü
KIRIMLI DOKTOR
AZİZ BEY**

*doğ. 1840, İstanbul
öl. 11 Haziran 1878, İstanbul*

*Kıymetli Doktor Aziz İdris Bey
(1840-1878)*

Tarih her zaman büyük liderler tarafından yazılmaz. Bazen bir avuç sıradan insan yaptıklarıyla toplumun kaderini dolayısıyla tarihini değiştirir. İşte Kırımlı Doktor Aziz İdris Bey başta olmak üzere aralarında Vahid, Hüseyin Remzi, Servet, Nedim, İbrahim Lütü ve Bekir Sıdkı Beylerin bulunduğu isimler bu insanlardandır. Onlar, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin idealist öğrencileriydi ve amaçlarına ulaşmak için yıllarca yoğun bir şekilde çalışmaktan, güçlüklerle savaşmaktan bir an olsun geri durmamıştır. Anavatanlarında, devletin en gözde okulunda, az sayıda öğrencinin muvaffakiyet gösterebildiği yabancı dilde verilen tıp eğitiminin Türkçe olması için engel tanımadan, zorluklara göğüs gererek mücadele etmişler, adlarını tıp tarihine altın harflerle yazdırmışlardı. Elinizdeki kitap bu isimlerden Kırımlı Doktor Aziz İdris Bey'e ayrıldı. Eser, Osmanlı Devleti'ndeki tıp eğitiminin ana dilde yapılması için gecesini gündüzüne katarak çalışan; hayatının son senelerinde hasta olmasına rağmen afet, savaş, kıtlık, hastalık denilince akla ilk gelen, özünde iyilik fikrini barındıran Kızılay'ın kuruluşunda bizzat yer alarak emek veren Kırımlı Doktor Aziz İdris Bey'in 38 yıllık kısacık ama dolu dolu hayatını anlatmaktadır.

Kırım Bahçesaraylı Ali oğlu İdris Efendi'nin oğlu olarak 1840'ta başkent İstanbul'da dünyaya gelen, ibtidaî mektepte başladığı eğitimini 15 yaşında girdiği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede zeki öğrencilerin alındığı özel sınıfa seçilerek sürdüren, tıp eğitiminin mecraının değişmesinde önemli katkıları olan Kırmılı Doktor Aziz İdris Bey, 11 Haziran 1878'de 38 yaşında hayata veda etti.

Giriş

XIX. Yüzyıla Kadar Osmanlı'da Tıp Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde çağdaş tıp eğitimi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin reformlarıyla tanınan II. Mahmud döneminde açılmasıyla (1827) başlamıştır. Öncesinde İslami geleneğe dayalı tıp ekolü hâkimdi. Bu nedenle ilk olarak XIX. yüzyıla kadar Osmanlı'da tıp eğitiminin durumuyla ilgili bilgi vermek konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

“Fatih Sultan Mehmed tarafından 1470’te kurulan külliyeinin içinde bir de şifahane yaptırılmıştı. Fatih Sultan Mehmed’in adıyla anılan külliye de tıp medresesi bulunuyordu.”

Osmanlı Devleti’nde önceleri sağlık alanında İslam tıp teorisine dayalı çalışmalar yapılmakta ve darüşşifa denilen şifahane veya hastaneler bulunmaktaydı. Darüşşifaların ilki 1399’da Yıldırım Beyazıt döneminde Bursa’da kurulmuştur. Tıp eğitimi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane kurulmadan önce

Haydarpaşa'da Tıbbiye-i Şâbâne Mektebi

II. Bayezid Şifahanesi 1488'de Edirne'de inşa edildi.

şifahanelerin uzantısı konumundaki medreselerde verilmekteydi. Medreseler öğrenciler için uygulama alanı mahiyetindeydi.¹ Şifahaneler kurulurken yanında özellikle medreselerinin bulunmasına özen gösterilmişti. Bursa'dan sonra 1488'de Edirne'de, 1539'da Manisa'da, 1550'de İstanbul'da (Haseki Dârüşşifası) hekim yetiştirecek medreseleri de bulunan şifahaneler inşa edilmişti.²

Fatih Sultan Mehmed'in emriyle İstanbul'un fetminden sonra 1470'te Fatih Külliyesinde açılan darüşşifada tıp eğitimi verilmekteydi.³ XVI. yüzyıla gelindiğinde Mimar Sinan'ın 1557'de inşa ettiği Süleymaniye Külliyesindeki şifahane ve tıp medresesi bu alandaki en önemli yapılardandı. Süleymaniye Külliyesindeki tıp medresesinde 20 akçe gündelikli bir tıp müderrisi, sekiz dânişmend (mezun olma aşamasına gelmiş kıdemli öğrenci)

“Külliyyede yer alan tıp medresesinin başına Ahmed Kutbüddin atanmış, ayrıca İspanya'dan Kastilya Kralı V. Alfons'un hekimi Epbraim b. Sandschi, İtalya'dan Maestro İacopo (Müslüman olup Yakub Paşa adını almıştır) getirilmişti.”

ve diğer görevlilerle birlikte eğitim verilmekteydi. Tıp medresesine atanacak hoca, Platon, Aristo veya Galenos gibi bir âlim olmak zorundaydı. Medresede haftada dört gün teorik tıp dersleri verilmekte ve hemen yanındaki şifahanede klinik uygulaması yapılmaktaydı. Bu hastanede XIX. yüzyılın başına kadar öğrenci yetiştirilmeye devam edilmiştir.⁴

Tıp eğitiminde mantık ve klasik tıp kitapları okutulmakta, anatomi dersleri de Galenus ve İbn Sînâ'nın eserlerine göre işlenmekteydi. Derslerde öğrenilen bilgiler hemen yanındaki Süleymaniye Dârüşşifasında hastalar üzerinde uygulanmaktaydı. Medresede eğitim görmek dışında Osmanlı'da doktor olmanın bir başka yolu da usta hekimlerden özel ders almaktan geçiyordu. Hekimlerin evlerinde özel derslere devam edip tıp öğrenen öğrenci yine hocanın verdiği şehadetnameyle hastanelerde pratik uygulama imkânı buluyordu. Bu öğrencilerden biri olan Nidâî, tıbbî Larendeli Siyâhî adlı Mısırlı üstattan öğrenmişti. Arapça ve Farsça bilen ve tıbbâ eğilimi bulunanlar da bu iki dilde yazılmış tıp kitaplarından öğrendikleri bil-

“ 1399'da Bursa'da açılan Yıldırım Dârüşşifasının ilk başhekimi Tabip Hüsnü'dür. Ayrıca onun yardımcıları ve cerrah şifahanede görev yapıyordu. ”

PLATON

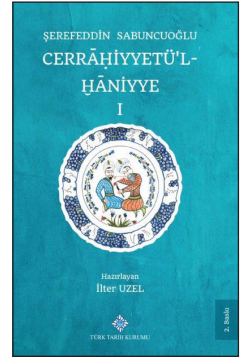
ARISTOTELES

gilerle doktor olmayan yerlerde hasta tedavi ediyordu. Hatta bunların bir kısmı tıp kitabı da yazmıştı. Örneğin *Tervîhul-Ervâh*'ın yazarı Ahmedî ve *Kitâbu'l-Müntahab fi't-Tıbb*'in yazarı Mardânî bunlardan bazılarıdır.⁵

Osmanlı Devleti'nde modern tıp eğitimine geçmeden önce tıp ve doktorlarla ilgili açıklanması gereken bir başka konu da hekimbaşılık görevidir. Hekimbaşı genellikle ilmiye sınıfına mensup, tıp alanında yetişmiş kişiler arasından seçilen, sarayda padişah ve ailesi için hizmet veren ve aynı zamanda genel sağlık işlerinin yönetiminden sorumlu kişidir. İlk hekimbaşı, II. Bayezid döneminde atanan Mehmed Muhyiddin İzmitî'dir.⁶

Evvelinde tıp öğretimi geleneksel yöntemle yapılır ve hastalar tedavi edilirken XIX. yüzyılın başında Avrupa tarzında çağdaş eğitim kurumları ve hastaneleri tesis edilmeye başlandı. Kasımpaşa'daki, Tersâne-i Âmire'de hekim ve cerrah yetiştirilmesi için açılan modern tıbbiye bu anlamda ilk örnek olarak zikredilebilir. 1805'te burada bir hastane açılırken 1806'da aynı yerde tıbhane tesis edilerek ilk defa tıp eğitimine başlandı.⁷ Hastaneye hekimbaşı ve cerrahbaşı tayini gündeme gelmiş, öğrencileri de yabancı dil bilenlerden seçilmeye özen gösterilmişti. Öncelikle İstanbul'daki eczanelerde çalışan kalfalar arasından İtalyanca gibi yabancı dile hâkim beş kişi seçilmişti. Mosaraki Efendi hekimbaşı olarak atanırken ve Arbili Efendi de cerrahbaşı tayin edilmişti.

Bugünkü anlamda modern tıp okulu 14 Mart 1827'de Tıbhâne-i Âmire veya Dârüttıbb-ı Âmi-re adıyla kuruldu. Bundan sonra Mekteb-i Tıb-

“Dönemin ünlü hekim ve cerrahlarından Şerafeddin Sabuncuoğlu (1386?-1470) eğitimini Amasya Dârüşşifasında tamamlamıştı. Sabuncuoğlu'nun *Kitâbü'l-Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* (1465) adlı eseri Osmanlılarda kaleme alınmış tek resimli cerrahi eseridir.”

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin ilk defa eğitim verdiği Tulumacıbaşı Konağı

biye-i Şahane diye anacağımız bu okulun ilk eğitim verdiği yer Şehzadebaşı'ndaki Tulumacıbaşı Konağıydı. Tersâne-i Âmirede açılan tıp okulunda olduğu gibi ilk öğrenciler buraya da seçilerek alındı. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu acemileri veya yetenekli olanları tercih edildi. Süleymaniye'deki tıp medresesinden getirilen öğrencilerle birlikte Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin ilk sınıfında 40 kişi vardı. Saray hekimi Mısırî Seyyid Ahmed Efendi öğrencilere dil bilgisi ve imlâ, tıbbi bitki ve ilaçlar, hastalık ve sakatlıkların Türkçe ve Arapça tanımlarıyla Kur'ân-ı Kerim ve ilmi dersleri verecekti. Hocalardan biri Fransızca öğretecek ve cerrahi uygulamaları öğrencilere gösterecekti. Yabancı dili iyi olan öğrenciler için resimli anatomi ve tıp bilimine giriş dersi de konuldu. Ayrıca güzel yazı eğitimi için bir hattat da görevlendirilmişti. İkinci sınıfta yirmi öğrenciye İtalyanca öğretilip bu dilde yazılmış kitapların Türkçeye çevrilmesi planlandı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 1829'da açılan üçüncü sınıfına fizyoloji ve ilaçlar hakkında dersler

Tersâne-i Âmire:

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Gelibolu'da tesis edilen ve daha sonra İstanbul Haliç'te konumlandırılarak teşkilat yapısı geliştirilen donanmadır.

ilave edildi. Dördüncü sınıfı 1833'te oluşturularak fizik, botanik ve fen bilimleri eğitime ve klinik uygulamasına başlandı.⁸

Kırımlı Doktor İdris Aziz Bey'in Hayatı, Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane

Kırım Bahçesaraylı Ali oğlu İdris Efendi İstanbul'a göç ettiğinde Osmanlı başkenti 1839 senesinin hangi mevsimindeydi bilinmez ama hemen ertesi yıl dünyaya gelecek olan oğlu Aziz'in, babasının kaderini yaşamayacağı kesindi. İdris Efendi koşum ve eyer takımları yapan kendi hâlinde bir saraçtı. 1802 senesinde Kırım'a bağlı Bahçesaray'da dünyaya gelmiş ve 73 yıl süren bir hayatın ardından 25 Mayıs 1875'te, yıllar önce

“Bahçesaray, 1475'ten 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar yaklaşık 299 sene Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım Hanlığı'nın kentidir.”

Kırım Bahçesaray

**Hekimbaşı Behcet
Mustafa Efendi**

*1774'te, İstanbul'da
dünyaya gelen Mustafa
Behcet Efendi III.
Selim ve II. Mahmud
döneminde saray hekimliği
yaptı.*

büyük umutlarla göç ettiği başkent Dersaadet'te hayata gözlerini kapatmıştı.⁹ İdris Efendi'nin neden başkente göç etmeye karar verdiği belli değildir. Ancak uzun bir süreç içinde dönem dönem Kırım'dan Osmanlı'ya büyük göçlerin olduğu bilinmektedir.

Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nde Erdel, Eflak, Boğdan benzeri bir yönetim sistemiyle idare edilirdi ve mümtaz eyalet denilen eyaletler gibi belirli kısıtlamalara tabiydi. Rus Çarlığı tarafından ilhak edildiği 1783'ten sonra önemli ölçüde dışarıya göç vermiştir. Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra yine büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Ancak

Kırımlı Doktor Aziz Bey

aralarında tıp okulunu tercih edenler de dâhil her dönem Kırım'dan İstanbul'a eğitim için gelenler olmuştur.¹⁰ İdris Efendi'nin ailesini İstanbul'a getirmesi Kırım Savaşı'ndan çok daha öncedir.

1839 bilindiği üzere Osmanlı Devleti için çok önemli bir dönemin başladığı tarihtir. Zira bu seneler Tanzimat yıllarıdır. İdris Efendi, "Koca" ve "Büyük" lakaplarıyla anılan Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği yıl Dersaadet'e gelmişti. Hemen ertesi sene 1840'ta oğlu Aziz doğdu. Annesi ve varsa kardeşlerine ilişkin bilgi yoktur. Aziz Bey, eğitimine iptidai mektepte başlamıştı. Aziz Bey'i yakından tanıyan kaynaklara göre babası İdris Efendi oğlunun zekâsını fark etmiş ve eğitimine büyük bir özen göstermiş, mümkün olduğunca iyi okullara gönderip mahir hocalara emanet etmişti. Babasının gösterdiği özen sayesinde Aziz Bey, 15 yaşına kadar Arapça ve Farsçayı belirli bir seviyede öğrenmişti. Bu başlangıç, onun kısa süre sonra eğitim dili Fransızca olan, ülkenin en saygın ve tek tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneye girmesini sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda zeki öğrencilerin seçildiği özel sınıfa kabulüne yetecekti.¹¹

Aziz Bey'in yıllarca eğitim göreceği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Hekimbaşı Behcet Mustafa Efendi'nin teklifiyle dönemin ordusu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'ye hizmet edecek tabip ve cerrahların yetiştirilmesi amacıyla 14 Mart 1827'de kurulmuştu. 14 Mart günü bu nedenle Tıp Bayramı olarak kutlanır. Osmanlı Devleti'nin bilim alanında geri kaldığını düşünen Sultan II. Mahmud'un emriyle tıp okulunu hemen faali-

Karl Ambroise Bernard

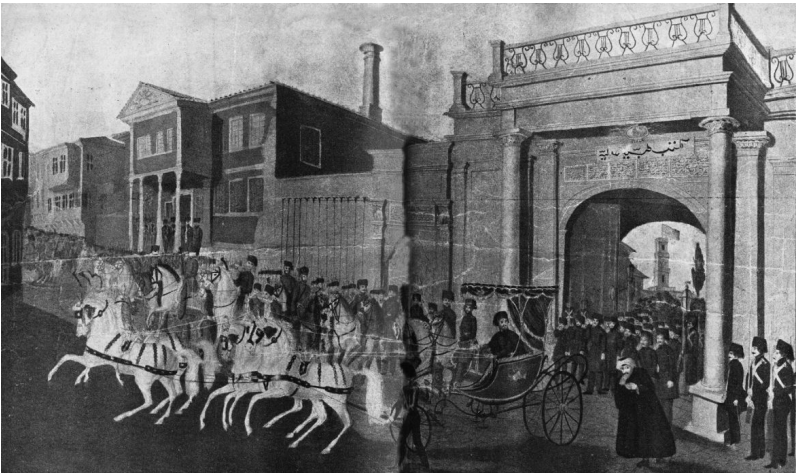

1808'de Bohemya'da Starckenbach'ta doğdu. Viyana'da askeri hekim yetiştirmek üzere 1785'te açılan Josephinum Tıp Akademisinde okudu.

“II. Mahmud, 20 Temmuz 1785’te doğdu. Babası I. Abdülhamid, annesi Nakşidil Sultan’dır. Adli mahlası doğumuyla birlikte verilmiştir.”

yete geçirebilmek için eğitime Fransız dilinde başlanmıştı. Başka dildeki eserlerin ve özellikle Fransızca kaynakların Türkçeye tercümesiyle zaman yitirmek istenmemiş, bir an önce ilerleme kaydedilmesi amaçlanmıştı. Okul, II. Mahmud’un 14 Mayıs 1839’da mektebi ziyaretinden sonra padişahın Adli mahlası nedeniyle Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane olarak anılmaya başlanmıştı. Aynı yıl okul Gülhane’den Galatasaray’a taşınmış ve Viyana’dan doktor Karl Ambroise Bernard getirilerek okulun yönetimi ona bırakılmıştı. Osmanlı’da var olan hekimbaşılığın 1850’den sonra kaldırılmasının ardından okul Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane adıyla anılmaya devam etti.¹²

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Osmanlı Devleti sınırları içindeki tek tıp okulu olmasının yanı sıra yakın coğrafya içinde de eğitiminin zorluğu; ancak bir o kadar kalitesiyle bilinmekteydi. II. Mahmud’un ardından tahta çıkan oğlu Sultan Abdülmecid de babasının izinden giderek ülkenin gözde

Sultan Abdülmecid, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’den ayrılırken (1844 yılında çizilmiştir)

Kırım Savaşı'nda Türk güçleri ilerlerken

eğitim kurumu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneyi geliştirmek amacıyla desteklemeyi sürdürmüştü; her yıl bitirme sınavlarını izlemiş, ayrıca yabancı ülkelerin İstanbul sefirlerinin de bu törenlerde hazır bulunmasını sağlamıştı.¹³ Anlaşılacağı üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Osmanlı Devleti'nin prestij kaynağı, gözbebeği idi.

15 Ağustos 1855'te Aziz Bey 15 yaşında bu seçkin askerî okula adım attığında ülkenin her bölgesinde hekim ihtiyacı da giderek artmaktaydı. Bunun başlıca sebebi 1853'te başlayan ve 1856'ya kadar devam eden Kırım Savaşı'ydı. Kırım Savaşı, Rusya'ya karşı İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Osmanlı ordusuyla müttefik olduğu harptir. Kırım Savaşı'nda hem Osmanlı hem de müttefiklerinin yaralı sayısı fazlaydı. Osmanlı'nın yanında yer alan İngiltere ve Fransa hastaneler kurmuştu ve sadece İngiliz hastanelerine 1854 yılı Ocak ayından 1855

“Avrupa tarihinde
derin izler bırakan veba
salgınları yarattığı büyük
etki nedeniyle Kara
Ölüm diye anılmaktadır.
Osmanlı topraklarında
veba ve kolera salgınları
nüfusu kırıp geçirmişti.
İlk karantina uygulaması
Sultan II. Mahmud
döneminde, 1831’deki
büyük kolera salgını
nedeniyle uygulandı.”

yılı Nisan sonuna kadar 56 binden fazla yaralı getirilmişti.¹⁴ Bu veriler bile yaralıların sayıları hakkında fikir vermeye yeterlidir.

Kırım Savaşı doktor ihtiyacını arttıran faktörlerden yalnızca biriydi. Osmanlı Devleti topraklarında veba, kolera gibi ölümcül salgın hastalıklar dönem dönem kol gezmekte ve Avrupa’da olduğu gibi ülke nüfusunu kırıp geçirmektedir. Osmanlı Devleti topraklarına giren ve Kara Ölüm diye anılan veba nedeniyle çok sayıda insan hayatını kaybetmiş; hükûmet salgını önleyebilmek adına uzun yıllar zorlu bir mücadele vermişti.¹⁵ XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde veba salgınları sona ermiş, bu sefer de bir diğer bulaşıcı hastalık olan kolera baş göstermişti. Hatta Hekimbaşı Behcet Mustafa Efendi, 1831’de ilk kolera salgını İstanbul’a sıçradığında korunma ve tedavi yöntemlerini anlattığı *Kolera Risalesi* adlı bir kitap yazmış, bu eser Almanca ve Arapçaya çevrilmişti. Behcet Efendi kitabı yazdığında kolera mikrobunun henüz keşfedilmediğini de ifade edelim.¹⁶

Galatasaray’nda Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane (Sübeyl Ünver’in 1967 tarihli sulu boya resmi).

Aziz Bey'in tıp okulundaki öğrenciliği böyle bir dönemde başlamıştı. Daha ilk anda fark edilen ve hocalarının dikkatini çeken bir öğrenciydi.¹⁷ Bunun en önemli göstergesi daha önce belirttiğimiz üzere zeki ve yetenekli öğrencilerin dâhil edildiği “mümtaz sınıf” adı verilen sınıfa alınmasıdır. Aziz Bey'in de içinde bulunduğu seçkin öğrencilerden oluşan sınıf hem Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin hem de ülkenin tıp tarihinin yeniden yazılmasında rol oynayacaktı. Her ne kadar Behcet Mustafa Efendi'nin önerisiyle kurulan tıp okulu II. Mahmud ve Abdülmecid döneminde desteklenmiş, bu arada önemli değişikliklerden geçmiş ve yurt dışından getirilen hocaların katkısıyla büyük bir ilerleme kaydetmişse de Mekteb-i Tıbbiye'nin geleceğinde dönüşüme imza atacak ve ileride eğitim dilinin değişmesinin yolunu açacak isim bambaşka biri olacaktı.

Ülkedeki tıp eğitiminin kaderini değiştirecek kişi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin nazırlığına atanacak olan Meclis-i Vâlâ üyesi Cemaleddin Efendi'dir. Cemaleddin Efendi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezaretine tayin edilmesinden sonra okulun eğitim sisteminde değişiklikler yapmıştı; ancak en önemli girişimi yetenekli öğrencilerden bir sınıf oluşturmaya idi. Bu sınıfa ileride tıp eğitiminin Türkçe yapılabilmesi için ders kitaplarını tercüme edecek öğrencileri yetiştirmeyi amaçlıyordu. Mümtaz sınıfa seçilebilmek için gereken en önemli şart zeki ve yetenekli olmaktı; Arapça, Farsça ve Türkçeye olan hâkimiyet ve bilgiydi. Aziz Bey, daha önce ifade edildiği gibi, babası İdris Efendi'nin teşvikiyle çocukluğundan itibaren iyi eğitim almış, Arapça ve Farsçayı belirli bir seviyede öğrenmeyi başarmıştı. Bu dillerdeki bilgisi ve yetenekli olması sayesinde

Meclis-i Vâlâ:

II. Mahmud'un 24 Mart 1838'de kurduğu, reformları planlayan, uygulamasını denetleyen yüksek yasama ve yargı organı.

Galatasaray Tıbbiyesinde kadavra üzerinde anatomi dersi (1842)

mümtaz sınıfa seçilen Aziz Bey, alacağı eğitimi çok iyi değerlendirecek ve nihayetinde tabir caizse eli kalem tutan biri hâline gelecekti. 1857'de üstün yeteneklilerden oluşan mümtaz sınıfa hocalık yapması için Takvimhane-i Âmire Musahhihi Ömer Lütfi Efendi, yardımcılıklarına da Arif ve Şevki Efendiler getirildi.¹⁸ Bu konuya aşağıda ayrıntılı olarak değinmek üzere önce Aziz Bey'in hem doktor hem de yazarlıkta öne çıkmasına ve geride önemli eserler bırakmasına vesile olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede nasıl bir eğitim aldığına yakından bakmak gerekmektedir.

“Cerrahbâne-i Âmire, Sultan II. Mahmud döneminde 1832'de ordu için cerrah yetiştirmek üzere açılan okuldur.”

Aziz Bey'in eğitim gördüğü Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin selefi Tıbhane-i Âmirede eğitimin içeriği şöylediydi: 1827'de Tıbhane-i Âmire adıyla açıldığında Fransızca yürütülen dört yıllık eğitimin ilk yılında hazırlık okutulurdu. Hazırlık sınıfında Arapça, İslam'ın temel kaidelerinin ele alındığı akaid-i diniye, ahlak, kimya ve Fransızca

dersleri verilirdi. İkinci yıl akaid-i diniye, Fransızca, anatomi, botanik ve zooloji dersleri, üçüncü yıl hıfzıssıhha (koruyucu sağlık), fizyoloji, cerrahi, dördüncü ve son yıl dâhilî ve haricî hastalıklar ve doğum derslerini aldıktan sonra öğrenciler mezun olmaktaydı. 1831'de cerrah yetiştirmek üzere açılan Cerrahhane-i Âmire, 1836'da Tıbhane-i Âmire'yle birleştirilip Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane olarak adlandırıldı. Okulda yine eğitim dili Fransızcadı. Bu arada eğitim süresi altı yıla çıkarıldı.

1841'de ise altı yıllık eğitimin yetersiz olduğuna karar verilmiş ve ilk dört sınıfı idadi, beşi yüksek olmak üzere dokuz seneye uzatılmıştı. Bu sürenin ilk dört yılı Fransızca ve Türkçe dil bilgisi, resim, geometri, tarih, coğrafya gibi derslerin okutulduğu bir tür hazırlık sınıfı gibiydi. Sınıfların ve ders programının, temel eğitimden geçmemiş öğrencilerin tıp okuyamayacağından hareketle düzenlendiği anlaşılmaktadır. Altıncı sınıftan itibaren başlayan tıpla ilgili dersler ve mezuniyete kadar eczacılık, organlar, cerrahlık, tıp bilgileri ve genel hastalıklar müfredatta yer alıyordu.¹⁹ Daha sonra yapılan değişiklikle dört yıllık hazırlık sınıfı ve ardından tıp eğitiminin altı yıl sürdüğü bir döneme geçildi. Hazırlık sınıfında Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, geometri, kozmografya (gök bilimi), genel tarih, Osmanlı tarihi, aritmetik, cebir ve daha öncekinden farklı olarak temel felsefe öğretilmekteydi.²⁰ 1855'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye başlayan Aziz Bey'in yetişmesini sağlayan eğitim ortamı böyleydi. Yoğun bir hazırlık dönemi ve devamındaki altı yıllık tıp eğitimini üstelik Fransız diliyle tamamlamanın oldukça zor olduğu ve sıkı çalışma gerektirdiği açıktır.

Spiridon Mavroyeni Paşa

Spiridon Mavroyeni Paşa (1817-1902) II. Abdülhamid'in özel hekimi, Mekteb-i Tıbbiye hocası, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne başkanı ve Meclis-i Âyân üyesiydi.

Hayrullah Efendi

26 Ekim 1818 İstanbul'da doğan Hayrullah Efendi, hekimbaşı ve reisülulemâ Abdülhak Molla'nın oğludur. "Hekimbaşılar" diye bilinen ulemâ ailesine mensuptur. 1866'da vefat etmiştir.

Cemaleddin Efendi'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de gerçekleştirdiği yenilikler arasında mümtaz sınıfın yanı sıra eğitim programının içeriğindeki değişiklikler de vardı. Yine de tıp eğitimi belirli bir düzene kavuşturulamıyordu. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de bu ağır eğitimin müfredatını inceleyip düzeltilmesi gereken unsurları belirlemek üzere 1857'de Cemaleddin Efendi'nin başkanlığında dersleri de izleyecek müfettişlerin yer aldığı özel kurul tesis edilmişti. Müfettişlerden oluşan kurulun bir sebebi de Cemaleddin Efendi'nin mümtaz öğrenciler sınıfıydı.²¹ İnceleme neticesinde kurulun kararı hazırlık eğitiminin iki yıl daha uzatılması yönündeydi. Kurula göre hazırlık sınıfı, mantık ve felsefe derslerinin ilavesiyle altı yıla çıkarılmalıydı. Bu karar uygulanmak istendiğinde okulda ayaklanma çıkmış, sonuçta Cemaleddin Efendi görevden alınmıştı.²² Bu teftiş grubu içinde olup daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin nazırlığına atanan Hayrullah Efendi de vardı. Olasılıkla okuldaki isyan da mümtaz sınıfa karşı olanlarca kışkırtılmıştı. Spiridon Mavroyeni'ye göre hazırlık sınıfına iki yıl daha ilave edilmesi Seraskerlik tarafından onaylanmış, bu esnada birkaç entrikacı derslerin eski düzende devam etmesi için kurnazca öğrencileri kışkırtmaya başlamış ve nihayetinde eğitim eski düzende devam etmişti.²³

Aziz Bey'in de yer aldığı mümtaz sınıfı açan Cemaleddin Efendi'nin amacı, yetenekli öğrencilere Arapça ve Farsça öğreterek bunların ileride kitap tercüme etmesi, bu sayede de bir sonraki adımda tıp eğitiminin Fransızca hâkimiyetinden kurtarılıp Türkçe yapılmasıydı. Cemaleddin Efendi görevden alınca mümtaz sınıf kapatıldı. Mekteb-i

Tıbbiye-i Şahanenin nazırlığına Hayrullah Efendi atandı.²⁴ Hazırlık sınıflarında bu derslerin bulunmasına rağmen, Cemaleddin Efendi'nin seçkin öğrencilere ileri seviyede Arapça ve Farsça eğitimi vermeye yönelik teşebbüsünün sebebi sorgulandığında amacın tıp eğitimini Türkçeleştirmek olduğu görülmektedir. Arapça ve Farsça okulun müfredatında yer alan derslerdir. Cemaleddin Efendi, zeki ve yetenekli öğrencilerin bu dilleri çok iyi seviyede öğrenip kitap tercüme etmesini amaçlamıştı ancak mümtaz sınıfa seçilenler, hedefi bir adım ileriye taşıyacak, ana dilde tıp eğitimi için ders kitapları yazacaktı.

“Cemaleddin Efendi, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türkler'in konuşup yazdığı dil olan ve içinde Arapça, Farsça kelimelerin çok kullanıldığı Arap harfleriyle yazılmış Türkçe eğitimden yanaydı.”

Cemaleddin Efendi'nin mümtaz sınıf kurup yabancı dildeki kitapları tercüme edecek bir ekip yetiştirmeye yönelik girişiminin diğer bir sebebiyse Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedeki Fransızca eğitimi tamamlayıp mezun olanların sayısının azlığı, az sayıdaki mezun arasında da Türklerin sınırlı olmasıydı.²⁵ Okulun mevcudunda Müslüman öğrenci fazla olmasına rağmen, çoğunluğu bu zorlu

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin Galatasaray'daki binası yanında 1849'da Humbarahane'de hizmet vermeye başladı.

Tanzimat-ı**Hayriyye:**

Mülkî ıslahat
düzenlemeleridir.
3 Kasım 1839'da
Gülhane Hatt-ı
Hümâyunu'yla
ilan edilmiştir.

eğitimi tamamlayamıyordu. Özellikle hazırlıktan sonra Fransızca'yı öğrenme konusunda yaşadıkları güçlük nedeniyle hazırlık sınıflarında ve ardından tıp eğitiminin başladığı birinci sınıfta öğrenci sayısı 100'den fazla, hatta bazen 120 olurken üst sınıflarda kırka, yirmiye, kimi seneler sekize kadar düşmekteydi.²⁶

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneye öğrenci alımı için belirlenen kurala göre toplam 450 öğrenciden 300'ü Müslüman, 150'si gayrimüslimlerden seçiliyordu. Tanzimat-ı Hayriye gereği her milletin nüfusu, ülkenin toplam nüfusuna oranlanarak o gruptan kaç kişinin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneye kaydedileceği belirleniyordu. Buna göre Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedeki Rum öğrencilerin sayısı 55, Ermeni 40, Katolik 15, Latin 10, Yahudi 15, Eflak-Boğdan ve Sırbistan ahalisinden 15 kişiydi.²⁷ Yıllar itibarıyla bakıldığında mezun olanların sayısı hem az hem de değişkendir. 1843'te 17 öğrenci eğitimi başarıyla tamamlayıp mezun olurken, 1844-45'te 7, 1848-49'da 5, 1850-51'de 19 kişi diploma alabilmişti. 1865-66 döneminde ise mezun sayısı 18'di.²⁸ Cemalettin Efendi'nin mümtaz sınıfı oluştururken bu verileri değerlendirip eğitim dilinden kaynaklanan sorunu iyi analiz ederek sağlam bir öngöründe bulunduğunu söyleyebiliriz.

Sınıfın kapatılması, ayaklanmayla sonuçlanan isyan ve gelişen olayların neticesinde Cemaleddin Efendi'nin görevden alınması, tercüme ve Türkçe tıp eğitimi fikrini ortadan kaldırmadığı gibi aksine mümtaz sınıfın seçkin öğrencilerini daha da kararlı hâle getirmişti. Başta Aziz Bey olmak üzere, Vahid, Hüseyin Remzi, Servet, Nedim, İbrahim

Lütfi ve Bekir Sıdkı Beylerin aralarında bulunduğu mahir öğrenciler Arapça ve Farsça öğrenmek ve bu dildeki eserleri tercüme için daha da çok çalışmaya başlamıştı. Bu sırada Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane nazırlığına Hayrullah Efendi tayin edildi. Cemaleddin Efendi'nin yerine 17 Mayıs 1859'da atanan ve "hekimbaşılar" diye anılan aileye mensup Hayrullah Efendi'nin, bir yandan Türkçe eğitim isteyen öğrencileri desteklediği, öte yandan Fransızcada ısrar eden hocaları idare ettiğine²⁹ dair görüşe karşılık kolayca yararlanılması için *Makâlât-ı Tıbbiye* kitabını ve diğer tıp kitaplarını

“Hayrullah Efendi'nin *Makâlât-ı Tıbbiye* kitabı, kendisinin tıp eğitimini tamamladığında bitirme tezi olarak Türkçe hazırladığı eserdir. Kitabı, 1844 yılı başında yayımlanmıştı.”

*Hacı Arif Efendi, Eyüp'teki Hacı Beşir Ağa Medresesi'nde öğrenciler için bir oda tahsis etmişti.
Eyüp'teki Hacı Beşir Ağa Medresesi'nin eski ve yeni bali.*

Türkçe yazdığını belirtmek gerekir. En azından Türkçe eğitim isteyen öğrencilere engel olmadığı söylenebilir. Hayrullah Efendi, belirlenemeyen bir sebeple 19 Ağustos 1861'de görevden alındı ve yerine³⁰ Arif Efendi atandı.³¹

Hayrullah Efendi'nin nazırlığı döneminde gizlice faaliyetini sürdüren mümtaz sınıf yoğun bir çalışmaya girişmişti. Aziz Bey ve Vahid; Hüseyin Remzi, Servet, Nedim, İbrahim Lütfi, Bekir Sıdkı Beyler- bazı kaynaklara göre Emin Bey, Hüseyin Sabri Efendi de aralarında-³² Mekteb-i Tıbbiyyenin yardımcı hocalarından Ahmed ve Ali Bey'i de safalarına katmıştı. Buldukları her fırsatta farklı yerlerde toplanıp kitapları inceleyip tartışıyor, çeviri yapıyor, yabancı dildeki tıp terimlerine Türkçe karşılık bulmaya uğraşıyorlardı. Yatılı ve askerî bir okul olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane dışında buluşmaları gerekiyordu. Mümtaz sınıfı destekleyen bir diğer isim Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin matbaa müdürü Hacı Ârif Efendi'ydi ve bu çalışkan öğrencilere yer göstermiş, Hacı Beşir Ağa medresesindeki odasını onlara tahsis etmişti.³³ Zaman zaman medrese odasında toplanıp saatlerce çalışıyorlardı. Ancak Hacı Ârif Efendi'nin Eyüpsultan'daki medrese odasına gitmek dönemin ulaşım koşullarında oldukça uzun sürüyordu; Aziz Bey ve arkadaşları vakit kaybetmeksizin çalışmayı sürdürmek ve bir an önce ilerlemek istiyordu. Bu nedenle kimi zaman arkadaşları evliya lâkaplı Hüseyin Remzi Bey'in Vefa'daki Vahid Bey Konağı diye anılan evinde toplanmış, ardından Mercan'da bulunan Yeni Han'da kiraladıkları bir odada buluşmaya devam etmişlerdi.³⁴

“Hacı Beşir Ağa, 1717 – 1746 yılları arasında, III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde darüssaade ağalığı yapmıştır. 1746'da vefat etmiştir.”

“Hacı Arif Efendi, 1860'lardan 1907'ye kadar hemen hemen 45 yıl Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane matbaasında görev yapmıştır.”

Başta Aziz Bey olmak üzere idealist ve çalışkan öğrencilerin Cemaleddin Efendi'nin ardından böyle esaslı bir misyonu üstlenmeleri takdire şayandır. Ağır bir görev üstlenmişlerdir. Aziz Bey ve arkadaşlarını destekleyen ve yanlarında duranlar ise Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocası, ayaklı kütüphane diye anılan Ahmed ve matbaa müdürü Ârif beylerdir. Bu çalışmaları Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedeki ağır ders yüküyle birlikte sürdürdükleri düşünüldüğünde gösterdikleri gayret saygıyı hak etmektedir. Aziz Bey ve arkadaşlarının tatil günleri dışında bir araya gelip çalışması neredeyse imkânsızdı zira Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane askerî tıp okulu olmasının yanı sıra öğrencilerin daha iyi eğitilmesi için denetim altında tutulmaları gerektiği düşüncesiyle kurulmuştu. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin koridorlarında karşılaştıklarını, gizlice haberleştiklerini görür gibi olur, yaşadıkları heyecanı aynı canlılıkla hissedebiliriz. Aralarında inandıkları uğruna yasak ama iyi bir amaç için çalışanların dayanışmasının getirdiği kardeşten öte diye tanımlanabilecek seviyede yakınlık kurulduğunu da rahatlıkla hayal edebiliriz.

Mümtaz sınıfın öğrencileri Fransızca, Arapça ve Farsça kitapları tercümeyle çaba sarf ederken ve Türkçe tıp terimleri oluşturma için mesai harcarken bir yandan da mezuniyetleri yaklaşıyordu. Tıp dilinin Türkçe terimlerle ifade edilip tıp eğitiminin de ana dilde yapılabileceği düşüncesinden ödün vermeden yıllar boyunca büyük bir sırrı paylaşarak çalışmayı sürdürdüler.

Aziz Bey'in bu konudaki mücadelesine ve mezuniyetinden sonra tıp okullarında hocalığa baş-

lamasına geçmeden onun görünüşünü ve karakterini dönemin tanıklarının ifadesiyle tarif edilmesi uygun olacaktır.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinde Aziz Efendi diye anılan Aziz Bey uzun boylu, beyaz tenli, güler yüzlü aynı zamanda zayıf bünyeli biriydi. Onu yakından tanıyanlara göre hayatının amacı devlete, millete hizmet etmek ve bilimle uğraşmaktan ibaretti. Analitik yeteneğe sahipti. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de hocaları tarafından derhâl fark edilip mümtaz sınıfa alınması

onun zekâsının ortalamanın üzerinde olduğunu ispatıdır. Bu durum doğal olarak düşünme yeteneği, kendini iyi ifade edebilme, doğru karar verme gibi özellikleri de beraberinde getiriyordu. Yumuşak başlı, edepli, ahlaklı, alçakgönüllü olarak tarif edilmekteydi. Hangi konuda olursa olsun açık ve akıcı bir dille iki üç saat kesintisiz konuşabilmekteydi. Ayrıca tıp alanında bilimsel kitap yazabilecek kadar yetkin bilgiye sahipti.³⁵

“Aziz Bey uzun boylu, beyaz tenli ve güler yüzlü bir yapıya sahipti.”

Hayrullah Efendi'nin
kitabının ilk sayfası

Kırımlı Doktor Aziz Bey ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye

Hacı Arif Efendi'nin odasında, arkadaşları Hüseyin Remzi'nin evinde ve nihayetinde Mercan'daki bir handa çalışmayı sürdüren Aziz Bey ve arkadaşları bundan sonra yola cemiyet çatısı altında devam etmeye karar vermişti. Bu amaçla 1862'de, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye adını alacak cemiyeti gayriresmî kurmuş ve yıllardır zaten gizlice sürdürdükleri çalışmalarını ilerletmeye de yemin etmişlerdi.³⁶ Cemiyet, tıp kitaplarının Türkçeye çevrilmesini sağlamayı ve bu yöndeki faaliyetleri desteklemeyi düstur edinmişti. Aziz Bey ve arkadaşları cemiyeti gizlice kurduklarında Sermüncim Osman Saib Efendi'nin tıpla ilgili iki eserini (*Abkamül Emrâz ve Kolera Risalesi*)³⁷ ve Şanizâde'nin bazı kitaplarını incelemişti. Bunlarla beraber Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahenenin ilk müdürü ve hocası Charles Ambroise Bernard'ın 1842'de yayımlanmış ve 1844'te Sultan Abdülmecid'in Bursa'yı ziyareti esnasında Türkçeye çevrilererek okulun matbaasında basılan *Bursa Kaplıcaları* adlı risalesini³⁸ ve Hayrullah Efendi'nin kitaplarını bulup günlerce okuyup incelemiş, üzerinde çalışıp tartışmışlardı. Bu mesai, Fransızca verilen tıp eğitiminin Türkçe öğrenilebileceğinden tam anlamıyla emin olmalarını sağlamıştı. Ulaştıkları sonuç heveslerini kat be kat arttırmakla kalmamış; hem daha fazla çalışmalarına hem de gayriresmî kurdukları cemiyeti hükûmete kabul ettirmenin yollarını aramaya başlamalarına vesile olmuştu. Yoğun çalışma esnasında buldukları bir boşlukta da Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kuruluş nizamnamesini hazırladılar.

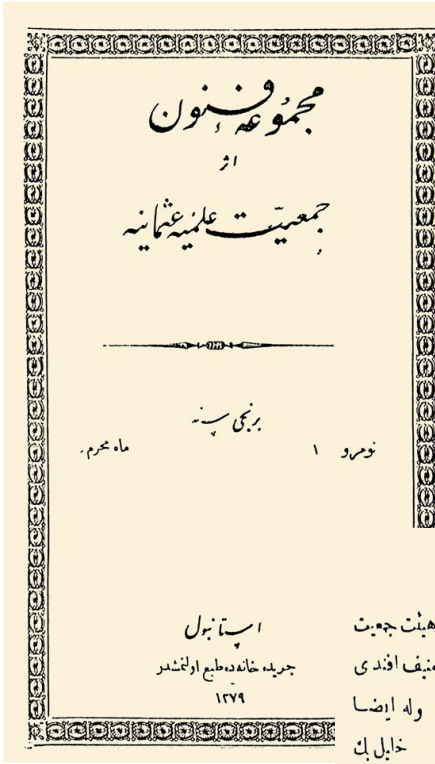
Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Kırım Savaşı esnasında İstanbul'da tesis edilmiş ülkedeki ilk tıp cemiyeti Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiyesinden (Société Médicale de Constantinople) esinle kurulmuştu. Aynı zamanda ona duyulan bir tepki gibiydi. Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiyesinin tüm konferans ve yazışmalarının Fransızca olmasını eleştiren mümtaz sınıf mensuplarının bu nedenle Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'yi kurduğu da kaynaklarda geçmektedir.³⁹ Kırım Harbi'nde müttefik ordularıyla İstanbul'a gelen Doktor Pincoffs ve cerrahlar tarafından 15 Şubat 1854'te tesis edilen Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiye'ye berati 22 Mayıs 1856'da verilmişti. Hekimbaşı Hayrullah ve Salih Efendiler 1859'da, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Arif Bey de 1861'de şeref üyesi seçilmişti.⁴⁰

Devlet tarafından eğitime yönelik düzenleme, tercüme ve telif alanında çalışmak üzere daha önce birden fazla meclis açılmıştı. Bu amaçla Meclis-i Muvakkat, Meclis-i Maarif-i Umumiye ile 1851'de Encümen-i Daniş adlı bilim kurulu oluşturulmuştu. Bunların yanı sıra bir grup Osmanlı aydını farklı türde bir yapılanma hedefiyle Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adıyla bir cemiyet kurmak için harekete geçmişti. O dönem Osmanlı'nın Petersburg sefiri Halil Bey'in başvurusuyla 24 Mayıs 1861'de padişahın onayı alındı. Hem Kırım Savaşı'nda Osmanlı'nın müttefiki ülkelerin doktorları hem de Osmanlı aydınlarınca kurulan her iki oluşum yani Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiye ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, genç ve idealist tıp öğrencilerine bir cemiyet çatısı altında örgütlenme fikrini vermiş gibidir. Osmanlı aydınlarının kurduğu cemiyete biraz daha yakından bakınca

Halil Şerif Paşa

Halil Şerif Paşa (1831-1879) Osmanlı devlet adamı ve diplomattır. Büyük bir serveti olan Halil Şerif Paşa, Avrupa resminin çok önemli eserlerinden özel koleksiyon oluşturan ilk isimdir.

*Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye'nin
yayın organı
Mecmûa-i Fünûn'un ilk sayısının
kapağı ve cemiyetin mübrû*

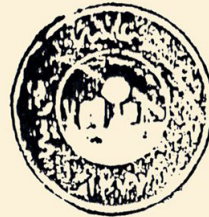
bu cemiyetin çalışma sistemi, mümtaz sınıfın hedeflediği amaçlarla örtüştüğü görülmektedir. Cemiyetin yayın organı *Mecmûa-i Fünûn*, Aziz Bey'in de kalem oynatacağı dergi olacaktır.

İlk başkanı Halil Bey olan ve ardından Münif Efendi'nin (daha sonra paşa olacaktır) onun yerine getirildiği Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye'nin temel amacı kitap telifi,

مواد مندرجہ

جمیعت انضماماتی		ہیئت جمعیّت
مقدمہ		منیف افندی
موازنہ علم و جمال		ولہ ایضاً
فدماۃ مصریین تاریخی		خابلک
علامہ سما		قدری ک
سرعت عمر		منیف افندی
ظہور تصور افکار		ولہ ایضاً

جمیعت ممبر بلہ مہرور اولبان مجموعہ فون مستعملینہ ساختہ نظر بلہ
باقبلہ فی طابع و بادعاری مسئول طوبلہ جہدر

tercümesi ve ülke genelinde ilim ve fennin gelişimi için çalışmaktı. Cemiyet, kuruluş amacına hizmet etmek üzere bir de mecmua yayımlayacaktı ve *Vakâ-i Tıbbiye*'den sonra Osmanlı Devleti'nde ilk bilim ve kültür yayını olacaktı. Cemiyete üyeliğin temel koşulu ise Arapça, Farsça ve Türkçe yanında Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve eski Yunanca gibi Batı dillerinden birini bilmektir. Toplamı 33 olan daimî üyeler mutlaka Osmanlı uyruklu olanlardan seçilecekti. Daimî üyeler, zaman buldukça ve bilgi birikimlerine uygun *Mecmûa-i Fünûn*'a makale yazacak, ayrıca uzmanlık alanlarında ders verecekti. Bu üyeler dışındaki sekiz üye de isterse dergiye makale hazırlayabilirdi ancak tüm üyeler bilgilerine göre kitap telif edecek ve çeviri yapacaktı. Faaliyette kaldığı altı yıl kuruluş amacına uygun Osmanlı bilim ve kültür hayatında önemli iz bırakan Cemiyet, Çiçekpazarı'nda Sadrazam Fuad Paşa tarafından tahsis edilen Taşmektep'te faaliyetini sürdürmüştü. Yaklaşık bin kadar kitabı içeren modern kütüphanede aralarında Türkçe, Fransızca, İngilizce, Ermenice, Rumca olmak üzere 40 yerli ve yabancı gazetenin bulunduğu okuma bölümü oluşturulmuş ve nihayetinde Cemiyete ait bir de matbaa kurulmuştu. Hatta Cemiyet bilimsel konferanslar da düzenlemişti. Ancak Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin başkanı Halil Bey'in ve diğer üyelerin memuriyetlerinden dolayı başka yerlere tayini Cemiyetin çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiş, bu sebeple beş yılı aşkın bir süre etkin kaldıktan sonra kapanmıştı.⁴¹ Aziz Bey, bu cemiyeti eleştirecek ve daha iyi göreve atanmak isteyen bürokratların göz boyama faaliyeti diye nitelendirecekti.

Münif Paşa

İlk tahsiline Antep'te Nuruosmaniye Medresesi'nde başlayan Münif Paşa, babası Hoca Abdülhadi Efendi'nin görevi nedeniyle Kahire'de Kasr-ı Ali Medresesinde öğrenimine devam etmişti.

Hekimbaşı Salih Efendi

Salih Efendi, 1843 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun olmuştu. Üç sultanın doktorluğunu yapmış Salih Efendi'nin 1865'te yayımlanan İlm-i Hayvânât ve Nebâtât isimli bir çevirisi vardır.

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye padişahın irade-siyle resmen tesis edileceği sıralarda Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kapanmıştı. Mümtaz sınıf öğrencilerinin kuracağı Cemiyetin hükûmetten gerekli izinleri alması sanıldığı kadar zor olmayacaktı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Salih Efendi'nin 1862'den beri gayriresmî de olsa faaliyet gösteren Cemiyetin resmîyet kazanması için hükûmete yaptığı başvuru olumlu karşılanmıştı. Cemiyetin yer altından çıkması için şartlar olgunlaşmış ve varlığının âdeta zorunlu olduğunu gösteren argümanlar da büyük bir ustalıkla gözler önüne serilmişti.

Cemiyet, ana dilde tıp eğitimi için gerekli ders kitaplarını tercüme edecekti ki gerçekten de bu bir ihtiyaçtı. Kısa süre önce Türkçe tıp eğitimi yapacak sivil tıbbiye açılmıştı ve bu nedenle ana dilde yazılmış kitaplara gerek duyulmaktaydı. Hekimbaşı Salih Efendi hükûmete başvurduğu sırada yaşanan gelişmeler de Cemiyeti savunanların elini güçlendirir nitelikteydi. 1865'te İstanbul'da kolera-radan 30 bin kişi hayatını kaybetmişti. Ertesi yıl 13 Şubat 1866'da başkent Dersaadet'te uluslararası konferans düzenlenerek kolera salgının durdurulması için alınması gereken önlemler tartışılmıştı.⁴² Yani, hükûmet açısından ülkede tıp alanında her türden çabanın desteklenmesi ve teşvik edilmesi gereken zorlu bir dönem yaşanmaktaydı.

Hekimbaşı Salih Efendi'nin yazdığı dilekçede de bunun izleri görülmektedir. Ana dilde tıp eğitimi için ders kitabı gerekmektedir, dolayısıyla bu eserleri Türkçeye çevirecek bir de cemiyet olmalıdır. Aziz

[illegible]

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

i. mul 567/25500

3

Mehmed Nazif Paşa

*Mehmed Nazif Paşa
(1832-1889), Sultan
Abdülâziz ve II.
Abdülhamid döneminde
görev yapmıştır.
Manastırlı Ali Efendi'nin
oğlu olan Mehmed Nazif
Paşa, Arapça, Farsça,
az seviyede Fransızca
ve Bulgarca okuduktan
sonra Rusçuk'ta kâtipliğe
başladı.*

Bey ve mümtaz sınıftan arkadaşları tarafından önceden hazırlanmış ve Cemiyetin çalışma sistemini düzenleyen nizamname de dilekçeye eklenmişti. Salih Efendi'nin başvurusu, Tanzimat dönemi reformlarının alt yapısını oluşturacak kanun ve nizamnameleri hazırlamakla görevli Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp tartışıldıktan sonra saraya sunuldu.

Cemiyetin işi öncelikle tıpla ilgili risaleleri, daha sonraki aşamada ise kitapları ve koruyucu sağlık önlemlerine dair kaynak eserleri Türkçeye çevirmekti. Böylece hem halka fayda sağlanacak hem de ana dilde tıp eğitime yararlı olunacaktı. Cemiyette üyeler daimî, muhabir ve şeref azaları diye üçe ayrılmıştı. Bu üyeler farklı görevler üstlenecek, nihayetinde kimse boş oturmayacak, tercüme yapacak, çevirileri denetleyecek, oluşturulan kütüphaneyle ilgili işleri yerine getirecekti.⁴³ Cemiyetin masrafları için her üye ayda 25 kuruş verecekti; ancak bu meblağın yetersiz olacağı belliydi ve devletin himayesi gerekmektedir. Salih Efendi, devletin katkısının tutarını belirlememişti; saraya gönderilen sadaret tezkeresinde ayda 10 liralık desteğin hazine tarafından ödenmesi kararlaştırılarak padişahın iradesi alındı.⁴⁴

Resmen kuruluşuna izin verilmesiyle Cemiyetin işleyişine dair hükümlerin yer aldığı ilk resmî nizamname de ortaya çıkmıştı. Bu düzenlemede kuruluş amacı ve planlanan faaliyetler sıralanmaktaydı. Avrupa'da yazılmış tıp hakkındaki eserlerin öğrenciler tarafından kolaylıkla ulaşılabilir ve okunabilir olması için çeviri işini yapacak ekip gerekmektedir. Kitapların tercümesi yanında hal-

ka hitap edecek Türkçe tıp gazetesi yayımlayacak Cemiyete üye olabilmek için tıp alanında ana dilde yazmak veya tercüme etme şartı vardır. Bu şartın anlamı, üye olacakların Cemiyetin kuruluş amacı için çalışacak kişilerden seçilmesine özen gösterileceğidir. Bunun dışında üyelerin özellikleri konusunda sınırlama yoktu; tıp alanında çalışması olanlar kabul edilmekteydi. Eserlerini cemiyete sunmaları ve inceleme sonucu kabul edilmesi gerekmektedir. Yabancı uyruklular üye olamazken tıp okulundan mezun gayrimüslimlere yönelik böyle bir kısıtlama yoktu.⁴⁵ Üye olacak kişi öncelikle yapacağı çevirilerin listesini Cemiyetin yönetimine sunacaktı. Tercümesine karar verilen kitaplar çeviriyi yapacak kişilere teslim edilecek, bir yıl içinde basımı yapılacak eserler belirlenecek ve her biri için ayrı kayıt tutulacaktı.⁴⁶ Tercüme ve telif işini cazip hâle getirmek için ödül sistemi planlandı. Kitap çeviren ve yazanlardan ilk dereceye girenlere 300 altın ve dördüncü rütbeden Nişan-ı Âli-i Osmani; ikinci dereceye 200 altın ve dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı; üçüncüye de 150 altın ve yine dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı verilecekti. Ayda iki kez toplanan Cemiyet yönetimi eserlerin hangi derecede ödüle layık olduğunu belirleyecekti.⁴⁷

Böylece 1866'da açılan cemiyetin kurucu üyeleri Hekimbaşı Salih Efendi, Ahmed Paşa, Hacı Ârif Efendi, Aziz Bey, İbrahim Lütü Bey (daha sonra paşa olacaktır), Servet Bey, Nedim Bey, Hüseyin Sabri Bey, Mehmed, Mehmed Nazif (daha sonra paşa olacaktır), Birgizade Mehmed Nuri, Raif Kâmil ve Mehmed Raif Efendi idi.⁴⁸

İbrahim Lütü Paşa

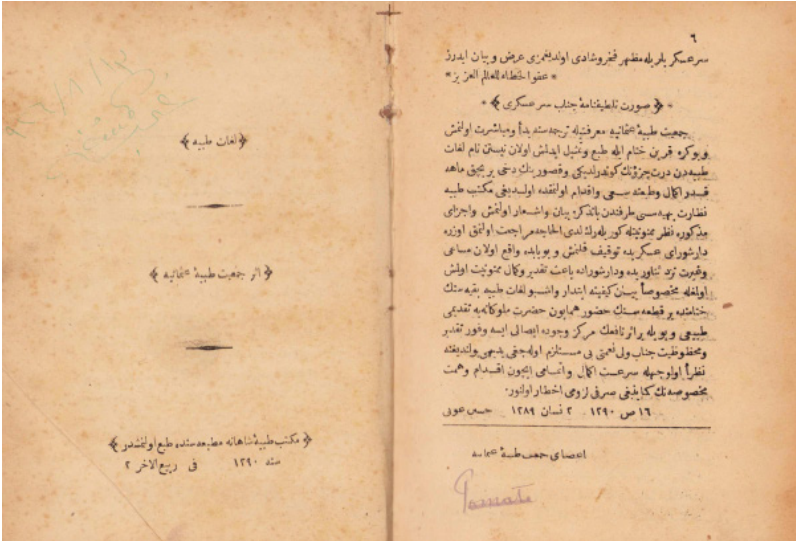
İbrahim Lütü Paşa (1838-1902), 1865'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan mezun olduktan sonra Yanya ve civar bölgelerdeki ordu birliklerinde askeri hekim olarak görevlendirildi. İki yıl sonra tıbbiyede patolojik anatomi muallim muavinliğine getirildi.

“Mecidiye Nişanı, 29 Ağustos 1852 - 1922 tarihleri arasında verilen askeri kahramanlık nişanıdır. Sultan Abdülmecid döneminde tasarlandığı için onun adıyla anılır. Çift kılıklı nişan, beşer şualı yedi şubeden (köşe) oluşmaktadır.”

Kulübesi Olmayan Bir Kabileye Saray Yapmak

Kuruluşu saray tarafından onaylandıktan sonra Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye toplantıları artık gizli saklı değildi; üyeler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin kütüphanesinde bir araya geliyorlardı.⁴⁹ Bir masanın etrafında oturup yakalanma korkusu, cezalandırılma endişesi olmadan satın alınacak, tercüme edilecek kitapları tartışıyorlardı. Gizli buluşma ve toplantıların heyecanının yerini, çaba sarf edip amacına ulaşanların haklı gururu ve resmen onaylanmanın verdiği rahatlığın aldığı kesindi.

Yıllardır köşe bucak saklanarak yapılan çalışmalar ve gizlice devam eden tercümelerin neticesi birer birer gün yüzüne çıkarılıyor, büyük bir gururla saraya sunuluyordu. Aziz Bey'in arkadaşlarından Hüseyin Efendi, *İhtiyar-ül-Fevaid* adlı kitabı çe-

virmiş ve karşılığında kendisine beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilmişti.⁵⁰ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı ve aynı zamanda cemiyetin başkanı Salih Efendi, Darülfünun'da verdiği Fenn-i Tarih-i Tabii dersi için *Usul-i Menakıb-ı Tabiat* adını verdiği bir kitap tercüme etti.⁵¹

1870'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Salih Efendi'nin başkanlığını yaptığı Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyenin üyeleri arasında şu isimler vardı: Mekteb-i Tıbbiye tercüme memurları Miralay Hafız ve Miralay Salih Beyler, müfredat-ı tıp hocası Miralay Ahmed Bey, Miralay Rifat Bey, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Müdürü Binbaşı Aziz Bey, ameliyat-ı cerrahiye yardımcı hocası Kolağası Emin Efendi, fenn-i kıbale (ebelik) yardımcı hocası Kolağası Vahid Efendi, emraz-ı umumiye (genel hastalıklar) yardımcı hocası Kolağası Hü-

fenn-i kıbale:

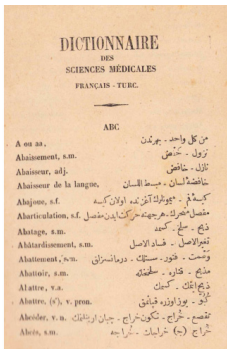
Ebelik dersi anlamına gelmektedir. Bir anlamda çağdaş doğum bilgilerinin verildiği eğitimidir. Bu alanın öncü ismi Besim Ömer Paşa'dır.

Hüseyin Avni Paşa

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaa Müdürü Hacı Ârif Bey, sözlüğün basılması için Hüseyin Avni Paşa'dan maddi yardım talebinde bulundu. Varlıklı bir aileden gelen Hüseyin Avni Paşa'nın yardımıyla P. H. Nysten'in Dictionnaire des Sciences Medicales isimli sözlüğü temin edilerek tercüme edilmişti.

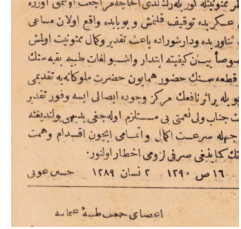
seyin Efendi, emraz-ı hariciye (dış hastalıklar) yardımcı hocası Kolağası Nuri Latif, Kolağası Hırsto, Kolağası Nuri, Kolağası Hüseyin Mustafa, Kolağası Hüseyin Remzi, Kolağası İbrahim ve Kolağası Bekir Efendiler.⁵²

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye yönetimini oluşturan isimlerin yoğun çalışmasıyla ilk Türkçe tıp kitapları birbiri ardına yayımlanmaya devam ederken 1873'te de ilk tıp sözlüğü *Lugat-ı Tıbbiye* basıldı. İlk baskısı 13 bin 745 maddeden oluşuyordu ve yapılan ilavelerle 24 bin 430'a çıkarılırken ikinci baskısı da *Lugat-ı Tıbb* adıyla 1900 yılında Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümünde yayımlandı.⁵³ *Lugat-ı Tıbbiye*'nin hazırlanması, tamamlanması ve basımı apayrı bir macera gibidir. Tıp sözlüğü, Aziz Bey ve arkadaşlarının âdeti imece usulü çalışıp tercüme etmeyi başardıkları 640 sayfalık bir eserdir. Tıp kitaplarını çevirme görevine soyunan mümtaz sınıf öğrencileri cemiyeti ilk kurdukları dönemde çalışmayı sürdürürken bu işin kolay olmayacağını kısa sürede anlamıştı. Tıp terimlerinin Türkçe karşılıkları bulunmuyordu; yani ülkedeki doktorların tıp alanında kullanılan kelimelerin karşılığı hakkında ittifak ederek oluşturdıkları sözlükler yoktu. O nedenle işe en baştan başlamak gerekiyordu. Sözlüğün hazırlanması ve basımı maliyetliydi. Cemiyetin gizli çalıştığı dönemde medresesindeki odasını açan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaa Müdürü Hacı Ârif Efendi para sorununun çözümünü üstlendi ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'dan yardım istedi.

Serasker Hüseyin Avni Paşa, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede eğitimin ana dilde yapılmasına sağladığı katkıyla tanınır. İleride de bahsedileceği üzere

onun görevde olduğu sırada Dâr-ı Şura-yı Askerinin kararıyla Fransızca eğitime son verilecekti. Hüseyin Avni Paşa, ailesinden önemli miktarda servet kalmış varlıklı biriydi.⁵⁴ Hacı Ârif Efendi'nin talebini geri çevirmemişti. Paşanın yardımıyla P. H. Nysten'in *Dictionnaire des Sciences Medicales* adlı sözlüğü temin edilmiş ve cemiyet üyeleri arasında paylaştırılarak yaklaşık üç yıllık sıkı çalışma sonunda tercüme edilmişti. Tamamlanan çeviriler Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya gönderilmişti.⁵⁵ Dâr-ı Şura'da da incelenmiş ve memnuniyetle karşılanıp takdir görmüştü. Evvela dört bölüm basılmış kalan kısmın da birkaç ay içinde matbaaya verilmesi ve tamamlandığında saraya bir nüshasının gönderilmesi kararlaştırılmıştı. 1873'te basılan sözlüğün ön sözünde Hüseyin Avni Paşa'nın imzası vardır. Paşa sözlüğün mukaddimesinde çevirinin yapılma sürecini anlatmış ve yararlanılan kaynaklara değinmiştir.⁵⁶

Bu kaynaklar daha çok yeni tıp terimlerini ortaya koymakta faydalandıkları eserlerdi. Türkçeye uygun Arapça ve Farsça kelimelerden yararlanmak için İbn-i Sina'nın *Kanun'u*, Zehravi'nin *Tasrif'i*, Razi'nin *Havî'si* gibi Arapça tıp kitapları incelenmişti. Sonuçta bazı yararlı kelimelere rastlanmışsa da yeni buluşlar neticesinde eski tıpta kullanılan kelimelerin çok yetersiz kaldığı anlaşılmıştı. Bu sefer Avrupa dillerinden Türkçeye tercüme edilmiş ve tıpla ilgili yenilikleri içeren kitapları araştırma-ya koyulmuşlardı. En başta Şanizâde Ataulлах'ın eserlerinden yararlandılar; ayrıca Bianchi'nin *Dictionnaire Français-Turc*, Handjeri'nin *Dictionnaire Francais-Arabe-Persan et Turc*, Kazimirski'nin *Dictionnaire Arabe-Français* gibi sözlükleri araş-

*Lugat-ı Tıbbiye'nin
önsözünde 14 Nisan
1873 (2 Nisan 1289)
tarihle birlikte Hüseyin
Avni Paşa'nın imzası yer
almaktadır.*

*Şanizâde Ataulлах'un resmi
resmi*

“Latince, Hint-Avrupa dil ailesinin İtali kolu tarafından kullanılmış dildir. Latin alfabesinin kökeni Etrüsk ve Yunan alfabesine dayanır.”

tırıldı. Meninski'nin Latineden Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarını verdiği *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabicae - Persicae* isimli sözlüğünden de faydalandı. Cevheri'nin *Lugat-ı Vankulu*, Muslihuddin Mustafa'nın *Abteri*, Tebrizi'nin *Burhan-ı Kâtı* ve Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmâni*'sinden, en çok da Asım Efendi'nin *Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi*'nden yararlandılar. En büyük zorluk Nysten'in sözlüğündeki kelimelere saydığımız lügatlarda karşılık bulmaktı. Bulamadıklarına da karşılık olabilecek kelimeleri tercih ettiler; bir anlamda ürettiler. Bunu yaparken Avrupa'da uygulanan yöntemi kullandılar; yeni bir keşif yapıldığında Latince ve Rumcadan o şeyin birkaç niteliğini içeren iki kelime birleştirilip isim bulunmaktaydı. Aziz Bey ve arkadaşları aynı şeyi Arapça ve Farsça kelimeleri kullanarak yapmıştı.⁵⁷

Bir avuç insan tarafından üç yıl gibi kısa sayılabilecek sürede tamamlanan sözlük, her anlamıyla bir ilktir. Birçok kelime için yeni karşılık bulunmasının getirdiği zorluğu iyi tolere etmiştir. Aslında tam bir sistematik çalışma örneğidir lügat. Elde bulunan bütün eserler veya sözlüğe kaynak olabilecek kitaplar incelenmiş ve Arapça tıp kitaplarındaki kelime ve terimler aynen alınmıştı. Tercüme ve telif Türkçe tıp eserlerindeki sözcüklere yer verilmiş, kimi terimler ana dile tercüme edilmiş, yetmediği durumda Arapça ve Farsça yardımıyla çevrilmiş, bunlar yetersiz kaldığında yabancı sözcükler aynen kabul edilmiş ve nihayetinde yabancı ekler kullanılarak yeni terimler oluşturulmuştu.⁵⁸

Aziz Bey ve arkadaşlarının bulduğu karşılıkların Türkçe terimlerde karmaşaya yol açtığını düşünenler olsa da tıp eğitiminin ana dile çevrilmesinde *Lugat-ı Tıbbiye*'nin taşıdığı önem inkâr edilemez. Döneminin önemli ihtiyacını karşılamış ve belli noktaya kadar tıp öğrencilerinin başvuru kaynağı olmuştu. Bu lûgat, bir avuç genç Tıbbiyelinin ortak çalışmayla meydana getirdikleri eser olarak uzun yıllar boyunca birlikte verdikleri mücadelenin cisimleşmiş ve geleceğe bırakılmış sembolü gibiydi.

Sözlüğün yayımlanmasının üzerinden geçen 28 yılın ardından tıp alanında pek çok ilerleme sağlanmıştı. Bu nedenle gelişme ve yenilikleri de ilave ederek ikinci kez basımı yapıldı.⁵⁹

Marko Paşa

“Asıl ismi Markos Apostolidis olan Marko Paşa (1824 - 1888), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneyi bitirdi. 1851’de cerrahi kliniği şefliğine tayin edildi. Marko Paşa, 1861’de Sultan Abdülaziz’in hekimbaşılığına atandı.”

“*Kırım Müellifleri, Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Kırım doğumlu tarihçi, şair, ulema, tıp doktoru ve biyografi yazarlarının öz geçmişlerine yer verdiği eseridir.*”

Aziz Bey ve Cemiyet üyelerinin gece gündüz demeden aralıksız çalışması sonucu eser çevirileri birbiri ardına tamamlanıyor ve basılıyordu. Bu sıkı ve uzun süreli mesainin ardından sıra ödülleri toplamaya gelmişti. Amerika ve Avrupa'da zaman zaman sanayi ve diğer alanlarda üretilmiş ürünlerin bir araya getirildiği sergiler düzenlenmekteydi. Osmanlı Devleti bu sergilere katılmaktaydı. Bunlardan biri de Viyana'daki sergidir. Aziz Bey ve arkadaşlarının yaptığı tercümelerin birer örneği 1873'te, Viyana'da açılan uluslararası sergiye gönderilmişti. Viyana'da bir komisyonun incelediği tercüme ve yazılan kitaplar üyelerce çok beğenilmiş, çevirmen ve yazarlara onur diploması verilmişti. Bu haber İstanbul'a bildirilmişti.⁶⁰ Bu sırada Cemiyetin başkanı artık Marko Paşa'ydı; ikinci başkanlığa Miralay Ahmed Bey getirilmiş, Aziz Bey genel kâtip, Nuri Efendi özel kâtip seçilmişti. Dimitri Efendi kütüphaneci, Vahid Efendi sandık eminiydi. İşleyişte değişikliğe gidilmiş ve üye olarak Ahmed, Nafi ve Dimitri Efendilerin seçildiği Matbaa Komisyonu'nun yönetimi de Cemiyete bağlanmıştı.⁶¹

Aziz Bey, 7 Ağustos 1873'te Cemiyetin ikinci başkanlığına getirildi. Aynı yılın 21 Ağustos'unda yapılan yönetim toplantısı Aziz Bey'in başkanlığında gerçekleşmiş ve yaptığı meşhur konuşma kayıtlara geçip günümüze ulaşmıştır. Osmanlı döneminde yazılan eser ve yazarlarını tanıttığı kapsamlı, ansiklopedi niteliğindeki eseriyle bilinen Bursalı Mehmed Tahir, ayrıca kaleme aldığı *Kırım Müellifleri* adlı kitabında da Aziz Bey'i Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin yönetim toplantısındaki konuşmasına atıf yaparak tanı-

tır.⁶² Kişiliği ve çalışma sistemi hakkında ipuçları içermesi ve Cemiyetin faaliyetlerini anlamamız açısından önemli bir belge niteliğindedir. Son derece mütevazı olduğunu şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

“Üyesi bulunduğunuz Tıbbiye-i Osmaniye Cemiyetinin (7 Ağustos 1873) encümen toplantısı sırasında oy çokluğuyla layık olmadığım hâlde bendenizi ikinci başkan seçtiniz. Beni seçmenizden dolayı memnunum. Nasıl memnun olmayayım ki, elde yeterli sermaye ve malumatta da gerekli bilgi olmadığı hâlde, iyi niyetiniz nasıl olmuşsa bana yönelmiş. İşin gerçeğinde bilimsel meclisler başkanlığı, ilmi daha çok olanlara tahsis olunmuş bir mevki değildir zannederim. Eğer böyle olsaydı başkanlığı kabul etmede edep göstereceğime şüphe etmezsiniz. Başkanlık, encümen toplantısı sırasında cereyan eden görüşmeleri güzel bir şekilde yönetmekle mükelleftir. Hâlbuki ilim cemiyetlerinde üyeler, bilim adamlarından ve değerli insanlardan olurlar. Bundan dolayı görüşmeler doğal olarak düzenli şekilde cereyan eder. Bunun için başkanlığı kabulde tereddüt etmedim. Bu durumda benim görevim, filan efendi kendisinden istenilen konu hakkında düşüncelerini açıklasın ve filan efendi de önceden bahsi geçen konuya dair aklına gelen itirazını yapsın, demekten ibarettir.”

Bursalı Mehmed Tahir

22 Kasım 1861'de Bursa'da doğdu. Eğitimine Bursa'da başladıktan sonra Mülkiye Rüşdiyesini bitirdi. Bu sırada Haraçcıoğlu Medresesinde Niğdeli Hoca Ali Efendi'den özel ders aldı. 1875'te Bursa Askeri İdâdisine devam etti. 1925'te hayatını kaybetti.

Görevi esnasında yapacağı hataların hemen düzeltilmesini de talep etmiştir. İstanbul'da son 15 yılda büyük gösteriş ve tantanayla Osmanlı ilim

“Bursalı Mehmed Tabir Bey, idâdiden sonra girdiği Harbiye'den 1883'te mezun olunca Manastır Askeri Rüşdiyesi coğrafya hocalığına atandı. 1897'de ilk eseri Türkler'in Ulûm ve Fünûna Hizmetleri adlı çalışmasını yayımladı.”

meclisleri kurulduğunu ancak bunların bazılarında kurucuların yetersizliği, üyelerin tembellikleri sebebiyle darmadağın olduğunu, bir kısım cemiyetin de kurucularının zengin ve makam sahibi olma isteğiyle oluşturulduğunu ve amaca ulaşıklarında kapatıldığını anlatmıştır. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'yi bunlardan ayrı bir yerde konumlandırmış ve kısa sürede toplum için çok sayıda yararlı işler yaptıklarını vurgulamıştır. Haklı bir gururla, yazım kuralları bulunmayan, bilimsel bilgiden ve bilimsel yazım geleneğinden yoksun bir dilde, bilimsel terim üretip kelimeleri tespit ve bilimsel yazıyı âdeta icat ettiklerini şu örnekle ifade etmiştir: “...kulübesi olmayan bir kabileye bir büyük

ETİBBÂ'

'AZİZ BEY (Miralay Kırımı 'Aziz İdris Bey)

Hamiyyet ü kudret-i 'ilmiyyesini tıbbın Türkçeye tahvili emrinde bi-hakkın isbât ile beyne'l-akrân bir mevki'-i mümtâz-ıhrâz eyleyen etıbbâ-yı 'Osmâniyyenin ser-fürûzlarından (fenn-i emrâz) ve (fenn-i teşhis)de yed-i tülâ sâhibi idi. Mevlidi (İstanbul) ise de pederi (Kırım)lıdır. Mekteb-i tıbbiyyede ikmâl-i tahsilden sonra (emrâz-ı dâhiliyye) ve (fenn-i kimyâ) tedrisi ile meşgûl olduğu gibi te'sis ve terakkisi hususunda 'ulûv-i himmetli sebk eden (mekteb-i tıbbiye-i mülkiye)ye de müdür olmuş ve emrâz-ı dâhiliyye tedrisi etmiştir. Fünûn-ı tıbbiyye vü tabiiyenin gavâmızına vâkıf olmakla berâber fenn-i lugât ve usûl-i kitâbet ü inşâda da behre sâhibi idi.

1290 târihinde te'sisine himmet eylediği cem'iyet-i tıbbiyye-yı 'Osmâniyyede irâd ettiği nutuk meşhûrdur.

(1295) târihinde (38) yaşında irtihâl ederek (Edirnekapısı) hâricine defn olundu. Âsâr-ı matbû' ası:

(1) Kimyâ-yı Tıbbî.

(2) Emrâz-ı 'Umûmiyye.

saray yaparak ve onu süsleyerek vermeye benzemez mi? Mimarları öyle bir büyük sarayı yaptıkları için iftihar etmezler mi?...”

Aziz Bey, Şubat’tan Ağustos’a kadar geçen altı aylık sürede yönetim olarak yaptıkları işleri açıklamış, bu başarının ardındaki sebepler arasında Cemiyet üyelerinin birlik ve beraberlik içinde çalışmasını ve Cemiyete iş yapan kişilerin gayretkeş olduğunu zikretmişti. P. H. Nysten’in ünlü tıp sözlüğünün (*Dictionnaire des Sciences Medicales*) üç yıl süren hazırlanma sürecini anlatmıştı. Sözlük, şekil ve hacim itibarıyla küçük ve değersiz görünüyorsa da gerçekte çok büyük öneme sahipti. Doğal bilimlere dair eserlerin tercümesinde kaynak olacak ve tüm kitaplarda bilimsel yabancı kelimenin ortak karşılığı olarak kullanılabilirdi. Çevirmenlerin işini kolaylaştırmaya yarayan bu ağır görev cemiyet üyelerinin birlikte çalışmasıyla gerçekleştirilmişti.

Önceden bahsedildiği üzere bilimsel nitelikte eser tercüme edenler bir miktar da ödül almaktaydı ve eserin ödüle layık olup olmadığı ve verilecek mükâfatın derecesi cemiyet yönetiminde belirlenmekteydi. Aziz Bey’in döneminde altı aylık sürede yönetime sunulan altı adet kitabın bazıları ödüllendirilmişti. Bunlardan, Hüseyin Bey’in yazdığı kitap üçüncü derece ödüle, Mekteb-i Tıbbiye doktorlarından Hayreddin Efendi’nin tercüme ettiği *Zübdetül-Kimya* adlı eser 50 lira ödüle layık görülmüştü. Hafız Bey’in kaleme aldığı *Kavânin-i Cerrâhiye*’nin ikinci cildi üçüncü derece, Yedinci Ordu Başkâtibi Ahmed Bey’in *Hıfzu’s-Sıhha-yı Askeriyye* adlı tercümesi yine üçüncü derece, Nuri Efendi’nin çevrisi *Menafîül Âzâ*’nın yarısı ve Ah-

“*Menafîül-Aza, Mehmed Nuri Bey tarafından tercüme edilmişti. İki ciltten oluşan eser içeriği ve çizimler nedeniyle ilgiyle karşılanmıştı.*”

med Bey'in tercümesi *Müfredat-ı Tıbb*'ın ilk cildi de birinci dereceden ödüle layık görülmüştü. Beşinci Ordu doktoru Mehmed Tefvik Efendi'nin *Mekâtib-i Efrenciyye* adlı tercümesi incelenmiş ve basımına da yine Aziz Bey'in döneminde karar verilmişti.

Aziz Bey, bilimsel eser yazarların hem hükümet hem de Avrupalılarca takdir edildiğini ve Viyana'daki sergiye gönderilen tercümelerin farklı devletlere mensup kişilerden oluşan komisyonca incelenip yazarlarına da onur ödülü verildiğini müjde olarak yönetime aktarmıştı. Bu gelişmeler, Aziz Bey ve arkadaşlarını doğru yolda olduklarına dair kanaatlerini güçlendirmişti. Teşvik ve onur belgelerini, yıllardır uğraştıkları idealde ne kadar haklı olduklarının birer kanıtı gibi Fransızca tıp eğitiminde ısrar edenlere sunmuştu. Türkçe tıp eğitimine karşı olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedeki yabancı hocaları isim vermeden eleştirmekten de geri durmamıştı:

“...İstanbul'da sözüm ona filozof geçinen ama aslında kötü niyetli bir takım bozguncu olanların, ‘Tıp ilimleri Türkçe okutulmuyor’ şeklindeki saçma sapan sözlerine ehemmiyet vermek, bana göre ahmaklık ve cemiyet üyelerine göre de ‘bilineni bir daha öğretmek’ demek olacağı açıktır.”

“Aziz Bey'in öğrencilik yıllarında birlikte gizliden gizliye çeviri yaptığı arkadaşları cemiyetin yönetiminde de onunla omuz omuza çalışıyordu.”

Aziz Bey'in yönetimi döneminde Ahmed, Nazif ve Dimitri Efendilerden oluşan Matbaa Komisyonu önemli görevleri başarmış, kitap tercüme edenlerin işini kolaylaştırmış, oluşturduğu çalışma sistemiyle matbaadan kâr elde etmeyi de sağlamıştı.⁶³

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin tüzüğüne göre yönetimdeki isimler altı ay görev yapıyordu. Altı ayın sonunda oy çokluğu yöntemiyle yeni üyeler seçilmekteydi. Bu nedenle 8 Eylül 1874'te Aziz Bey görevini devretti.⁶⁴ Ahmed Paşa ikinci başkan oldu. 23 Şubat 1875'te Aziz Bey'in yeniden ikinci başkanlığa seçildiği genel kurulda yönetim şu isimlerden oluşuyordu: Aziz Bey, Mehmed Nazif, İbrahim Lütfi, Hüseyin Remzi, Servet, Vahid ve Nedim Beylerle Hüseyin Sabri, Hacı Ârif, Salih, Mehmed, Ahmed, Mehmed Muhtar, Bekir Sıdkı, Mehmed Nuri, Raif Kâmil, Raif Mehmed Efendilerle, Ahmed Paşa. Aziz Bey'in bir buçuk yıl devam eden ikinci başkanlık döneminde Cemiyetin toplantıları düzenli gerçekleştirilmiş ve pek çok eserin incelemesi yapılmıştı.

Aziz Bey, Şubat 1876'da Cemiyetin idaresindeki görevini bıraktı. Bu esnada Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane delegesi olarak Hilâl-i Ahmer Cemiyet-

“Cemiyet yönetimi kitap tercüme ve telifinin yanında bilimsel etkinliklere başlamıştı. 1892 yılında ilki düzenlenen Tıbbi Müzakereler adını verdikleri toplantılar üç yıl kadar sürdürüldü.”

Cemiyet, 1892 yılında “Tıbbi Müzakereler” adıyla toplantılar düzenledi.

ti yönetimine tayin edilmişti. 1876 yılı Ağustos genel kurulunda Aziz Bey yeniden Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin ikinci başkanlığına seçildi. Ancak hastalığı nedeniyle toplantılara düzenli olarak katılamıyor; yerine vekâleten Nuri Bey görev yapıyordu. Aziz Bey'in yönettiği son cemiyet toplantısı 6 Şubat 1877'de gerçekleşti.⁶⁵

Cemiyet, kitap çalışmalarına devam ederken tıbbi konferanslar düzenlemeye karar verildi ve 1892 yılında "Tıbbi Müzakereler" adıyla toplantılar yapıldı. Cemiyet bilimsel olsa da toplantı yapılmasının mahsurlu olduğu gerekçesiyle 29 Mayıs 1897'de II. Abdülhamid'in emriyle kapatıldı. Ancak cemiyetin bilimsel kitapları tercüme çalışması engellenmemiş, teşvik edilerek "Tedkik-i Müellefât Komisyonu" adıyla devam etmişti.

Sivil Tıp Okulu Açılıyor: Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Türkçe Tıp Eğitimi

“*Emraz-ı Dâbiliye, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyesi Tırnovalı Hacı Abdurrahman Efendi tarafından Fransızcadan tercüme edilen eserdir. İç hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçların hazırlanışını ve reçete örneklerini içerir.*”

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye

Aziz Bey, 11 yıl süren tıp eğitimini başarıyla tamamlamış, 15 yaşında girdiği Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahaneden genç bir askerî hekim olarak mezun olmuştu.⁶⁶ XIX. yüzyılın seçkin doktorları arasına adını yazdıran Aziz Bey'in rütbesi Mayıs 1866'da diploma aldığı anda kolağasıydı. Aziz Bey ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'de omuz omuza çalıştığı kimi arkadaşlarıyla birlikte o yıl Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahaneden mezun olmuş, 25 doktor mezuniyet ipini göğüslemişti.⁶⁷

Aziz Bey'in mezun olması Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneyle bağıını koparmayacak, yeteneği ve çalışkanlığı sayesinde eğitim gördüğü okulda hocalığa başlayacaktı. Gerçekten de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane yönetiminin talebi üzerine mezuniyetinden sadece birkaç ay sonra 20 Ağustos 1866'da okulun emraz-ı dâhiliye muallim muavinliğine, yani iç hastalıkları dersinin yardımcı hocalığına atandı. Askerî tıbbiyei başarıyla bitirdikten sonra okulunda ders vermeye başlayan Doktor Aziz Bey'in hocalık kariyerinde yeni sayfa ise sivil tıp okuluyla yani Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeye açılacaktı. Cemaleddin Efendi'nin yenilikçi fikri ve girişimiyle açtığı yolu devam ettiren öğrencilerin gayreti ülkede ikinci bir tıp okulunun açılmasını sağlayacaktı.

“*Emraz-ı Hariciye, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyesi Kâtipzade Mehmed Nuri Efendi'nin tercüme ettiği, bedenin dışındaki organları etkileyen hastalıkları ve tedavi yollarını anlatan eserdir.*”

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin Kadırga'daki binası

“Eflak, Tuna ile
Karpattlar arasında,
Osmanlı hâkimiyeti
döneminde özel idari
statüdeki bölgedir.
Voyvoda, Slav dillerinde
kumandan veya prens
anlamındadır.”

İkinci tıp okulu ihtiyaçtı ve bunun sivillerin alındığı bir mektep olması gerekmektedir. Askerî tıp okulundan az sayıda öğrenci mezun oluyor, onlar da ordu için hizmet veriyor, özellikle taşra doktor yetersizliği nedeniyle büyük sıkıntı yaşıyordu. Hükûmet hem ordu hem de sivil halkın talebine karşılık doktor eksikliğinin farkındaydı, yapılması gereken de belliydi; ancak bunun için öncelikle hekimlerin eğitilmesi gerekmektedir. Bu noktadaki en büyük zorluk ise ülkenin tek tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Fransızca eğitimi nedeniyle ihtiyacı karşılayacak sayıda doktor yetiştirilememesiydi.⁶⁸

1827'de ilk tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin ilk nüvesi olan Tıbhane-i Âmire binbir güçlüklerle faaliyete geçirilmiş; geçen yıllar içinde ismi de dâhil, eğitim sisteminde pek çok değişiklik yapılmıştı. İlk mezununu 1843'te veren okulun Osmanlı Devleti için büyük bir öneme vardı. Sultan Abdülmecid, öğrenciler için zorunlu bitirme sınavını bizzat izliyor, hatta bu önemli günde düzenlenen törene vükela, Eflak voyvodası ve sefirler davet ediliyordu. Ancak ne yapılsa yapılsın bütün teşvik ve desteğe rağmen, Mekteb-i Tıbbiyede eğitim görmek isteyenlerin sayısı azdı. Müfredatın altı yıl sürmesi ve eğitim dilinin Fransızca oluşu başlıca sebeplerdi. Kısa süre sonra altı yıllık eğitimin yetersiz olduğu gerekçesiyle 1841'de dokuz yıla uzatılmıştı; ilk beş yıl hazırlık sınıflarıydı, evvela Fransızca öğretiliyor, altıncı seneden itibaren tıp eğitimi veriliyordu. Müfredatında anatomi, botanik, fizyoloji, cerrahi, hıfzıssıhha gibi derslerin yer aldığı okulda yabancı hocalar ağırlik-taydı.⁶⁹ Daha sonra dört yıllık hazırlık sınıfı ve ardından tıp eğitiminin altı yıl sürdüğü bir döneme geçildi ve eğitimi toplam 10 yıla çıkarıldı.⁷⁰

[illegible]

hıfzıssıhha:

Sağlıklı yaşamak için gerekli önlemlerin bütünü demektir.

Arapça hıfız (muhafaza etmek) ve sıhha (sağlık) sözcüklerinin oluşmaktadır.

Tıp eğitiminin gerektirdiği altyapıya sahip öğrencilerin yetişmesi için çeşitli konularda yapılan değişiklikler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin zamanla düzene kavuşmasını sağlamıştı ancak yine de okulu tercih edenler sınırlı, bunlar arasında mezun olmayı başaranların sayısı da azdı. Ne yapılsa yapılsın bu gerçek değişmiyordu. Diploma alabilenlerde askerî doktor vazifesiyle ordunun çeşitli birimlerine atanmaktaydı. Bu yüzden de ülkedeki hekim açığı kapatılamıyordu. Yapılacak şey belliydi; Fransızca eğitimden vazgeçmek. Cemaleddin Efendi'nin kurduğu mümtaz sınıf öğrencilerinin gizlilik içinde yürüttüğü çalışmalar yine gizlice Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'yi kurmalarıyla devam etmiş, ana dilde tıp eğitimi için altyapı hazırlanmıştı. Mekteb-i Tıbbiye'nin nazırlığına ikinci kez atanan Hekimbaşı Salih Efendi, bu konuda son noktayı koyacak kişi oldu. Ama Salih Efendi, Türkçe eğitim için ders kitabı da dâhil yeterli kaynak olmadığının da bilincindeydi. Bu nedenle önce tıp kitaplarının tercüme edilmesi, ardından Türkçe müfredatın başlaması gerektiği görüşündeydi; ancak ana dilde eğitimin mümkün olduğunu savunan Aziz Bey ve mümtaz sınıftan arkadaşlarının yoğun ısrarına karşı koyamadı. Nazır Salih Efendi, Türkçe eğitim veren ve taşranın ihtiyacı olan doktorları yetiştirecek yeni bir okul açılması için hükûmete başvurdu.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunları ordunun hizmetinde olduğundan sivil halkın sağlığı için yabancı doktor istihdam ediliyor; onlar da zaman zaman askerlerin ihtiyacı için tayin ediliyordu. Şehir ve kasabalarda en azından bir veya yerleşim yerinin büyüklüğüne göre iki doktora gereksinim

olduğu biliniyordu. Mevcut şartlar göz önüne alındığında tıp eğitimini seçenlerin azlığı müsamaha gösterilecek bir durum değildi. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin bu durumu değiştirebilecek bir atılım olarak görüldüğü veya en azından umut edildiği anlaşılmaktadır. Sivil tıp okulunun nasıl açılacağına, kaç öğrenci alınacağına kadar her şey düşünülmüştü. Hükûmetin önündeki tek engel ekonomik zorluktu. Masrafı azaltmak ve Türkçe eğitimin yapılıp yapılmayacağını görmek için sivil tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane içindeki bir derslikte başlaması planlandı. Askerî tıp okulunun yatılıyken yeni sivil tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin öğrencileri için buna gerek görülmedi.

Öğrencileri cezbetmek için mezunların belediye doktoru olarak istihdam edilmeleri gündeme getirildi ve bunun için de ayrı ders konulması planlandı. Taşradan okumaya gelenlere askerlik kurasından muafiyet tanınması da öğrencileri bu okula çekmek için ayrı bir teşvik unsuru olarak sunuluyordu. En önemli avantajı ise tahmin edileceği üzere tıp eğitiminin önündeki engel olan Fransızca öğrenme zorluğunun bertaraf edilmesiydi. Eğitimin ana dilde yapılmasıyla kısa sürede çok sayıda öğrenci yetiştirilecekti; hatta Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede de derslerin Türkçe olarak yapılmasına başlanacaktı. Bu tarihten itibaren tıp eğitiminin artık tamamen Fransızcadan arındırılmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Türkçe eğitim yapacak sivil tıp okulu bunun ön habercisidir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin hazineye olan yükü de belirlendi ve bütçe çıkarıldı. İlk yıl aylık masrafı 39 lira 50 kuruş olmak üzere dördüncü ve

“Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Tıp Fakültesi adıyla yeniden kurularak Dârülfünun bir şubesi hâline getirildi. İlk dekanı Cerrahi Kliniği muallimi Cemil [Topuzlu] Paşa'ydı.”

beşinci yıllarda 97 lira 50 kuruşa ulaşması bekleniyordu. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin içindeki bir sınıfta, Türkçe eğitim yapacak ilk sivil tıp okulu 2 Ocak 1867'de Sultan Abdülaziz'in izniyle Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla açıldı.⁷¹

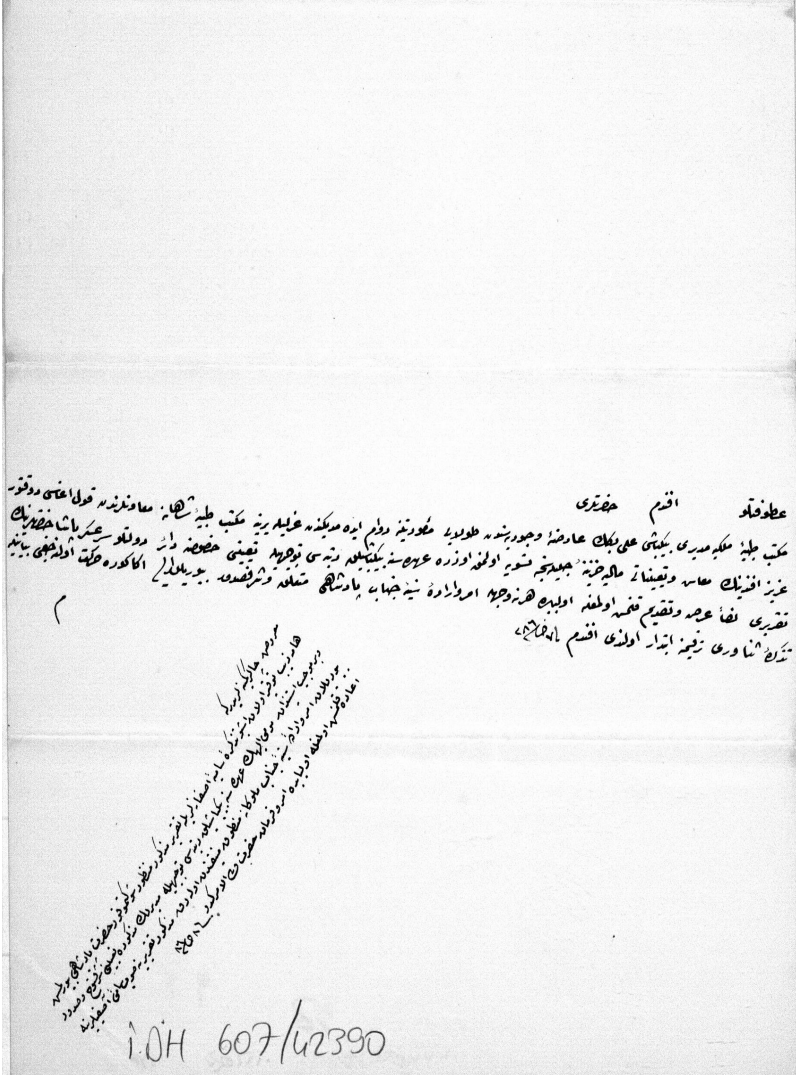
Mülkiye tıp okuluna girebilmek için rüşdiyeyi bitirmek veya aynı seviyede bilgi sahibi bulunmak, 16 yaşından küçük olmamak ve 20'yi aşmamak şartları vardı. Öğrenci sayısı 200'le sınırlandırılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede beş sınıf oluşturulacak ve eğitim süresi de beş yıl olacaktı.⁷² Okutulacak kitaplar Maarif Nezareti'nce seçilecekti ve okulun nizamnamesine göre hocalar verecekleri dersleri Türkçeye çevirecek, ana dilde veya Arapçada karşılığı olmayan teknik terimlerin Fransızcasını kullanabilecekti. Bu, Türkçe tıp eğitiminin resmen başladığını ve kabul edildiğini gösterir. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeye ilgiyi arttırmak için öğrencilerin askerî tıp okulunda zorunlu olan doktora sınavından ve askerî hizmetten muaf olacakları halka ilân edildi.⁷³

Aziz Bey, Türkçe tıp eğitimi için uzun yıllar yaptığı çalışma, gayret ve mücadelenin mükâfatı olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin ilm-i hikmet-i tabiiye yani fizik dersi hocalığına atandı. Bazı kaynaklarda Aziz Bey'i bu okulun ilk müdürü olduğu geçse de bu göreve Ali Bey tayin edildi. Aziz Bey müdür yardımcısıydı.⁷⁴ Okulun hocaları Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunlarından sınava tabi tutulmaksızın seçilmekteydi. Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye kurulduğu ilk günlerde idari bakımdan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti'nin yönetimi altındaydı. Daha sonra sırasıyla Maliye, Dâhiliye ve Maarif nezaretlerine bağlandı. 1869'da beledi-

“Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de ilm-i hikmet-i tabiiye, yani fizik dersi için kullanılan fizik aletlerinin bulunduğu ve hikmethane denilen salon vardı.”

“1838’de eğitimin koordinasyonu için kurulan Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti bir süre sonra Mekâtib-i Umumiye Nezareti’ne dönüştürüldü. Mekâtib-i Umumiye Nezareti, 1857’de Maarif-i Umumiye Nezareti yapıldı.”

yelere doktor, eczacı, aşı memuru ve ebelerin tayini, yer değişiklikleri, terfi ve ceza konularında görüş bildirmek üzere bir de Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye kuruldu.⁷⁵

11 Mart 1870'te Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Müdürü Ali Bey hastalığı nedeniyle görevini yapamadığı için azledilince yerine Aziz Bey atandı ve rütbesi binbaşılığa yükseltildi.⁷⁶ Aziz Bey öğrenci sayısı giderek çoğalan okulda sınıf sayısı artınca o güne kadar verdiği kimya ve fizik derslerini bırakıp emraz-ı umumiye, yani genel hastalıklar (patoloji) dersini üstlendi.

Aziz Bey, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin gelişmesi ve eğitim kalitesini arttırmak için bazı yeni düzenlemeler yapmıştı. Bunlardan biri eğitim süresini beş yıldan altıya çıkarmasıydı. Beş yılda mezun olanlar bir yıl daha okulda eğitime devam etmiş, hekimlik dersine ilaveten öğrencilerin hastaların teşhis ve tedavi sürecini izlemelerini sağlamış, yani bir tür poliklinik uygulamasıyla staj yaptırmıştı. Amacının sivil tıp okulundaki eğitimin niteliğini, askerî tıbbiyenin kalitesine çıkarmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu eğitimi tamamlayıp mezun olanlar memleket tabibi unvanıyla ve 10 lira maaşla göreve atanmaktaydı. Eğitim bir yıl klinik uygulamasıyla altı yıla çıkarılmasına rağmen, yeterli görülmemiş, kısa süre sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede eğitim yedi yıla uzatılmıştı. Ancak ülke genelinde idadilerin sayısı artınca bu okullardaki ders programına benzer müfredatı olan ilave sene iptal edildi ve tıp eğitiminin süresi altı yıl olarak belirlendi. Bu karar da uzun ömürlü olmadı ve 1870'te ders programına emraz-ı umumiye, hıfzıssıhha (koruyucu sağlık), cerrahi-i sagir, coğrafya, matematik ve dil bilgisi dersleri eklenerek eğitim yeniden yedi yıla çıkarıldı. Bu düzenleme esnasında sancak ve vilayet doktor, eczacı ve müfettişlerin maaş ve rütbe ve terfileriyle ilgili değişiklik de yapılmıştı.⁷⁷

“Osmanlı Devleti'nde temel idari birim sancaktı. Sancakların bir araya gelmesiyle eyalet denilen idari yönetim bölgeleri oluşmaktaydı.”

۵

کتب طبعه مکملہ نکتہ نظامہ اسیمہ ذیل اول جمیعہ
فقرات نکتہ در

بشماره کتب طبعه مکملہ در تدریسی شروط اولادہ فوئذہ بقہ مجتہ امر صہ عمومی و حفظ الصحہ و صراحت صفیر
فقرتہ جغرافیہ و علوم ریاضیہ و آثار ترکی در سری رضی او قوتیر بر جہد۔

ایک شماره کتب طبعه مکملہ نکتہ مدق تصحیحی سی بری سنہ اولہ جہد۔

اصحبارہ اطباء مکملہ لوا ولایت و تفسیر صفیر عوارضہ اوج صفیر اعتبار۔ اولون لواطیبری بلک غرض
معاصیر اوج رتبہ ثانیہ ولایت اطباء بلک بشوز غرض معاصیر اوج رتبہ ثانیہ صفیر ثانیہ و نقضی
ایک بلک غرض معاصیر اوج رتبہ ثانیہ صفیر اول معاصیرہ سخمہ اولہ جہد۔

در مجموعہ در طبعه مکملہ در امکان تصحیح اوج اعتبارہ اخذ ایشر ابتدا لواطیبری صفیر مخصوص اولادہ مطافہ
نائل اولہ جہد و بوندرک ترقی صفیر لواطیبری صفیرہ اوج سنہ خدمتہ وادہ صکرہ رضی ولایت اطباء صفیرہ
ص و نوعیہ برابرہ الاقرانہ کب قدم و اثبات بر حمانہ اعلمہ موقوف بولہ جہد۔ ولایت اطباء صفیرہ تفسیر صفیرہ
انتقالی رضی کذلک اوج سنہ مدق خدمتہ وادہ صکرہ بید الاقرانہ کب قدم و اثبات بر حمانہ اعلمہ موقوفہ و وفادہ
جغازیہ رسانہ محال بعیدہ کوندریک جہل اطباء نکتہ صفیرہ مخصوص معاصیرہ بشر بشوز غرض رضی
اولہ جہد۔

بشماره کتب طبعه مکملہ در فہ اشجاری تصحیح ادوب اجزا صلیقہ حیقانہ رضی لوا ولایت اجزا صلی
اولہ جہد۔

OSMANLI ARŞIVI		
A.) DVN.MKL		
8	26	2

2 varaktır.
(2 sayfa boş)

Bu arada Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeden mezun olanlar için askerî tıp okulunda olduğu gibi yemin metni hazırlanmıştı. Metnin Aziz Bey tarafından yazıldığı veya en azından hazırlanmasına katkısı olduğu söylenebilir. Böyle düşünmeye sevk eden sebep, metin içinde kimi ibarelerin onun kaleminden çıkan yazılarla eşleşmesidir. Mesela yemin metninde geçen çocuk düşürme konusundaki kesin uyarıdır. Aziz Bey'in *Mecmua-i Fünun* adlı bilimsel dergide çocuk düşürme konusunda yayımlanmış bir makalesi vardır. Yarım kalmış bir makale olsa da Aziz Bey'in çocuk düşürmeye eleştirel yaklaşımını anlamaya yeterlidir.

Metin aynı zamanda Hipokrat yeminiyle de benzerlikler taşımaktadır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye mezunlarının yemin metni bugünkü Türkçeyle şöyledir:

“Hayatımı tahsil ettiğim tıbbın uygulamasına hasrettikçe hastaların tedavisinde fen ve tıbbı uygun muameleden bir an bile ayrılmayacağıma; fakir ve kimsesizleri Allah rızası için tedavi etmekten; biri fakir diğeri zengin iki kişiyi tedavi etmek üzere aynı anda çağrıldığımda ücretimi dikkate almayarak önce fakirin çağrısını kabul ve bir an önce sağlığına kavuşmasına çalışmaktan geri durmayacağıma; gerek normal hastalıklar için gerek bulaşıcı ve salgın hastalıkların tedavisi için gece ve gündüz her kimse tarafından çağrılırsam derhâl gitmekten sakınmayacağıma, hastalardan fazla ücret talebinde bulunmayacağıma ve para almak maksadıyla hastalıkları büyütmeyip hizmetime ve hastaların hâline uygun belirlenmiş ücreti kabul ederek vicdana aykırı bir surette hareket etmeyeceğime, zehirleme usulünü ve

“Hipokrat Yemini, doktorların mesleğini onurla uygulayacağına dair ettikleri yemindir. Antik Çağ'da yaşamış, Batı tıbbının kurucusu kabul edilen Hipokrat, bir görüşe göre de öğrencilerinden biri tarafından yazıldığı kabul edilir.”

çocuk düşürme yollarını ne kimseye öğretmeyeceğime ve ne de kendim uygulamaya cüret etmeyeceğime, hiçbir gerekçeyle sahte rapor vermeyeceğime, hastalara karşı hiçbir türden kötü niyet beslemeyeceğime ve namus ve iffetten sapmayacağıma ve namus ve itibarımı koruyacağıma, meslektaşlarım hakkında hiçbir zaman iftira ve kötöleme gibi fiilde bulunmayacağıma, tedavi ettiğim ailenin meslek icabı öğrendiğim kişisel bilgilerini kimseye ifşa etmeyeceğime, hiçbir surette fesada alet olmayacağıma ve istikametten asla sapmayarak Kanun-i Esasî ve Meşrutiyete sadakatten ayrılmayacağıma ve emanetim olan devlet malına zarara sebebiyet vermeyeceğime, bir hastalığın tedavisinde şüphem olduğu takdirde diğer meslektaşlarıma müracaatta kibir gösterip hastanın hayatını tehlikede bırakmayacağıma vallahi...”

“Kanun-i Esasî, 1876 yılında kabul edilen Osmanlı Devleti anayasasıdır. Anayasa, 12 başlık altında toplanmış 119 maddeden oluşmaktadır.”

Menemenli Mustafa Paşa Konağı

“Askeri meselelerin
tartışılıp çözüme
karşıtutulması ve ordu
için yeni düzenlemeler
hakkında çalışmakla
görevlendirilen Dâr-ı
Şûrâ-yı Askerî 7
Şubat 1837 tarihinde
kurulmuştu.”

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin öğrenci sayısı ar-
tıp 200'e ulaşınca iki tıp okulunun aynı binada bir
arada bulunmasının getirdiği sıkıntılar da artmış-
tı. Bu nedenle sivil tıbbiyenin taşınmasına karar
verildi ve yeni bina ile hastane inşa edilip 1874'te
Ahırkapı'ya nakledildi. Ancak bir süre sonra yeni
binada ihtiyacı karşılayamaz hâle gelince eğitime
Kadırga'da Menemenli Mustafa Paşa Konağı'nda
devam edildi.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeden 1873-1899 ara-
sında 584 doktor yetişmişti.

Türkçe Tıp Eğitimi

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede eğitimin ana dil-
de başlaması ve başarıyla devam etmesi askerî tıp
okulunda da Türkçe öğretim tartışmasını alevlen-
dirmekte gecikmemişti. Sivil tıp okulunda ilk dört
yıl sorunsuz geçmişti. Bu Türkçe tıp eğitiminin
mümkün olduğunun en önemli kanıtıydı. Mek-
teb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin açılmasının ardından
Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye kurucuları, birbiri
ardına kitap çevirisi yapmış ve eğitim materyali
konusunda da epey yol alınmıştı. Mümtaz sınıf
kapatıldığından beri Aziz Bey ve arkadaşları-
nın çalışmasını destekleyen Miralay Ahmed Bey,
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Türkçe eğitime
geçilmesi için Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye başvurdu.⁷⁸

Salih Efendi'nin Türkçe eğitim veren sivil tıp
mektebi için hükûmete yaptığı başvuru gibi, bu
kez Miralay Ahmed Bey'in, Mekteb-i Tıbbiye-i
Şahane'de ana dilde eğitime geçilmesini talep eden
dilekçesi kısa sürede Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin
gündemine alınmıştı. Yıllardır bu uğurda çaba sarf

eden ve uzun bir yol kat eden Aziz Bey ve beraberindekiler Hüseyin Sabri Bey'in Sarıyer'deki evinde toplanmış ve Türkçe tıp eğitiminin yapılabilceğine dair ayrıntılı rapor hazırlamıştı. Bu rapor da Miralay Ahmed Bey'in dilekçesine eklendi.⁷⁹

Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeleri konuyu görüşmek üzere toplandığında Salih Efendi, Miralay Ahmed ve Türkçe eğitimi savunan bir grup hoca çağrılmış ve iddialarını açıklamaları istenmişti. Davet edilenlerin tümünün isimleri toplantı tutanağında yer almadığı için kesin olarak ifade edemesek de bu hocalar arasında Aziz Bey'in de bulunduğu tahmin edilmektedir. Ahmed Bey ve beraberindekiler, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahenenin az sayıda mezun vermesinin suçunu Fransızca eğitime yüklemiş ve ayrıca okulun alet ve araç-gereç yönünden bir takım eksikliğini gündeme getirmişti. Seraskerliğe bağlı askerî okulun eksikliği olduğunu askerî kurula şikâyet etmek pek mantıklı bir yaklaşım değildi. Zaten anında ve şiddetle reddedildi. Kurulduğu günden bu yana hükûmetlerin çok büyük fedakârlık yaptığı ve okulun ihtiyaçlarının olabildiğince karşılandığı ifade edildi.

Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeleri, ana dilde eğitim talep eden grubu dinledikten sonra yaptığı değerlendirmede Fransızca öğretiminin sorun yarattığı tespiti hak verdi. Şöyle ki, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, her biri 50 mevcutlu 11 sınıftan oluşuyordu ve toplamda 550 öğrenci vardı. Yaklaşık 40 yıldır eğitim veren okulda o kadar sene sonunda sadece 300 civarında doktor yetişmişti. Gerçekten de bir miktar fire verilse de bir sınıfta 50 öğrenci olduğu göz önüne alındığında 40 yılda 2000'e yakın mezun olması gerekirdi ki bu durumu açıklamak

“Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî kararıyla Osmanlı tıp tarihinde devrim yapılmış ve ana dilde eğitim resmen başlamıştı. Bu karar Fransızcanın eğitimdeki egemenliğini kırmakta dönüm noktası olmuştur.”

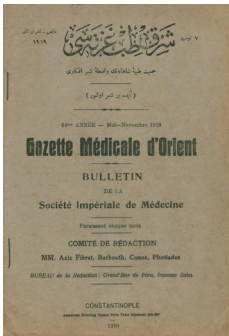
serasker:

Farsça ser (baş) ve Arapça asker kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşan ser-asker, ordu kumandanı anlamındadır. Serasker, yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Osmanlı kara ordularının en yüksek rütbeli komutanıdır.

gerçekten zordu. Her yıl hastalanan veya tıbbıya yeteneği olmayan 8-10 öğrenci elenebilir ve yine de her sene 30-40 doktor rahatlıkla mezun olabiliyordu; ancak tam tersine 8-10'u mezun olabiliyor, nadiren sayı 25'e çıkıyor, kimi seneler ise 7-8 kişiye kadar düşüyordu. Hükûmet, Mekteb-i Tıbbiye için hazineneden her yıl 35.000 lira kaynak aktarıyordu; buna göre her bir doktorun bütçeye maliyeti 5.000 liraydı. Bu oldukça yüksek bir meblağdı.

Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeleri mezun sayısının az olmasının sebebinin Fransızca eğitim olduğunu kabul etmiş, görüşme nihayetinde oy birliğiyle Türkçe eğitim kararı alınmıştı. Artık tartışma, kararın bu öğretim yılında uygulamaya geçip geçemeyeceğine kalmıştı. Yeterince Türkçe kitap olduğu gerekçesiyle beşinci sene tıp dersleri görmeye başlayanların ana dilde eğitime başlaması kararlaştırıldı. Bu, 40 yıldır devam eden Fransızca tıp eğitiminin sonunu getiren ve tıp eğitiminde dönüm noktasını oluşturan karardı. Aziz Bey ve arkadaşlarının 15-16 yaşından beri kararlı olarak sürdürdüğü çabanın neticesiydi. Onların azmi, ülkeye sivil bir tıp okulu ve ana dilde tıp eğitimi olanağı sağlamıştı. Yeternekli ve tıbbıya ilgi duyan herkes askerî veya sivil tıp okulunda eğitim görebilecekti.

Hocaların talebi dinlenmiş, verdikleri rapor değerlendirilmiş ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın başkanlık ettiği Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeleri Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede de ana dilde eğitim yapılmasını kabul etmişti. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyelerinin toplantısı 29 Eylül 1870 tarihinde gerçekleşmiş ve karar Babıali'ye gönderilmiş, ardından saraya iletilmişti. Sultan Abdülaziz'in kararı onayladığı tarih ise 29 Aralık 1870'ti. Padişahın

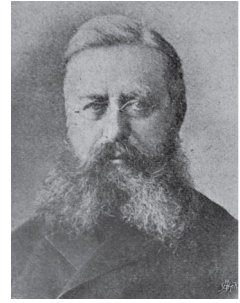
Gazette Médicale d'Orient

iradesine rağmen, Fransızca eğitimi savunan hocalar makale yayımlayarak kararın değiştirilmesi için çaba göstermeyi ihmal etmeyecekti.

Bu değişim hararetili bir tartışmayı gün yüzüne çıkarmakla kalmadı, tarafların gazete sayfalarında kozlarını paylaşmasına yol açtı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedeki yabancı hocalarla Türkçe eğitimi savunan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyyede örgütlenmiş ekip arasında süren tarafların argümanlarının birer birer çürütülmeye çalışıldığı, karşıt tezlerin ortaya atıldığı sıkı bir tartışma yaşandı. Bu atışmanın harareti ve heyecanı kimi zamangazete sütunlarından, kimi zaman açıkça itham eden sözcüklerden, kimi zaman da satır aralarındaki ince imalardan anlaşıyordu.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye eğitimde problem yaşanmaması tıp eğitiminde Fransızca hâkimiyetinin gerekli olmadığının altını net biçimde çizmişti. Önce hükûmetin verdiği karara ve gerekçelerine sonra da sırasıyla Fransızca ve Türkçe eğitimi savunan hocaların gazete sütunlarındaki tartışmalarına bakıldığında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocalarından Mühlig ve Spiridon Mavroyeni'nin *Gazete Medicale d'Orient*'ta yayımlanmış makaleleri öne çıkmaktadır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin eski hocalarından Spiridon Mavroyeni Paşa, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî heyetinin, Nazır Salih Efendi ve okulun iki hocasının muhalefetine rağmen Türkçe eğitim kararı aldığını iddia eder. Kırım Savaşı esnasında İstanbul'daki müttefik ordularındaki doktorlar tarafından kurulmuş Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhânenin başkanı Mavroyeni, cemiyetin yayın organı

Doktor Mühlig

Spiridon Mavroyeni Paşa

Gazette Médicale d'Orient'daki makalesinde Salih Efendi'yi Türkçe eğitim karşıtları arasına sokar. Çünkü Salih Efendi, biraz daha temkinlidir ve ana dile kademeli geçilmesini savunur. Spiridon Mavroyeni Türkçe eğitimin hemen uygulamaya konulmasının sakıncalı olduğunu belirtir; ona göre Miralay Ahmed Bey bile bırakın kendi ana dilinde ders vermeyi, bir hastalık üzerine Arapça uzmanlarının dahi uygulamasını tartışacağı, dinleyenlerin anlamayacağı Arapça deyimleri kullanmadan konuşamazdı. Okuldan mezun olan sayısının az olmasının sebebi Fransızca eğitim değil, sağlam bir hazırlık aşamasının olmamasıydı. Spiridon Mavroyeni, sivil tıp okulunu eleştirmiş ve Hipokrat bilimini öğrenebilmek için gereken niteliklerin hiçbirini taşımayanların alındığını öne sürmüştü. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeden mezun doktorlar kendilerini geliştirmezse ileride halk sağlığı için tehlikeli bile olacaktı.

“İstanbul'da Fransız maarif sistemine göre lise tesisi için 15 Mart 1867'de, Paris Sefiri Cemil Paşa ile Fransız Hariciye Nâzırı Le Marquis de Moustier arasındaki görüşmeler nihayetinde 15 Nisan 1868'de Mekteb-i Sultânî açıldı.”

L. Mühlig, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede Türkçe ders veren hocalardandır ve makalesinde bunu da özellikle belirtir. Ana dilde eğitim için yeterli tercüme yapılmadığını savunur; Ahmed ve Ali Beylerin amacının Türkçe bir tıp bilimi yaratmak olduğunu öne sürer. Onun formülü askerî okulda Fransızca eğitimin sürdürülmesidir, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede Türkçe öğretim geliştirilmeye devam edilebilir ve böylece anlaşma zemini yaratılabilirdi. Ona göre, bu anlaşmayla sivil tıp okulu askerî tıptaki Fransızca eğitimin tazeleyici etkisinden yararlanacaktır. Mavroyeni gibi L. Mühlig de, tıp okumak için, bugün Galatasaray Lisesi diye bildiğimiz Mekteb-i Sultaniden veya ona denk bir okuldan mezun olma şartı getirilmesini önerir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şabanede arzu edilen şekilde doktor yetiştirilmesi için öğretimim Türkçe yapılmasının faydalı olacağı, bu çeşit bilimlerin her memlekette kendi lisani ile öğretilmekte olduğu, memlekette yeterince kitap bulunduğu ve Türkçe'de tıp terimlerinin karşılığı olduğu gerekçeleriyle tıp öğreniminin Türkçe verilmesinin kabul edildiğine dair irade

31 Ekim 1870

عظمتی اقدم حضرتی مدد اولمده اوزره بعد از سه ترکی لسانده تریس اونی مطالعاتی و درک منفعتی حاصل
مکتب علوم طبعه در مطوب و در وقت تشریفه مدار اولمده اوزره بعد از سه ترکی لسانده تریس اونی مطالعاتی و درک منفعتی حاصل
و استواری عکری طرفه تریس اونی مطوب و در وقت تشریفه مدار اولمده اوزره بعد از سه ترکی لسانده تریس اونی مطالعاتی و درک منفعتی حاصل
بجمله لغا عرصه و تقسیم قلندی و افقا بموقع علوم و فنونه هر مکتب کندی لسانه مختصی اوزره اونی تریس اونی مطوب و در وقت تشریفه مدار اولمده اوزره بعد از سه ترکی لسانده تریس اونی مطالعاتی و درک منفعتی حاصل
بولدی و بالت تحصیل اولمده لسانه اصطلاحات طبعه کفایت جدیدی اقامه ایچ جاک دجه یک کلوت مکتبه جیقا جمه مراد حصفی
مکتبه ایضیه تحصیل نموده اولمده لسانه مقدر طبیب تشریفی ماد سی اولمده بومطالک حضور مجرم اولدیجی حاله خوب معروضه اولمده
سانه محاسبه و این حقیقت ملوکانه در مقدر طبیب تشریفی ماد سی اولمده بومطالک حضور مجرم اولدیجی حاله خوب معروضه اولمده
الله جفی و مضبوطه مرقومه بیا نه اولمده لسانه مقدر طبیب تشریفی ماد سی اولمده بومطالک حضور مجرم اولدیجی حاله خوب معروضه اولمده
هر نه در مطوب و مرقومه حضرت بادشاهی شرف و صدور بریولور

م
ایچ جاک
مردن با ایا
بهره منافع
دولت و ملت
و این حقیقت
ملوکانه در
مقدر طبیب
تشریفی ماد
سی اولمده
بومطالک
حضور مجرم
اولدیجی حاله
خوب معروضه
اولمده

İ. DH 622/43260

Türkçe tıp eğitimini savunan ve yıllardır bu uğurda mücadele eden ekip bu iki makaleye cevap hazırlamış ve bunlar Doktor Ali Bey'in yayın kurulunda olduğu *Terakki* gazetesinde yayımlanmıştır. Yazı imzasızdır ama kim veya kimlerin ortaklaşa kaleme aldığını belli edecek kadar da âşikardır. Mühlig de zaten Ahmed ve Ali Beyler ve arkadaşları diyerek kim olduklarını açıklar. Ahmed ve Ali Beyler, Mühlig'in Müslümanların dil öğrenmedeki yetersizliklerine Avrupalıların da yıllarca Osmanlı Devleti'nde yaşayıp Türkçe öğrenememelerini örnek göstererek yanıt verir. Mühlig'in makalesine karşı yayımlanan cevap metni oldukça iddialı ve yılların birikiminin izlerini taşıyan sert ifadelerle doludur. Doğu toplumlarını aşağılayan kimi ibareler ana dilde tıp eğitimini savunan grup tarafından aynı ağırlıkta küçümsemeyle karşılık bulmaktadır. Ahmed ve Ali Beylerle arkadaşları Avrupalıların tıpta ileri olduğunu ve onların düzeyini yakalamak için Osmanlı'daki tıp çevrelerinin yeterli seviyede bulunmadığını kabul ederler ancak Mühlig'in ima ettiği geriliği de şiddetle reddederler.

Fransızcanın tıp eğitiminden tamamen kaldırılmasını savunmazlar, bir zamanlar Cemalettin Efendi'nin oluşturduğu gibi bir imtiyazlı sınıf kurulmasını ve bu sınıfın Avrupa'da yayımlanan neşriyatın Türkçeye çevrilmesi için çalışmasını önerirler. Acil olan ülkenin doktor ihtiyacıdır ve bunun karşılanması da ancak Türkçe eğitimle mümkün olacaktır. Türkçe eğitimin zorluğunun da farkındadırlar, zira sadece eğitim için 20-25 civarı kitaba hemen ihtiyaç vardır ve tıpta ilerlemek için de bir hayli eserin ana dile çevrilmesi gerekmektedir.⁸⁰

“Aziz Bey, mezun olduktan sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede başladığı hocalığa 1873 yılından itibaren emraz-ı umumiye, yani genel hastalıklar (patoloji) dersiyle devam etti. Bu dersin kitabını da kaleme aldı.”

1870'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede Türkçe eğitime karar verilip aşama aşama gerçekleşen geçiş süreci yaşanmış ve ana dilde ders anlatacak hocalar tayin edilmeye başlanmıştı. Aziz Bey, Ağustos 1873'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane emraz-ı umumiye hocalığına atandı.⁸¹ Bu dersi Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede zaten bir süredir vermektedir.

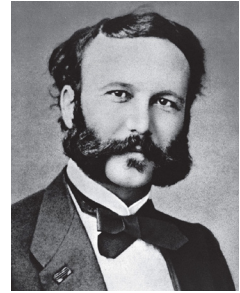
Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Kırımlı Doktor Aziz Bey

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Kuruluşu ve Kırımlı Aziz Bey

Kırımlı Aziz Bey, Türk Kızılay'ın temelini oluşturan Mecrûhîn ve Marzâ-yı Askeriyye İmdâd ve Muâvenet Cemiyeti (Hasta ve Yaralı Askere Yardım Derneği) kuruluşunda öncü rol oynamıştır.

Cemiyetin kurulmasında Cenevre Konferansı'nın etkisi büyüktür. Ağustos 1864'te, İsviçre'nin öncülüğünde 16 devletin temsilcinin katılımıyla savaş alanlarında yaralanan askerlerin tedavisi için Cenevre Sözleşmesi adı verilen bir anlaşma imzalanması kararlaştırıldı. Sözleşmeye göre Uluslararası Kızılhaç Komitesi (diğer bir adıyla Milletlerarası Yaralılara Yardım Komitesi) kurulacak ve her ülkede de yardım cemiyetleri oluşturulacaktı. Devletlere hazırlıklarını tamamlamaları için bir yıl süre tanınmıştı.⁸² Fikrin sahibi, Kuzey İtalya'daki Solferino Muharebesi'nde yaralıların yaşadığı acıları ve sıkıntıları anlattığı, 1863'te yayımlanan *Bir Solferino Hatırası (Un Souvenir de Solferino)* kitabının yazarı İsviçreli iş adamı Jean Henry Dunant'tır. Dunant, cephede gördüğü manzaradan,

Jean Henry Dunant

1828'de Cenevre'de varlıklı, dindar bir ailenin oğlu olarak doğan Dunant, 1849'da okulu yarıda bırakarak çalışmaya başladı. 26 yaşında Kuzey Afrika ve Sicilya'da faaliyet gösteren bir firmanın temsilcisi oldu. Bu esnada gittiği Cezayir, Tunus ve Sicilya gezisi notlarını içeren Notice sur la Régence de Tunis adlı kitap yazdı.

**Doktor Macar
Abdullah Bey**

yaralı askerlerin tıbbi yardım alamadığı için çektiği acılardan çok etkilenmiş, gönüllü olarak yaralı-lara yardıma koşmuş, civarda yaşayan kadınları da organize etmişti.

Cenevre Konferansı'na katılan devletler Uluslararası Kızılhaç Komitesini kurmuş ve ev sahibi İsviçre'ye teşekkür etmek adına Helvetian Konfederasyonu'nun ambleminin kendi ülkelerinde tesis edecekleri Kızılhaç için de kullanmayı kabul etmişti.⁸³ Osmanlı Devleti Cenevre Konferansı'na katılmamış ancak hükümet bir fayda bekleme-mekle beraber zarar da gelmeyeceği düşüncesiyle 5 Temmuz 1865'te Cenevre Sözleşmesi'ni imza-lamıştı.⁸⁴ Yaklaşık iki yıl sonra hükümetin 1867'de Paris'te düzenlenen Dünya Sergisi'ne gönderdiği heyet üyeleri arasında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocası Miralay Abdullah Bey de bulunuyordu.⁸⁵ Abdullah Bey, 1867 Sergisi sırasında düzenlenen Milletlerarası Kızılhaç Konferansı ve sağlık sergi-sine katıldı. Abdullah Bey, Macarların 1848'deki ünlü Viyana Ayaklanmasında yer alan ve isyan kanlı bir şekilde bastırılınca hayatını kurtarabil-mek amacıyla arkadaşlarıyla Osmanlı Devleti'ne sığınan, yaptığı deneyler anestezinin ilk ayak sesleri olarak kabul edilen Karl Eduard Ham-merschmidt'tir. Bu nedenle "Macarlı" diye anılan Abdullah Bey, Cenevre Konferansı kararlarının Osmanlı Devleti tarafından da uygulanmasının ülkenin menfaatine olacağı fikri ve Kont Sèrurier, Uluslararası Kızılhaç Komitesi Başkanı Moynier ve Henry Dunant'dan İstanbul'da yaralı askerle-re yardım edecek dernek kurulması için girişim-de bulunmasını isteyen mektuplarla Dersaadet'e dönmüştü.⁸⁶

“1848 Ayaklanması, Kıta Avrupası'ndaki bir çok ülkede geniş kitlelerdeki büyük hayal kırıklığı ve yaygın huzursuzluk nedeniyle farklı toplumsal sınıf ile meslek üyelerinin geçici iş birliğiyle gerçekleştirilmişti.”

19 Eylül 1867'de Uluslararası Kızıhaç Komitesi, Osmanlı Devleti'nde yaralı askerlere yardım edecek bir derneği kurulması amacıyla Cenevre Sözleşmesi'nin uygulanması için çalışan Abdullah Bey'e yetki verdi. Abdullah Bey, verdiği sözü tutmak için çabalamışsa da kimseye derdini anlatamamış, hükûmet yetkilileri konuyu önemsememiş, hatta cevaben böyle bir cemiyetin Avrupa'da bile uygulanamayacağı söylenmişti. Ancak başvurduğu makamlar ne kadar ilgisizse Abdullah Bey bir o kadar ısrarcıydı. Sonunda Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın dikkatini çekmeyi başardı. Cemiyet kurulması amacıyla, Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın himayesinde, Sultan Abdülaziz'in başhekimi ve Osmanlı Orduları Askerî Sıhhiye Genel Müfettişi Marko Paşa'nın (asıl adı Marko Apostolidis'tir) başkanlığında geçici komite oluşturuldu. Abdullah Bey komitenin genel sekreteri oldu. Bu süreçte Abdullah Bey'in yanında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de hoca olan Aziz Bey de vardı. Onun da çabası ve yardımıyla 11 Haziran 1868'de imzalanan taahhütnameyle Mecrûhîn ve Marzâ-yı Askeriyeye İmdâd ve Muâvenet Cemiyeti resmen kuruldu.⁸⁷ Cemiyetin kurulduğu gün Kızılay'ın temelini atıldığı tarih olarak kabul edilmektedir.

“Uluslararası Yaralılara Yardım Komitesi'nin, 26-29 Ekim 1863'te Cenevre'de düzenlediği uluslararası konferansa 16 devlet, dört yardım kuruluşunun temsilcileri katıldı. Savaşta yaralı askerlere taraf gözetmeksizin tıbbi yardım sağlanması amacıyla dernekler kurulması kabul edildi.”

“Asıl adı Michel Lattas olan Ömer Lütfi Paşa, 1828 yılında Avusturya'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne iltica etmişti. Veliabtlığı sırasında Sultan Abdülmecid'in hocasıydı.”

Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa

Cemiyet kurulduğunda 22 olan kurucu üye sayısı önce 45'e, ardından 66'ya çıkarıldı. Kurucu meclislikilerin 43'ü doktordu.⁸⁸ Kurucular arasında Ömer Rüşdü, Veli ve Serdar-ı Ekrem Ethem Paşalar, Aziz Bey, Ch. Curtis, Baron Prokesehosten, Avusturya'nın İstanbul sefirinin de yer aldığı önde gelen isimler vardı.⁸⁹ Aziz Bey'in, Abdullah Bey'in yanında çalışmalara aktif olarak katıldığı Mecrûhîn ve Marzâ-yı Askeriyye İmdâd ve Muâvenet Cemiyetinin nizamnamesinin hazırlanması için de ayrı komisyon kuruldu.⁹⁰ Ayrıca geçici yönetim kurulu da seçilmişti. Sıhhiye Meclisi Başkanı Salih Efendi, Mavroyeni, De Castro'nun aralarında bulunduğu encümen tarafından hazırlanmış olan nizamname hükûmete sunulduysa da bir sonuç alınamadı.⁹¹ Daha ileri götürmek için 10 yıl beklemek gerekecekti.

Osmanlı hükûmeti Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamıştı; ancak cemiyetin kuruluşu için gereken hassasiyet gösterilmemişti. Sebepler arasında cemiyetin gerekli olmadığının düşünülmesi ve hayali bir fikir olarak bakıldığı yönünde çeşitli kaynaklarda farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Bir başka neden de Seraskerliğin, sivillerin ordunun işine karışmaması gerektiği düşüncesiyle nizamname taslağına karşı olduğuydu.⁹² Kızılay'ın Salnamesi'nde yer alan kuruluş hikâyesinin anlatıldığı tarihçe de bu şekilde açıklanmaktadır.⁹³

Cemiyetin kuruluşu için gösterilen yaklaşım önce Sırbistan, ardından Karadağ ve nihayet Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) ile değişecekti. Arka arkaya yaşanan savaşlar hem askerî hem ekonomik açıdan hükûmeti bunaltmıştı. Yaralı askerlerin

durumu hakkında savaş meydanlarından Dersaadet'e ulaşan haberler hiç iç açıcı değildi. Cephede yaralı Osmanlı askerlerinin tedavisi önemli bir sorundu. Osmanlı askerleri sağlık hizmetinden ne kadar yoksunsa buna karşılık Rus, Romanya ve Sırp askerleri o kadar fazla imkâna sahipti. Rus, Romanya ve Sırp askerlerinin yardımına ülkelerinde kurulmuş Kızılhaç cemiyetleri koşuyor, üstelik Avrupa Kızılhaçları da her türlü tıbbi desteği veriyordu. Osmanlı askerleri ise yardım alamıyor, cephede umutsuzca başının çaresine bakmaya çalışıyordu. Bu durum Kızılhaç yöneticilerinin de gündemine alındı.

Cephedeki askerlere yardım için Cenevre Sözleşmesi gereği Osmanlı Devleti'nde de bir cemiyet kurulmasına ısrar eden Macar Abdullah Bey 1874'te hayatını kaybetmişti. Fransa Mecrûhîn-i Askeriye İanesi Merkez Komitesi İkinci Vekili Henry Dunant, bu kez Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahaneden Dikran Peştemalciyan'a mektup yazdı. Osmanlı Devleti'nin Cenevre Sözleşmesi'ni imzalaması nedeniyle Kızılhaç'tan yararlanabileceğini, bunun için Marko Paşa aracılığıyla girişimde bulunulması ve cemiyet kurulmasını tavsiye etmişti. Bir başka girişim de Uluslararası Kızılhaç Komitesinin kurucularından Gustave Moynier'den gelmişti; o da Peştemalciyan'a mektup göndererek cemiyetin kurulmasını önerdi. Nihayetinde Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin teşvikiyle cemiyetin tesis edilmesine karar verildi.⁹⁴

12 Ağustos 1876'da Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyede sıhhiyeyle ilgili birimlerden temsilcilerin katılımıyla Marko Paşa'nın başkanlığında toplantı

Dikran Peştemalciyan Paşa

Dikran Peştemalciyan Paşa, 1838'de Hasköy'de doğmuş, ilk eğitimini Nersesyan Mektebi'nde tamamlamıştı. 1851'de Paris'te Muradyan Koleji'ne devam etmiş, 1855'te mezuniyetin ardından Lycee Louis-le-Grand'a gitmişti.

“Marko Paşa, hastaları sabırla dinleyerek sorunlarına tıbbi tedavi uygularken aynı zamanda onlara huzur ve rahatlık vermesiyle de ünlüydü. Marko Paşa'nın bu tavırı halk arasında yayılmış ve zamanla yakınlığı dinleyecek kimsenin olmadığı durumlar anlatmak üzere dilimize yerleşmiş "Anlat derdini Marko Paşa'ya" deyimini ortaya çıkarmıştır.”

yapıldı. 1868'de Macar Abdullah Bey'le birlikte cemiyetin kurulması için çalışan Aziz Bey, bu kez Marko Paşa'nın yanında, savaşta yaralanan askerlere yardım için yine ön safta yer almaktaydı. Aziz Bey'le Marko Paşa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede okumalarına rağmen akran değildi. Marko Paşa, Aziz Bey'den çok daha önce, 1851'de mezun olmuştu.⁹⁵ Aziz Bey hocasına yetişmiş, meslektaş olmuş ve onunla birlikte cemiyetin kuruluşu için çalışıyordu. İyi yetişmiş ve kendini geliştirmiş bir Osmanlı aydını olan Aziz Bey, 1868'de Mecrûhîn ve Marzâ-yı Askeriyyeye İmdâd ve Muâvenet Cemiyeti kuruluşu sırasında Abdullah Bey'in yanında yer aldığı gibi bu kez Marko Paşa'yla birlikte omuz omuza çalışıyordu.

Askerlere tıbbi yardım sağlayacak cemiyetin kuruluşu için yapılan toplantıda Aziz Bey ve Serviçen Efendi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneyi temsil ediyordu. İdare-i Sıhhiye-i Askeriyeden Stepan Paşa ve Rıfat Bey, Karantina İdaresi'nden Dr. Bartolletti Efendi ve Dr. Şakir Bey, Cemiyet-i

Tıbbiye-i Şahanden Dr. Peştemalciyan Efendi ve Dr. Polyak, Bahriye Nezaretinden Suğyan ve Hüsnü Beyler, Zaptiye'den Ömer Bey ve ayrıca Dr. De Castro, Dr. Vuccino katıldı. Toplantıda alınan kararlar temelde Cenevre Sözleşmesi'nin Osmanlı Devleti'nde nasıl uygulanacağı, Kızılhaç yerine kullanılabilecek uygun sembol bulunması, tüzüğün hazırlanması ve cemiyeti yönetecek daimi komitenin seçilmesi idi.⁹⁶ Ayrıca toplantıda cemiyetin tüzüğünü hazırlayacak geçici komite de kuruldu.

Aziz Bey'in de aralarında yer aldığı geçici komite üyeleri cemiyetin çalışmasını düzenleyecek nizamnameyi hazırladı. Önemli sorunlardan biri kırmızı haç amblemiydi. 13 Ağustos 1876'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Marko Paşa başkanlığındaki toplantıda, Cenevre Konferansı'nda kabul edilen kırmızı haç sembolünün kullanılmasının mümkün olmadığı, yeni bir alamet bulunması karara bağlanmıştı. Harbiye Nezareti de kırmızı haç amblesinin orduda kullanımına itiraz etmekteydi. Kırmızı haç yerine Osmanlı Devleti için uygun alametinin bulunması gerekiyordu. Bu konuda çözüm Aziz Bey'den geldi. Aziz Bey'in çalışması nihayetinde cemiyetin sembolü olarak kırmızı hilal ortaya çıktı. Bu alamet herkesin kabul edebileceği bir semboldü, bu nedenle üzerinde uzlaşılması zor olmadı ve hem Harbiye Nezareti, hem diğer kurumlarca kabul edildi.⁹⁷ Kısaca bugün Kızılay'ın hilâl şeklindeki ve herkesin çok iyi bildiği alametinin mucidi Aziz Bey'dir. Bu amblem Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kuruluşunu kolaylaştırmış; Bâb-ı Seraskeri kırmızı haç yerine kırmızı hilalin kullanılması şartıyla nizamname taslağına

Salîb-i Ahmer:

Hristiyanlığın sembolü kabul edilen ve birbirini dik kesen iki doğrunun meydana getirdiği şekil, haç veya istavroz ve kırmızı anlamındaki ahmer kelimelerinin birleştirilmesinden oluşur.

“*Bank-ı Osmani-i Şabane, 1856’da kurulan İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası’yla, Fransız Banque de Paris et des Pays-Bas ortaklığıyla, 1863’te İstanbul’da tesis edildi.*”

onay vermişti. Sembol konusunda uluslararası diplomatik süreç yaşansa da cephedeki iki devlet arasında sorun olmamıştı. O günlerde devam eden ve 93 Harbi diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında iki ordu karşılıklı olarak Hilâl-i Ahmer (Kızılay) ve Salib-i Ahmer (Kızılhaç) taraflılığını kabul etmişti.⁹⁸

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kuruluşu için çalışan geçici komite kararlaştırıldığı gibi 2 Nisan 1877’de idare heyetinde yer alacak isimleri seçti. Avrupa’da oluşturulan kırmızı haça karşılık hilali amblem olarak kabul eden Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 14 Nisan 1877’de faaliyete başladı. Cemiyetin ilk başkanı Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye ikinci başkanı Hacı Ârif Bey’di.⁹⁹ Kuruluşun gerçekleşmesi için biraz daha beklemek gerekti, zira genel kurulda üye sayısının 100 kişi olması şartı vardı. Nihayetinde sayısı 100’e ulaşan azalar, 14 Nisan ve 19 Nisan 1877’de gerçekleştirdikleri iki toplantıyla İdare Heyeti ve Muavenet Komitesi üyelerini belirledi. Başkanlığa Hacı Ârif Bey, başkan vekilliklerine Dr. Sarell, Nuriyan Efendi, mali işlere Bank-ı Osmani Müdürü Morgan Foster getirilmiş, Hariciye Nezaretinden Feridun Bey aza seçilmişti. Aziz Bey, Della Suda Faik Paşa, Peştemalciyan, Dickson, Leval ve Sevastapoulo İane Komitesi üyesiydi.¹⁰⁰

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde amblemden sonra Aziz Bey’in önemli bir girişimi daha vardır; o da Sultan Abdülhamid’in cemiyeti himayesine almasını sağlamak. Aziz Bey’in teklifi, Marko Paşa’nın aracılığıyla Sultan Abdülhamid’in cemiyeti himayesine alması istenecekti. Buna ilişkin baş-

Ankara Kızılay Cemiyeti Arşivi'nde bulunan bu tablo, ilk kurucuları bir arada gösteriyor.

Fotoğrafın altında Osmanlıca şu cümle yer alıyor: "1292 [1877] senesinde Osmanlı ve ecnebilere muhteliten teşekkül eden ve Hilâl-i Ahmer İdaresi namını alız eden heyet / 1877 senesinde Osmanlı ve yabancılardan karma olarak oluşan ve Hilâl-i Ahmer İdaresi adını alan heyet."

Birinci sıradakiler (soldan sağa): Nuri Bey, Doktor Bartolletti, Nuriyan Efendi, Doktor Hacı Ârif Bey (Reis), Doktor Sarell, M. Foster, Feridun Bey. İkinci sıradakiler: Doktor Sevastopulo, M. Leval, Faik Paşa, Eşref Efendi, General Mott, M. von Hess, Doktor Dikran Pestemalciyan Paşa.

vurunun altında imzası bulunanlar arasında Aziz Bey de vardı.¹⁰¹ Padişah 5 Mayıs 1877'de Marko Paşa'yı kabul etti ve cemiyeti himaye sözünü verdi. Bunun üzerine komite üyeleri Hacı Ârif Bey, Nuriyan ve Bartolletti Efendilerden oluşan üç kişilik heyet kurdu. Heyet, padişahın himayesinin temini için işleri takip etmek üzere Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'ya gönderildi. Nihayetinde Aziz Bey'in önerisiyle başlatılan girişim olumlu sonuçlanmış ve Sultan Abdülhamid cemiyeti himayesine almıştı.¹⁰²

Mühendis M. Leval

“Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkez komite üyeleri biri hariç hepsi tıp doktoruydu. Sadece Meclis-i Sıhhiye Fransızca katibi M. Leval 6. Daire-i Belediye Mühendisiydi.”

“Mutasarrıf, Osmanlı yönetim sisteminde sancağın mülki amiridir. Tımar sisteminin bozulmaya başlaması üzerine XVII. yüzyılda mutasarrıflık adı verilen yönetim birimleri kurulmuştu.”

Cemiyetin varlığını sürdürebilmesi bağış toplanmasına, bağış toplanabilmesi de Sultan Abdülhamid'in himayesi altına girmesine bağlıydı. Cemiyet yönetimi ve Meclis-i Sıhhiye-i Askeriye arasında hangi kurumun bağış toplaması gerektiği hakkında görüş farklılığı vardı. Bu noktada Aziz Bey'in akıllıca yaklaşımının rolü ortaya çıkmaktadır. Sultan Abdülhamid'in himayesindeki cemiyete bağış yapılması çok daha kolay olacaktı. Bu nedenle padişaha teşekkür yazısı gönderilmiş, ayrıca yönetim toplantı tutanaklarının Türkçe örneği de Sultan Abdülhamid'e iletilmişti. Himayenin bir sonucu da Mabeyn-i Hümayûn kâtiplerinden Nuri Bey'in Cemiyetin Merkez Komitesine getirilmesi oldu. Bu da II. Abdülhamid'in Cemiyete olan ilgi ve alakasını göstermektedir.¹⁰³ İlk toplantısını Beşiktaş Sarayı'nda Paşa Dairesi'nde gerçekleştiren Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, böylece 14 Nisan 1877'de resmen kurulmuş oluyordu.¹⁰⁴

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin İlk Yılları ve Kırımlı Aziz Bey

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin 14 Nisan 1877 tarihinde seçilen Merkez Komite üyeleri Aziz Bey, Dellasuda Faik Paşa, Peştemalciyan Efendi, İngiltere sefareti doktoru Dickson, Sevastapoula, Meclis-i Sıhhiye Fransızca kâtibi ve 6. Daire-i Belediye mühendisi M. Leval'di. Mühendis M. Leval dışındaki herkes tıp doktoruydu. Cemiyetin ilk başkanı Hacı Ârif Bey aynı zamanda Merkez Komitenin de başkanıydı. Cemiyeti himayesine alan Sultan II. Abdülhamid, komitenin çalışmasını düzenleyecek iç tüzük hazırlanmasını emretti.¹⁰⁵

Kuruluş nizamnamesinin eksik kısımlarını tamamlayan iç tüzüğe göre padişahın himayesindeki Mecrûhîn ve Marzâ-yı Askeriyye İmdâd ve Muâvenet Cemiyeti faaliyetini İstanbul'daki Merkez Komite yönetiminde devam ettirecek ve komite üyeleri, hükûmet ve Avrupa Kızılhaç cemiyetleriyle her türlü görüşme ve maddi yardım toplayarak harcama yapmaya yetkili olacaktı. Merkez Komiteye bağlı şubeler kurulmasına ve bunların topladığı bağışı Bank-ı Osmani şubeleri aracılığıyla Merkez Komiteye göndermesine karar verildi. İç tüzükte tespit edilen unsurlar arasında önemli bir konu da savaş esnasında Merkez Komitenin yardım faaliyetlerini nasıl organize edeceğiydi.

Selanik Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubesinin talebi üzerine 17 Nisan 1878'de Hilâl-i Ahmer Hastanesi kuruldu.

Aziz Bey'in de yer aldığı çalışmalar arasında şubeler oluşturulması vardı. Merkez Komitesi ülkenin farklı bölgelerinde şube açılması kararı alınca hummalı bir faaliyet başlamıştı. Bu amaçla vilayetlerdeki Bank-ı Osmani yetkilileri, sıhhiye memurları, valiler ve mutasarrıflarla irtibat kuruldu. Vilayetlerde şubelerin açılması, faaliyetinin düzenlenmesi o yerleşim biriminde varsa Bank-ı Osmani şube müdürü, sıhhiye memuru, bunların olmadığı yerlerde yetkili mülki amirler vali veya mutasarrıf tarafından yapılıyordu. Bu sayede ilk etapta Selanik, Edirne, Varna, Beyrut, Antalya ve Çanakkale şubeleri kurulmuştu. Ardından diğer bölgelerde de birer birer şube açılmaya başlanarak bu yolla yardım faaliyetleri sürdürülmekteydi. Ancak savaş devam ediyordu ve yaralıların tedavisi ve sağlık hizmeti için yardımlar yeterli gelmiyordu; hastane kurulması şarttı. Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle yaralı askerlerin tedavisinin yanı sıra ülke topraklarına büyük göç dalgası başlamıştı. Cephe- de yaralı askerler tedavi ediliyorsa da yine de hastane kurulması hayati önemdeydi. Selanik Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubesinin talebi üzerine 17 Nisan 1878'de Hilâl-i Ahmer Hastanesi kuruldu.¹⁰⁶

“93 Harbi sırasında dokuz seyyar hastane açılmıştı. Seyyar hastaneler, gezici ambulans ve geçici hastane şeklinde çalışmaktaydı. Bunun için üç ambulans, 50 kırsal bölge sedyesi, 10 tamponlu sedy, altı eğitim ve altı yük atı vardı.”

Merkez Komitesinin uygulamalarından biri de kadınların Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde aktif görev almasının teşvik edilmesi, kimi faaliyetlere bizzat katılımının sağlanması hakkındaydı. Cephe- deki Osmanlı askerleri için her türlü yardım hayati öneme sahipti. Bu amaçla 2 Haziran 1877'de komite tarafından yaralı ve hasta askerlere yardım etmeleri için kadınlara çağrı yapıldı. Kadınlar bazı konularda aktif rol oynayabilir; mesela bağış toplanmasında etkin biçimde çalışabilirdi. Kadınların Hilâl-i Ah-

mer Cemiyeti adına çalışması için bütün koşullar zaten hazırlanmıştı. Sultan Abdülhamid'in Hilâl-i Ahmer Cemiyetini himayesine almasıyla Cemiyetin bağış toplayabilmesi mümkün olmuştu. Bir sonraki adım, Sultan Abdülhamid'e annelik yapan Piristü Kadınefendi'nin Hanımlar Merkezinin fahri başkanlığı ve hamiliğini üstlenmesiyle atıldı ve kadınların yardım faaliyetine katılımının yolu böylece açıldı. Piristü Kadınefendi, yardım amacıyla 500 lira değerinde bilet satın almıştı.¹⁰⁷

Piristü Kadınefendi

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Komitesinin çalışmaları hakkında mutlaka değinilmesi gereken konu 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın cephe gerisinde yapılan hizmetlerdir. 93 Harbi sırasında aralarında Aziz Bey'in de yer aldığı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkez komitesi 19 kişiden oluşmaktaydı. Savaşlar tarafların cephedeki çarpışmasıyla anlatılır ancak gerçekte harbin önemli bir kısmı

Osmanlı'da son Valide Sultandır. Osmanlı padişahı Abdülmecid'in eşi ve II. Abdülhamid'in manevi ve üvey annesiydi. Asıl adı Rahîmedir. Çerkeslerin Ubıh boyunun asilzade ailelerinden Gogen'lerdendir.

Hilâl-i Ahmer'e ait seyyar hastanenin ameliyat çadırı.

Sofya:

1380'li yılların başında Osmanlı idaresine giren Sofya kenti, '93 Harbi sonunda 1879'da Bulgar Prensiği'nin ve 1908'de Bulgar Krallığı'nın başşehri oldu.

da cephe gerisinde verilir. Bu savaşta da Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin cephe gerisindeki faaliyetleri hayati rol oynamıştı. Cemiyetin Merkez Komitesi Plevne'ye seyyar hastane göndermiş, Sofya'nın düşmesine kadar hizmet verdikten sonra geri çekilen ordularla birlikte dönmüştü. Yeni kurulmasına ve karşılaşılan pek çok güçlüğe rağmen, kısa sürede çok iş başarılmış, Osmanlı ordusu askerlerine mümkün olan her türlü yardım ve destek sağlanmıştı. Bunlar arasında cephe gerisindeki yaralıların trenle İstanbul'a nakledilmesi, Sirkeci İskeleyi'nde kurulan Hilâl-i Ahmer hastanesinde ilk tedavilerinin yapılması mutlaka sayılmalıdır.¹⁰⁸

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti cephe gerisinde sağlık hizmeti verirken Uluslararası Kızılhaç Komitesinden destek alıyor, bu kapsamda yabancı doktorlar hasta ve yaralıları tedavi ediyordu. Bu esnada askerî hekimler ve yabancı doktorlar arasında çeşitli sebeplerden anlaşmazlık yaşanıyor, kimi zaman bu anlaşmazlık uzun süreli çekişme ve inatlaşmaya kadar gidiyordu. Aziz Bey'in Hilâl-i Ahmer Cemiyetindeki faaliyetlerinden biri de bu konu üzerineydi. Şöyle ki, 4 Ağustos 1877'de Erzurum'daki Lord Blantyre doktorlarıyla, askerî hastane başhekimisi İsmail Bey arasında çatışma yaşandı. İngiltere'nin Erzurum konsolosu Zohrap Efendi'ye göre İsmail Bey, İngiliz doktorlara bazı kısıtlamalar getirmiş ve tedaviyle ilgili konuların kendisi tarafından onaylanmasını şart koşmuştu. Bu durum gerginliğe sebep olmuş ve anlaşmazlık giderek tırmanınca İstanbul'a kadar ulaşmış, İngiliz Sefaretinin devreye girmesine yol açan olay nihayetinde Seraskerliğe bildirilmişti. Problem çözilemeyince Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez

İngiliz Sefaret Doktoru Dickson

“Hilâl-i Ahmer Merkez Komitesi Aziz Bey ve Dickson'dan mürekkep komisyon kurarak, gerekli incelemelerin ardından rapor hazırlamasını istedi.”

Komitesinin 15 Eylül 1877'de yapılan toplantısının gündemine alındı. Ancak burada da ciddi bir tartışma yaşandı. İngiltere'nin Erzurum konsolosu Zohrap Efendi'nin gönderdiği rapor bizzat komite üyesi İngiliz sefaret doktoru Dickson tarafından üyelere okundu. Tartışmalar esnasında Doktor Mundy, İsmail Bey'in şikâyet edilmesini isteyince araştırılması için Seraskerliğe bildirilmesine karar verildi. Seraskerlik konuyla ilgili inceleme yaptırdı ve rapor hazırlandı.

Araştırma neticesini içeren ve İngiliz doktorların resmî kurallara uymadıkları yönündeki Seraskerlik raporu 3 Ekim 1877'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Komitesine gönderildi. Komite üyeleri, araştırma sonuçlarını tartıştığı sırada Doktor Sevastopoulo Şıpkı'daki 2 Numaralı Hilâl-i Ahmer seyyar hastanesinde görev yaparken şahit olduğu olayları anlattı ve İngiliz doktorların hastanın onayını almadan ameliyat yaptığını söyledi. Bu durum yeni bir tartışma başlattı ve farklı görüşler havada uçuşmaya başlayınca Merkez Komitesi, Aziz Bey ve Dickson'dan oluşan komisyon kurulmasına ve Seraskerlik soruşturmasının bulgularını inceleyerek vardıkları neticeleri içeren yeni rapor hazırlamasına karar verdi.¹⁰⁹ Bu raporun sonucu elimizde değildir.

Bu arada 26 Eylül 1877'de gerçekleştirilen toplantıda önemli bir karar alınmış ve işlerin daha iyi yürütülmesi amacıyla Merkez Komitesi Dâhilî Talimatnamesi hazırlanması planlanmıştı. Cemiyet, savaş sırasında olabildiğince yardım ediyordu ancak faaliyetlerinde çeşitli aksaklıklar meydana gelmekteydi. Padişahın himayesi alınmış, teşkilat-

Doktor Sevastopoulo

“Doktor Sevastopoulo, Şıpkı'daki Hilâl-i Ahmer seyyar hastanesinde görev yapan İngiliz doktorların hastanın onayını almadan ameliyat yaptıklarını anlattı.”

“Hazırlanan talimatnamelerle Hilâl-i Ahmer'in teşkilat yapısının, savaş esnasındaki etkinliğini arttıracak şekilde değiştirilmesi amaçlanmaktaydı.”

lanma yoluyla şubeler açılmıştı; buna rağmen işler istenilen hızda yürümüyordu. Savaş devam ederken Sofya'ya çok sayıda yaralı asker sevk edilmiş, fakat cemiyetin seyyar hastanesi bir türlü yola çıkamamıştı. Bu sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Kurulu'nun seçtiği Merkez Komitesi üyeleri bir araya geldi ve Merkez Komitesi Dâhili Komitesi Talimatnamesi üzerinde çalışmaya başladı. Kısa sürede tamamlanan çalışma neticesinde 10 Ekim 1877'de talimatnamenin taslağı hazırlanmış, hatta üyelerin görüşüne sunulmuştu. Merkez Komitesi, 13 Ekim 1877'de cemiyetin iç işleyişini ayrıntılı olarak detaylandıran talimatnameyi, ardından Merkez Komitesinin 7 Kasım 1877'deki oturumunda Seyyar Hastaneler Talimatnamesi'ni, 24 Kasım 1877'deki oturumda da Sabit Hastaneler Talimatnamesi'ni kabul etti.

1864'te bazı büyük Avrupa güçleri tarafından ilk Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştı, Osmanlı hükümeti 5 Temmuz 1865'te sözleşmeye imza attı.

Merkez Komite Dâhilî Talimatnamesi'ne göre Merkez Komite; İdare Heyeti ve Muavenet Komitesi'nden oluşmaktaydı. İdare Heyeti; şubelerle ilişkiler, bağış toplama, duyurular, yurtdışıyla ilişkiler ve mali yapıdan sorumlu tutuldu. Cemiyet personeline formaliteye uygun şekilde diploma, sertifika ve kolçak dağıtımı da yine İdare Heyeti'nin görevleri arasındaydı. İdare Heyeti, Muavenet Komitesi ve şubelerin harcama teklifleri Merkez Komite tarafından onaylanacak; işleri hızlandırabilmek amacıyla Merkez Komitesinin toplantıları için yeter sayısı altı olacak ve başkan ve başkan yardımcılarının yokluğunda toplantıyı en yaşlı üye yönetebilecekti. Muavenet Komitesi ise yardım faaliyetlerini düzenleyip denetleyecek, temel görevi ise hastanelerin organizasyonu olacaktı.

Bu arada Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin cephede tarafsızlık sembolü olarak kırmızı hilalin kabulü için girişimde bulunulmuştu. Osmanlı Hükûmeti 5 Temmuz 1865'te Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamış; Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kurulmuş; ancak Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti'nin kırmızı haç amblemi yerine kırmızı hilal sembolünü kullanma konusunda henüz bir teşebbüste bulunulmamıştı. 1869'da Berlin'de yapılan Kızılhaç Kongresine Osmanlı'nın Paris sefareti ataşelerinden Hüsnü Efendi ve Berlin Sefiri Aristarki Bey katılmış, burada da amblem konusu gündeme getirilmemişti.¹¹⁰ Osmanlı Devleti, Osmanlı-Rus Savaşı esnasında, sağlık görevlilerince kullanılan Kızılhaç işaretini tarafsızlık sembolü olarak kabul ederek Cenevre Sözleşmesi hükümlerine savaş sırasında uyacağını bildirmişti. Buna karşılık Os-

“*Mehmed Ali Paşa (1827-1878), Prusya'ya bağlı Magdeburg'da doğdu. Asıl adı Ludwig Karl Friedrich Detroit'dır. Mecklenburg sahillerinde bir gemide tayfalık yaptı. Gemi İstanbul'a geldiğinde burada kaldı ve Zaptiye Nâzırı Çerkez Hâfız Paşa ve ardından Mehmed Emin Âli Paşa'nın himayesine girdi.*”

manlı ordusunda tarafsızlık alameti olarak kırmızı hilali tercih ettiğini de Cenevre Sözleşmesi'nin emanetçisi İsviçre'ye 16 Kasım 1877'de haber vermişti. İsviçre hükümeti bunu Cenevre Sözleşmesi'ni imzalayan ülkelere iletti. Uluslararası Kızılhaç Komitesi, konu hakkında özel bir toplantı yaptı. Ancak ülkelerin görüşleri farklıydı. Nihayetinde Almanya, başlamış olan Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle konuya geçici de olsa çözüm getirilmesini önerdi ve Osmanlı Devleti'nin kırmızı hilali, Rusya'nın da kırmızı haçı tarafsızlık sembolü olarak kullanmasını ve sorunun barış döneminde ele alınmasını teklif etmişti. Cephede Tuna Orduları Umum Kumandanı Mehmed Ali Paşa ve Güney Rus Orduları Komutanı Grandük Nikola, kırmızı hilalin ve kırmızı haçın tarafsızlık sembolü olarak tanınmasında anlaşılmıştı. Hilâl-i Ahmer Merkez Komitesi, kırmızı hilal ambleminin cephede tarafsızlık sembolü olarak tanınacağına dair Güney Rus Orduları Komutanı Grandük Nikola'nın mektubunu görüştü ve alametle ilgili sorunun çözümlendiği kanaatine vardı.¹¹¹

1897 Osmanlı-Yunan

Savaşı:

Diğer adı Otuz Gün Savaşı'dır. 1897'de Osmanlı Devleti ile Yunanistan Krallığı arasında meydana gelen ve yaklaşık bir ay süren savaş, Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlandı.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda cephe gerisinde seyyar olmak üzere dokuz, İstanbul'da da dört hastane açarak 25.000'den fazla yaralı ve hasta askeri tedavi ettirdi. 1897'deki Türk-Yunan savaşında da iki hastane vapuru kiralayarak yaralı ve hasta askerleri İstanbul'a taşıdı. Cemiyetin varlığı, kırmızı hilali amblem olarak alması yüzünden Uluslararası Kızılhaç Komitesince uzun süre kabul edilmedi. Nihayet 1907 Haziran'ında Londra'da toplanan Milletlerarası VIII. Kızılhaç Konferansı'nda Besim Ömer Paşa'nın [Akalin] girişimiyle hilalin amblem olarak alınması resmen onaylandı.¹¹²

Hilâl-i Ahmer Hadımköy Hastanesinde yaralı nakli

Hilâl-i Ahmer Merkez Komitesi, düzenli olarak haftada iki kere çarşamba ve cumartesi günleri Galata'daki Daire-i Sıhhiye binasında, 11 Haziran 1877'den itibaren Sultan Abdülhamid'in cemiyet çalışmaları için bağışladığı Dolmabahçe Sarayı Paşa Dairesi'nde toplanmaya başladı. İlk birkaç oturumda toplantıya katılan komite üyelerinin isimleri tek tek sayılıyordu. Zamanla bundan vazgeçildi ve sadece konuk olarak oturuma katılan kişilerin adları zikredilir oldu.¹¹³

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin 13 Ekim 1877 tarihli Merkez Komitesi oturumunda Muavenet Komitesi altında faaliyet gösterecek Seyyar-Sabit Hastane Teşkilatı ve Cerrah İmtihanı, Alım-Satım ve Sevk, Tıbbi İstatistik ve Genel Teftiş olmak üzere dört adet İhtisas Komisyonu

“Aziz Bey, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Alım-Satım ve Sevk Komisyonu üyelğine getirildi. Şubelerde yapılan malzeme talepleri öncelikle bu komisyonun onayından geçmeliydi.”

kurulması onaylandı. Bu komisyonlarda İdare Heyeti dışındaki üyeler görevlendirilmişti. Aziz Bey Alım-Satım ve Sevk Komisyonu'nda yer aldı. Beraberinde raportör olarak Peştemalcıyan, Faik Paşa, Eşref Bey ve M. Leval vardı. Komisyonların yapılması önem sırasına göre düzenlenmişti ve Aziz Bey'in yer aldığı Alım-Satım ve Sevk Komisyonu bu sıralamada ikinciydi. Oluşturulan komisyon sistemi işlerin aksamadan yürümesini sağlayan iyi planlanmış bir organizasyondur. Merkez Komitesi üyeleri, Alım-Satım ve Sevk Ko-

misyonunun, sorumluluk alanında olduğu ve alım işlerinin Merkez Komitesi Dâhili Talimatnamesi gereği ihale düzenlenerek yapılmasına ilişkin teklifini 20 Ekim 1877'de kabul etti.¹¹⁴

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Sultan Abdülhamid'in himayesine girdikten sonra bağış toplama konusunda daha rahat olsa da savaş sırasındaki yardım faaliyetlerini yerine getirebilmek için bundan fazlası gerekmekteydi. Daha fazla bağış ve yardım toplanması, malzeme satın alınması ve satın alınanların da depolanması gerekmekteydi. Mevcut depo yetersizdi ve bu nedenle büyütülmesine karar verildi ve Aziz Bey'in yer aldığı Alım-Satım ve Sevk Komisyonu üye-

lerinden bu konuda rapor hazırlanması istendi. Alım-Satım ve Sevk Komisyonu üyeleri de işi haklı olarak mühendis olan M. Leval'e verdi. M. Leval'in yaptığı çalışmanın neticesi 22 Aralık 1877'deki oturumda görüşüldü. Raporda sunulan öneriler arasında hâlen beş şubesi bulunan Cemiyetin şube sayısı, dolayısıyla istihdamın ve çalışanların maaşının da arttırılması vardı. Yanı sıra, 21 Temmuz 1877'de açılmış merkez deposunun Merkez Komitesi başkanının maiyetinde olması, merkez depodan malzeme isteklerinin önce Alım-Satım ve Sevk Komisyonu'na iletilmesi, ardından Merkez Komitesi başkanının emriyle verilmesi, depo kayıtlarına geçmeyen hiçbir malzemenin alım veya dağıtımının yapılması bulunuyordu. Bunlar işi sıkı tutacak ve mevcut malzemenin envanter kaydının iyi izlenmesini sağlayacak tedbirler olduğu için Komite üyelerince onaylandı.¹¹⁵

Merkez Komitesi, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti şubelerini açabilmek amacıyla canla başla çalışmaktaydı. Bu günlerde Aziz Bey Ekim ve Kasım 1877 tarihlerindeki toplantılardan sadece birkaçına katılabiliyordu.¹¹⁶ Hastalığının ilerlediği dönemdeydi ve kimi zaman sağlığı toplantılarda hazır bulunmasına izin vermiyordu. Aziz Bey, verem sebebiyle oluşmuş akciğer hastalığına yakalanmıştı.

Aziz Bey'in hastalığa nasıl yakalandığını bilinmemektedir ancak hızla ölüme götürdüğü gerçektir. Akciğer veremi olanlarda görülen kilo kaybının yanı sıra uzun süreli ateş, gece terlemeleri, ilerlediği dönemlerde öksürme, nefes darlığı, gece nefes almama gibi belirtileri vardır ve Aziz Bey'in de bu

“Ateş, öksürük, gece terlemesi ve kilo kaybının yaşandığı akciğer vereminde hırıltılı solunum ve nefes darlığı görülebilir. Tıp dilinde tüberküloz olarak da adlandırılmaktadır.”

İstinye:

İstanbul Boğazı'nın Rumeli yakasında-ki sahil semtidir. Kuzeyinde Yeniköy, güneyinde Emirgan yer alır. Boğaz'ın büyük koylarından biri olan İstinye Koyu, çok eski bir yerleşim bölgesidir.

sıkıntıları yaşadığını tahmin edilebilir. Çünkü rahat nefes alabilmek amacıyla yaşadığı konutu değiştirmiş ve havasının iyi geleceğini düşündüğü İstinye sahilinde ev kiralamıştı. İstinye'deki evde tedavisi devam etmişse de hastalığının iyice ilerlemesiyle giderek kaçınılmaz sona doğru yaklaşmıştı. Dönemin bütün tedavi teknikleri uygulansa da akciğer veremini atlatamamış ve 11 Haziran 1878'de henüz 38 yaşında gözlerini hayata kapamıştı.

Dr. Abdullah Bey ve Dr. Kırımlı Aziz Bey için yaptırılan temsili mezar taşı.

Cenazesine aralarında hocalık yaptığı askeri ve sivil tıp okullarındaki arkadaşları ve öğrencilerinden oluşan kalabalık bir grup katılmıştı. Cenazesi onu sevenler eşliğinde İstinye'deki evinden alınmış ve Edirnekapı'daki mezarlığa defnedilmişti. Tıp eğitiminin ana dilde yapılması için bir ömür harcayan Aziz Bey'in bu gayreti simge gibi mezar taşına da kazınmıştı:

*"Millî gayret ve güzel ahlâkını tıp ilminin Osmanlı diline aktarılmasındaki fedakârca sergilediği gayretiyle ispat eyleyen kişilerden olup henüz 38 yaşlarında iken irtihal eden tabip miralaylarından Kırımî Aziz Bey'in vücudu, konulan yer unutulmasın diye Tıbbiye-i Osmaniye Cemiyeti üyeleri tarafından bu mezar taşı dikilerek hayır dua ile merhumun ruhunun hatırlanması, değerli ziyaretçilerden niyaz olunur."*¹¹⁷

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyelerinin yeri unutulmasın diye koydukları mezar taşı ve üzerindeki yazı dikkate alınmamış gibidir. Suya yazılmış gibi defnedildiği yer ve taş yok olmuş Aziz Bey'in mezarı Edirnekapı'da yol yapımı sırasında kaybolmuştu.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Komitesi de son toplantısını Ocak 1879'da yapmış ve bu tarihten sonra bir araya gelmemişti.¹¹⁸ 1897'deki Türk-Yunan savaşında da Osmanlı Devleti'nin Cenevre Sözleşmesi'ndeki haklarının koruması için Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin aktif hâle getirilmesi gerekmektedir. Cemiyetin yeniden faaliyete geçmesi için başkan Hacı Ârif Bey, yardımcıları Nuriyan, Sarell Genel sekreter M. Leval, mali işlerden sorumlu Morgan Foster, Mustafa Nuri, Mustafa Eşref, Serviçen Efendi, Bartolletti, Faik, Dickson, Dikran Peştemalcıyan, Yohannes Von Haas imzasıyla girişimde bulunuldu. Mabeyn-i Hümayûn'a yapılan başvuruda 14 üyenin imzası vardı; Sevas-topoulo'ya ulaşılamamış, 1877-78 dönemi Merkez Komitesi üyelerinden Baron Mundy, Barrington-Kenneth ve General Mott ülkesine dönmüş, Feridun Bey yurt dışında görevlendirilmiş, Aziz Bey hayatını kaybetmişti.

“*Serviçen Efendi (1815-1897), 1839'da Paris Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olmuş, İtalya'ya giderek 1840'ta Pisa Üniversitesinde doktorasını tamamlamıştı. Ardından Paris'te idrar yolları hastalıkları konusunda da çalışmalar yapmış, 1842'de İstanbul'a dönmüş ve 1848'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şabanede ilk adli tıp dersini vermeye başlamıştı.*”

Kırımli Doktor Aziz Bey'in Kıyma-yı Tıbbi isimli kitabının 1871'de basılan ikinci cildinin kapak sayfası

Kırımlı Aziz Bey'in Eserleri ve Türkiye'de Tıbbın Gelişimine Katkısı

İbn Sînâ:

İslam Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu ve Ortaçağ tıbbının önde gelen ismidir. 980-81 yılında Buhara yakınındaki Efşene köyünde doğdu.

Kimya-yı Tıbbî

Aziz Bey'in geride bıraktığı eserlerinin ilki, alanında getirdiği yenilikler ve kimya sahasında yaptığı katkılar nedeniyle genel kabul gören *Kimya-yı Tıbbî*'dir. Kitabın iki cildi de tamamlandığında Sultan Abdülaziz'e sunulmuş ve Aziz Bey'in 150 lirayla ödüllendirilmesine karar verilmişti. Sultan Abdülaziz, Aziz Bey'in ödüllendirilmesi için irade vermiş, kitabı saraydaki kütüphane için alıkoymuştu.¹¹⁹ Bu, Aziz Bey'in telif ettiği kitabın padişah tarafından beğenildiğini ve takdir edildiğini gösteriyordu.

Kimya-yı Tıbbî Türkçe kaynaklarda o döneme kadar yazılmış en kapsamlı kimya kitabıdır. Aziz Bey'in eseri yazmaktaki amacı Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede verdiği kimya dersi için kaynak kitap hazırlayarak öğrencilerin yararlanmasıdır. *Kimya-yı Tıbbî*, Derviş Paşa'nın *Usûl-i Kimya* adlı eserinin ardından geçen yirmi yıllık süre içinde yayımlanan kimyaya dair ikinci kitaptı.¹²⁰

Kitabın isminin *Kimya-yı Tıbbî* olması sebebiyle bazı yazarlarca tıp kitabı gibi değerlendirilmiş ve bu kapsamda eksik bulunarak eleştirilmiştir; ancak eserin adındaki "tıbbî" ibaresi Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye için yazılmasından kaynaklanmaktadır.

Genel kimya, ametaller ve bileşiklerini içeren toplamda 930 sayfa olan eserin ilk cildi 1868'de yayınlandığında Aziz Bey sadece 28 yaşındaydı ve

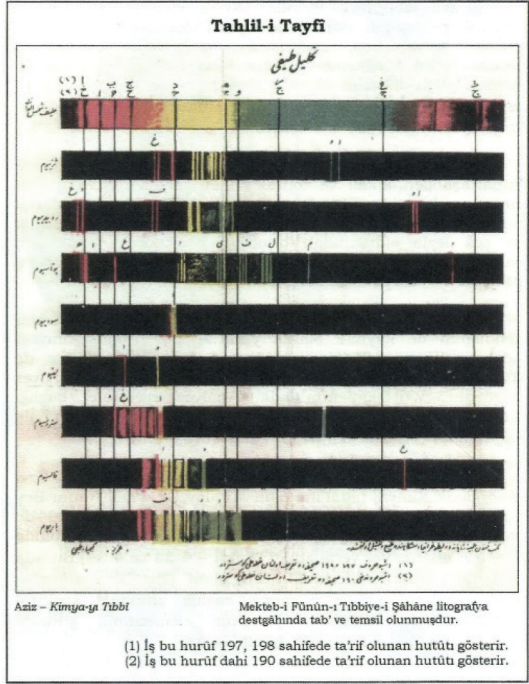

Sultan Abdülaziz

[illegible][illegible]

I.DH 622/43282

3

“Aziz Bey’in kitabının
bir kısmı kapsamlı
incelemeye dayalı kimya
taribine ayrılmıştır.”

*Kimya-yı Tıbbî’deki spektral analiz levhaları (Emre Dölen, Türkiye’de
Modern Kimyanın Öncülerinden Kıvrımlı Dr. Aziz Bey (1840-1878), 141).*

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneden iki yıl önce me-
zun olmuştu. *Kimya-yı Tıbbî*’nin metaller ve bile-
şiklerini içeren ikinci cildi 1871’de basıldı. Kitap
bir bölümü kimya tarihine ayrılmış olan ön sözle
başlar. Yukarıda belirttiğimiz üzere XIX. yüzyılda
Osmanlı Devleti’nde yazılmış ikinci kimya kita-
bı olmasına karşın bir diğer ilginç özelliği kimya
tarihine oldukça geniş yer ayırmasıdır. Bu durum
Aziz Bey’in kimya tarihiyle ilgili olduğunu gös-
termektedir. Bu bölümün kimya tarihi alanındaki
önemli bir boşluğu doldurduğunu ifade etmek
mümkündür. Ortaçağ’da yaşamış, İslam Arap
coğrafyasının önde gelen isimleri ve İbn Sînâ’ya

eserinde yer vermiş ve Avrupa'nın bu sahadaki öncüleri de unutulmamıştır. Aziz Bey'in kimya tarihi hakkında yazdıkları arasında özellikle İbn Sînâ'yla ilgili kısım ilginçtir. Onun simyacıları eleştiren görüşlerini aktarmış, metalleri altına çevirmekle uğraşanlara yönelik eleştirilerine yer vermiştir. İbn Sînâ'nın simyayı çok daha önce-leri eserlerinde dile getirdiğini anımsatır. İbni Sînâ'nın döneminin çok ilerisinde olduğunu ve çağdaşlarının aksine simyaya uzak durarak akılcı bir yaklaşım sergilemesini över.

Aziz Bey, *Kimya-yı Tıbbî* kitabının kimya tarihiyle ilgili bölümünde ünlü Rönesans filozofu ve tabiat bilgini Paracelsus'a da yer ayırır. Döneminin tedavi yöntemlerini eleştirdiği için tepki çeken ve nihayetinde Basel hekimleri ile Basel Üniversitesi hocalarının eleştirilerine daha fazla direnemeyip 1528'de Strassburg'a kaçmak zorunda kalan Paracelsus, halk arasında şarlatan olarak nitelendirilse de aslında kimya yoluyla iyileştirmenin (iatrochimie) kurucusuydu. Aziz Bey, Paracelsus'u, tedavi yöntemlerini kimyaya uygulayıp kimyevi maddeleri tıpta kullanarak bütün dünyada ün kazanmış kimyacı olarak tanıtır aynı zamanda meyhanelerde gece gündüz içerek ve çok sayıda ülke dolaşarak değerli yaşamını yitirmiş olduğunu yazmaktan da geri durmaz.

Aziz Bey kitabında ünlü kimyacıları Georg Ernst Stahl, Karl Wilhelm Scheele, Antoine Lavoisier, Joseph Priestley ve Michael Faraday hakkında da bilgi verir. Kendisiyle aynı dönemde yaşamış Robert Bunsen ve Charles Wurtz gibi kimyacıları da kimyanın önde gelen isimleri anlamında "rüesa-ı kimyayıyun" diye anar. Aziz

Charles Adolphe Wurtz

Charles Adolphe Wurtz (1817-1884), Fransız kimyacıdır. Atom teorisi ve kimyasal bileşiklerin yapıları hakkındaki görüşlerini, Marcellin Berthelot ve Henri Étienne Sainte-Claire Deville gibi kimyagerlerin şüpheli yaklaşımlarına karşı yıllarca savunmasıyla ünlüdür.

emisyon

spekturumu:

Kimyasal element ya da kimyasal bileşiklerin atom veya moleküllerinin yüksek enerji düzeyinden, düşük enerji düzeyine geçerken saçtıkları elektromanyetik radyasyon frekanslarının bütününe verilen addır.

Bey, Bursalı Ömer Şifâî Efendi'nin Paracelsus'tan faydalanılarak 1702-1703'te yazdığı yirmi beş kadar basit ve bileşik ilacın hazırlanış, kullanım ve etkilerini içeren bir çalışma olan, özellikle damıtma işlemlerinde kullanılan kimya aletleri bakımından önem taşıyan eseri *el-Cevherü'l-Ferid fi Tıbbi'l-Cedid*'e değinir. Türkiye'nin modern ilim öncülerinden Mühendishane-i Berrî-i Hümayunun başhocası İshak Efendi'nin kısa eserine atıfta bulunur. Ardından 1847'de yazdığı *Usul-i Kimya* adlı kitabında Türkçeye en uygun kimya terimlerini kullanması sebebiyle kimyager Derviş Paşa'dan övgüyle bahseder.¹²¹ Esasen Fransız kimyacı Charles Adolphe Wurtz'un kitabından yararlanırsa da Aziz Bey'in eseri, kimya alanında meydana gelen gelişmeleri, dolayısıyla literatürü takip ettiğini göstermektedir.¹²²

“Francesco Della Suda veya Della Suda Faik Paşa (1814-1866), İtalyan asıllı eczacıdır. Eczacılığın Türkiye'deki öncülerinden kabul edilir. Mekteb-i Tıbbiyenin eczacı sınıfına girmiş ve 1844'te mezun olmuştu.”

Kimya sahasındaki teknik terimlere Türkçe karşılık üretmek gibi zor bir görevi de üstlenmiş ve başarıyla yerine getirmiştir. Mesela spektroskop için tayfbin, mikrometre için de mikyâs-ı asgâr kelimesini üretmiş,¹²³ kimyasal sembolleri Osmanlıca harflerle göstermiştir. J.J. Berzelius'un elementlerin Latince isimlerinin ilk ve ikinci harflerini kullanarak bulduğu sembolleri izah ettikten sonra aynı işi Osmanlıca harfleriyle yapmıştır. Elementin isminin baş harfini esas almış, aynı harfle başlayanlarda ise baş, orta ve sonunda olmasına göre farklı sembol türetmişti. Aynı harfle başlayan element sayısı ikiden fazlaysa iki harfli sembol oluşturarak toplamda 64 elementlik bir tablo ortaya çıkarmıştı. Aynı zamanda Derviş Paşa'yı da Latin harfleriyle olan sembolleri kullandığı için eleştirmekten çekinmemişti.

Derviş Paşa, Mekteb-i Tıbbiyede 1839-1844 yılları arasında kimya hocalığı yapmıştı. Aziz Bey'in tüm sembolleri Osmanlıca harflerle göstermekteki titizliği ve çabası kuşkusuz tıp eğitiminin Türkiye yapılmasına yönelik yılların verdiği mücadeleden satırlarına yansımadır. Aziz Bey, ametaller ve metalleri içeren anorganik kimya kitabı yazması sebebiyle hem doktor hem de kimyager olarak kabul edilmektedir. Aziz Bey, aynı zamanda Manastır'daki Ekşisu ve İnegöl'deki Çitli maden su analizlerine kitabında yer vermiştir. Bu analizler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane eczacılık hocası Faik Paşa Della Suda tarafından yapılmıştı. Aziz Bey eserinde kimya alanında kullanılan 16 adet laboratuvar aletini tanıtmaktadır. Ayrıca Wurtz'un eserinden aktarsa da güneş ışığının, alkali ve toprak alkali metallerin emisyon spektrumlarını gösteren renkli levhaları yayımlayarak bir ilke daha imza attığı da mutlaka belirtilmesi gereken husustur.¹²⁴

İlm-i Emraz-ı Umumiye

Aziz Bey'in hastalıklara ilişkin ayrıntılı bilgi verdiği kitabı *İlm-i Emraz-ı Umumiye*'dir. 1872'de yayımlanan bu eseri uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. İlk baskının başında beş sayfalık fihrist, iki sayfa doğru-yanlış cetveli ve iki sayfa mukaddime başlıklı ön söz ve dizin yer almaktadır. İkinci baskısında ön söze "Mukaddime-i Müellif" başlığı verilmiştir. Ardından Faik Bey'in yazdığı Aziz Bey'in çarpıcı hayat hikâyesinin yer aldığı kısım gelmektedir. Kitabın sonunda yine fihrist bulunmaktadır.

“Aziz Bey'in *İlm-i Emraz-ı Umumiye* kitabı iki kez basıldı. Hastalıkları ele aldığı eserini ders kitabı olarak kullanılmak üzere yazmıştı.”

(۲)

کوردیلمک جهته ایچیلندن جهته مقبول اولان اقوال و آرای رجه ایلیوب و بین الاطیباختلافی بولان مسئله لرده دخی آرای قائلی بالمساکه قننسی نجر به اوزره مؤسس و معقول ایسه انتری و برده شو سولک سئوده کشف اولوب متون کی ترین ایدمه یزک غزیه و علم جوعه لری کی اوراق طیارده منظورم و علوم طبیه ک هر شبهه سنده مؤلف کتیدن دبد مطالعه عاجزدن کچن زخیل کتایده مشهوره اولان سائلدن علم امراض عمومییه منسوب و اجمعی بولان مباحث و بیانی دخی طویلازه قی حل مسئله یه الکن کلدی کی مرئیه ساعی اولدیم و مع ذلک تطویل فی فائده دن اجتناب ایلدیم کالده علم امراض عمومییه امله اشیر و کتابک حالیه ترتیب و تنسیقه موفق اولغه سعی ایدم شوقدر و ارکه کتایه درج ایلدیم کافه مسائلک خطاطدن سالم اولدنی اعتقادده بولغی کی رخطایه ک قنار اولهم زیراعمالک هیت حاضر سینه آسینه تجمیع ایسه زده بولر و سائلط عامیه حاضره ایله ایدیلان نجر به اوزرینه مؤسس براهین اولوب خایوکه ترقیات قبیله شمدیکدن کمل و سائلط اختراع اولمیه چکندن و مکمل واسطه ایله ایدیلک تجارب و مشاهدات دخی باطلع تجارب حاضرندن اکمل اوله چکندن ایوم براهین و مقدمات مسلمیه اعتبار اولان مسائلک صدق و کذب مختل برقیضه حکمیه نازل و یاخود عاده غلط و خطاطدن عبارت برقیضه فایده حانه واسیل اولمیه دارل اکتکده در اشیر کتابک قرات و مطالعه سینه رغبت بیوران دوات تصادق ایدناری معانی معلویه سکوت بیورمیه بده بوعد عاجزه اخطار ایدر ایسه هم حثیری اولمسته دهه چپاتندن قورناده چکندن و همسده خلق یا کتشی اوکر نامش اوله چکندن الیسانیه خدمت و بنجه غنایت ایش اوله چکندوره برده کتابک ترکیده مهارت مظلوم ساحی اولمیه سندن داخل سلک تحائف اولان سلسله سلطوره تصادق اولغی مناسبتر سیک وریطی دخی نقاب جلیل غفور لیه سرائق لری یازنه جرأت اولور

۸۸ فی دالمجه

عشر

مقدمه مؤلف

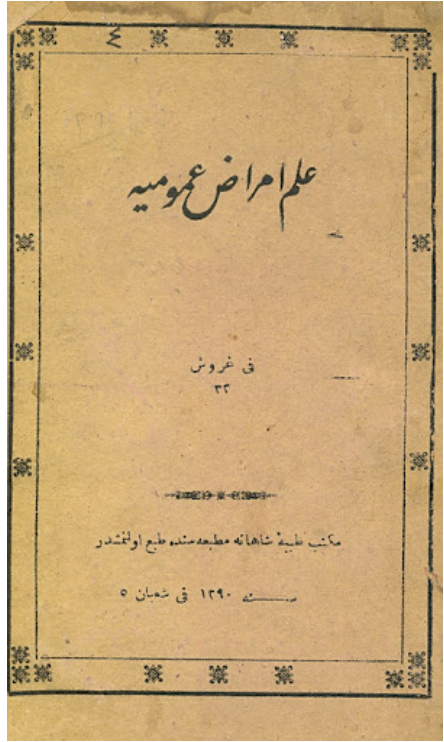
ایمدادی موجب علینا تشخیص مرابه شو بوزدن ایدار و صدر مقصدی شوسورته قرعه اجتناب اولورکه باعث سعادت مال غنایه اعلی السلطان ابن السلطان السلطان عبدالعزیز خان اقدیم حضرت لری تحت عالیخت غنایی فی شوسکت اقرا بیوردقلری آن یغن اقراندن بالجهه نیمه شنه شاهیول ملک سعادت و سلامت لری اسبابی استحصاله لفظا بادل بیوردقلری غنایات جلیله و جهاد لری چله سندن اولغ و اهل ملک محرو سئلری سعادت دئیوبه ک ریجیسی بولان حفظ و دعوت و دفع اسقام و علت خصوص سنده دخی احتیاجدن بری بولر قی اوزره جناب خیر الیه اقدیمزک ۱۲۸۲ سنه هجر یزده مکتب طبیه ملکیه شاهان لری کتساده و فکون طبیه کت بومکتب فیض کسیده اسان عذب الیان ترک ایله تعلیمه اراده کر اتمماده تاجدار لری شرف اصدار ایله ارباب غیری دلشاد بیورمشلرایدی مکتب مذکورک اولان کتاشنده مأمورین و معلمین انتخاب و تعیین اوله چی صرده عهده عاجزانه دخی حکمت طبیه و کیمیا دئری حواله اولغین بیوردارلک تدریسته اوج سنه سسعی ایلدکد انصره امراض عمومییه تعلیمه مأمور بیورلشمه بناء اشو مأموریت مستوجب المتخیر کدن برسنه طرفده علم مزبورده دارل ائمه ایلانک البتکر و دلی اولان کتک اکتریسی مطالعه کدار عاجزی اولوب بولرک بعضی مذهب طبیه باطله قی حاوی و بعضی دیگر قی حقایق حاکمات مسئله دن جاری و یا ترقیات جدیده علمیه دن بری اولغه هیچ رینسک عینا ترجمسی اطباء مبتدینه دستورالعمل اولغه کافی

Aziz Bey'in Mukaddime-i Müellif başlıklı ön sözü

Aziz Bey ön sözde, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılıp Türkçe eğitime başlandığı dönem kendisinden fizik ve kimya hocalığı yapmasının istenmediğini, üç yılın sonunda emraz-ı umumiye (genel hastalıklar/ patoloji) dersiyile görevlendirildiğini yazmıştır. Sultan Abdülaziz'in Mülkiye Tıp Okulunun Türkçe eğitim yapmasına izin vermesinin kendisini memnun ettiğini özellikle belirterek ve memnuniyetini şöyle ifade etmiştir:

“Tıp ilimlerinin feyz kazandıran bu mektepte söylenişinde tatlılık olan Türkçe ile öğretilmesine irade buyurarak gayretli insanları memnun ve mutlu etmişlerdi.”

Dersi vermeye başladıktan sonra bir yıl boyunca çok sayıda kitabı incelediğini, ancak tamamını Türkçeye çevirmek için yeterli bulduğu bir esere rastlamadığını ifade etmiştir. Bazı kitaplar batının mezhebine göre yazılmış, bir kısmı muhakeme açısından zayıf ve bir bölümü de son yıllardaki gelişmeleri içermemektedir. Bu nedenle doktorlarca ortak kabul görmüş bölümleri çevirmiş, tartışmalı konularda ise denenmiş olanları tercih etmiş ve son yıllarda yapılan keşiflere yer vermiştir. Tartışmalı noktalardaysa test edilmiş bilgileri eserine almıştır. Aziz Bey, bir dönem delil ve teori kabul edilen bazı konuların, ileride doğru kabul edilmeye devam edebileceği gibi yanlış da görülebileceğini, hatta hatta hurafe ve hatadan ibaret batıl bir delil olabileceğini ifade ederek önemli bir uyarı da yapmıştır. O nedenle kitapta görülen yanlışların kendisine bildirilmesini istemiştir. Bir de Türkçe yazımda istenilen düzeyde beceriye sahip olmadığını belirtmiş ve hatalarının mazur görülmesini rica etmiştir.¹²⁵

Aziz Bey, mukaddimedeki kitabı yazarken izlediği yöntemi ayrıntılı biçimde açıklar. Tıp eğitiminin Türkçe yapılmasına karar verilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirir.

Ön söz şöyledir:

“Üzerimize vazife olan duadan sonra, maksadın teşhisine ve ortaya konulmasına şundan dolayı başlanılır ve maksadın göğsüne -muayenede olduğu gibi- şu şekilde “tak tak” vurulmaya cesaret olunur ki, Osmanlı milletlerinin mutluluklarının sebebi olan Sultanoğlu Sultan, Sultan Abdülaziz Han efendimiz hazretleri, Osmanlı’nın bahıtlı tabtının haşmetini artırdıkları gün, yakınındaki halkının mutluluk ve kurtuluşları için yapılması gerekenlerin yerine getirilmesi için esirgmeden bolca lütfettikleri inayet ve yardımların aynısını, memleketin sade vatandaşlarının ihtiyaçlarının giderilmesi için de lütfetmiştir. Bunlardan bir tanesi olmak üzere 1866 yılında Mekteb-i Mülkiyeyi açmıştır. Tıp ilimlerinin, feyz kazandıran bu mektepte, “söylenişinde tatlılık olan” Türkçe ile öğretilmesine irade buyurarak gayretli insanları memnun ve mutlu etmişlerdi. Mekteb-i Mülkiyenin açıldığı zamanlarda memurların ve öğretmenlerin seçilip atanacakları sırada bana da hikmet-i tabiiye ve kimya derslerini okutmak görevi verilmişti. Bu dersleri üç yıl boyunca verdikten sonra emraz-ı umumiye öğretmem istendiğinden dolayı bu iftihar ettiğim görevimden bir sene içerisinde bu ilme dair tıp âlimlerinin yayınladıkları kitapların çoğunu okudum. Bunların bazıısı Batılı tıp mezheplerini içermekte ve bazıısı meselelerin özünden ve gerçeğinden uzak veya yeni bilimsel gelişmelerden uzak idiler. Bunun için bunların hiçbirisini, yeni tıp ilmine başlayan öğrencilerin esas alıp uygulayacakları düzeyde görmedim.

Bundan dolayı bu kitapların içlerinden, herkesin kabul ettiği sözleri ve fikirleri tercüme eyleyip ve doktorlar arasında ihtilafı olan konularda da söz söyleyenlerin düşüncelerini değerlendirerek fikirlerden hangisi tecrübe üzerine kurulmuşsa ve kabul görmüş ise onları aldım. Bir de son sene-

lerde keşfedilip yazılı metin hâlinde süslenmemiş, gazete ve ilim dergilerinde gördüğüm ve tıbbın her bir kolundaki kitaplarda bulunan ve benim değerlendirmemden geçen çok sayıda kitapta gördüğüm meselelerden emraz-ı umumiye ilmine ait ve önemli olan konu ve açıklamaları da toplayıp meselenin çözümüne elimden geldiğince gayret ettim. Bunun gibi faydasız şekilde uzatmaktan da sakındığım hâlde İlm-i Emraz-ı Umumiye adıyla bu kitabı kendime göre düzenlenmeyi başarmak için çalıştım. Şu kadar ki, kitaba koyduğum bütün konuların hatasız olduğunu düşünmek gibi bir hataya düşmem. Çünkü ilmin o zamanki durumuna göre doğru iseler de bunlar, zamanının bilimsel araçlarıyla yapılan tecrübe üzerine kurulmuş delillerdir. Hâlbuki bilimin ilerlemesiyle şimdikinden daha mükemmel araçlar icat edilebilecektir. Mükemmel araçlarla elde edilecek tecrübeler ve gözlemler de doğal olarak zamanının tecrübelerinden daha mükemmel olacaktır. Bugün delil ve yardımcı teorem kabul edilen meseleler, doğru ve yanlışla gebe bir hâle inebilecektir. Hatta delil ve yardımcı teorem olmaktan çıkabilecek âdetâ hurafe ve hatadan ibaret bozuk bir delil hâline varabilecektir.

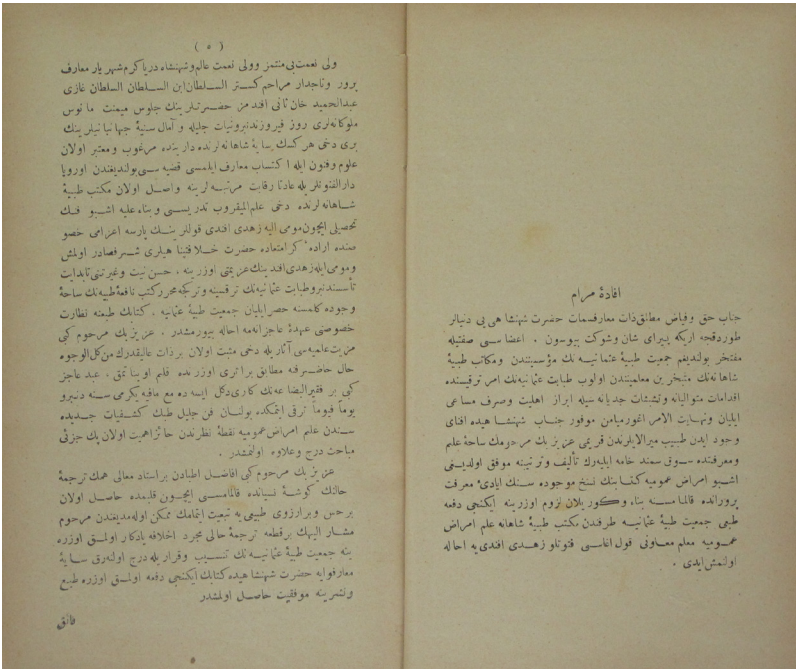
İşte bu kitabı okuyup incelemeyi arzu edenler, rast geldikleri saçma sapan anlamlara sessiz kalmayıp da bana bildirirlerse hem beni o meselede cahillikten kurtaracaklardır hem de halkın yanlış öğrenmesini engelleyeceklerdir. Böylece de insanlığa hizmete bence yardım etmiş olacaklardır. Bir de Türkçe yazmakta istenilen düzeyde beceriye sahip olmadığımdan dolayı sahypelerde ve satırlarda tesadüf edilebilecek uygunsuzlukları da büyük ve yüksek aharının örtüsüyle örtmeleri isteğini yapmaya cesaret olunur.¹²⁶

Şubat 1872

Aziz”

“Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane çatısı altında tesis edilen eczacı sınıfında ilk üç yıldan sonra mesleki dersler kimya, nebatat, fenni-saydalani müfredatı, tıp ve uygulamalı eczacılık dersleri yer alıyordu.”

Kitabın bundan sonraki kısmında Faik Bey'in Aziz Bey hakkındaki yazısı gelir. Faik Bey, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede, fenni-i saydalani (eczacılık) hocasıdır. Aziz Bey'in hayatını, Türkçe tıp eğitimi konusunda yaptıkları ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyedeki çalışmalarını ayrıntılı anlatır. Aziz Bey'in, Faik Bey tarafından yazılan yaşam öyküsünün kitabın girişine konulması da Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye yönetiminin kararıyla olmuştur.

İfade-i Meram başlığıyla Faik Bey'in yazısı

Aziz Bey'in *İlm-i Emraz-ı Umumiye* adlı kitabı ikinci kez basılırken yeni bilimsel gelişmelerin ışığında bazı değişiklik ve ilave yapılmıştı. Bu ekleri muhtemelen kitabın ikinci kez basımıyla görevlendirilen Mekteb-i Tıbbiye İlm-i Emraz-ı Umu-

miye yardımcı öğretmeni Kolağası Zühdü Efendi yapmıştı. Tam ismiyle Hasan Zühdü Nazif, Pasteur Enstitüsünde mikrobiyoloji eğitimi almış, Bakteriyolojihane-i Şahanede kısa süre bulunmuş ve mümtaz sınıftan Hüseyin Remzi Bey'in vefatından sonra Telkihâne-i Şahanenin müdürü olmuştu.¹²⁷

Aziz Bey kitabı yazarken diğer eserleri sadece içerik olarak incelememiş, her yazarın izlediği yöntemi de tetkik etmiş görünüyor. *İlm-i Emraz-ı Umu-miye*, genel hastalıklar yani patoloji eğitimine giriş niteliğinde olacağı için hastalığın başlangıcından itibaren birbirini izleyen gelişim süreçleri olduğu gibi o da kitabını aynı mantıkla kurgulamıştır. Hastalık bir nedenle ortaya çıktığı için öncelikle sebebi açıklamış, sonra bedende sıkıntıyla kendini göstereceğinden ikinci olarak belirtileri anlatmış, hastalık belirtilerle teşhis edileceğinden üçüncü sırada da tanıya ve nihayet tedavi ve teşrih-i marazi, yani patolojiye yer vermiştir. Bu düzenlemeyele organize ettiği kitabının ilk bölümünde önce hastalığın tarifini uzun uzadıya açıklar. Bunu çok sayıda doktorun hastalıkla ilgili tanımını peş peşe sıraladıktan sonra yapar ve nihayet kendisinin de hem fikir olduğunu anladığımız bir tarif yapar:

“Hastalık gerek anatomi, gerek fizyoloji ve gerek kim-yevi vücutta doğal işleyiş haricinde sonradan meydana gelen değişiklikten ibarettir.”

Bu, tıp uzmanı olmayanların da üzerinde uzlaşacağı bir tanımdır. Ardından her alanda olduğu gibi tıbbın da kendine özgü terimleri bulunduğunu izah ederek hastalıkların isimlerinin nasıl verildiğini açıklar.

“Aziz Bey kitabını hastalıkların gelişim seyrine benzer şekilde düzenlemiş ve bölümlendirmişti. Hastalıklarla ilgili ayrıntılı bilgilere yer vermişti.”

Birinci bölümde hastalığın sebeplerini anlattıktan sonra hastalıklara yol açabilecek genel unsurları incelemeye koyulur. Hava, mevsimler, iklim, rutubet ve ısıнын birden bire değişmesi hastalığa yol açan nedenler arasındadır. Aziz Bey'in kitabında sıraladığı unsurlar arasında çevre konusu dikkat çekmektedir. Yaşanılan bölgenin sağlığa etkisini, iklim ve hava koşullarının birleşiminin yarattığı coğrafya üzerinden açıklar. Mesela çorak yerler insan vücuduna iyi gelmez. Bir dağın eteklerine kurulmuş şehir örneğiyle çevrenin insan sağlığına olan etkisini izah eder. Dağın zirvesine en yakın yerde yaşayanlar daha az hasta olurken, aşağı bölgelerde ve çukur kesimdekiler daha fazla hastalanır.¹²⁸

Hastalık sebepleri arasında Aziz Bey moralin etkisini açıklamaya girişir. Bu kısımda orduya bağlı askerlerin bir kısmının savaştan sonra hastalanması örneğiyle maneviyatın etkisini de ortaya koyar. Kitabın bundan sonraki kısmında hastalığın kişisel sebeplerine değinir ki bunların başında genetik gelir. Annenin bazı hastalıkları genetik yoluyla çocuğa geçirdiğini açıklar. Ardından yaş, cinsiyet ve dörde ayırdığı mizacı açıklar. Bir diğer sebep bünyedir. Aziz Bey, bedenın tüm sisteminin çalışma biçiminin de hastalık sebebi olabileceğini, mesela fazla çalışanlarla az çalışanların yakalanabilecekleri farklı hastalıkları sıralar. Yetenek, tutum, bağıışıklığın önemini açıklarken bu unsurlara sahip bir kişi ne kadar çok hastalık yapıcı sebebe maruz kalsa da hasta olmayacağını anlatır. Alışkanlıklar da sağlığı etkiler, çok yürümek, yatma şekli, meslek diğer sebeplerdendir.

“Aziz Bey'in, hastalığa yol açan nedenlere dair açıklamalarına, günümüz tıp uzmanlarının hemfikir olacağı şüphesizdir.”

Mesleklerin yol açtığı hastalıkları açıklarken ilk sıraya babasının işi olan saraçlığı koyması ilginçtir. Meslekler sıralamasına saraçlıkla başlaması, babasının yaptığı iş nedeniyle hastalandığını düşündürmektedir. Saraçlık, askerlik ve hamallığın fitık, yorgunluktan kaynaklanan iltihaplanma gibi bazı hastalıklara sebep olduğunu belirtir. Olasılıkla babasında da fitık veya aşırı yorgunluktan kaynaklanan iltihaplanma bulunuyordu. Ardından beslenme, içecek, giyim, uyku ve son olarak "riyazat-ı bedeniye" diye ifade ettiği egzersizin etkisine değinir. Mesela sol elini çok fazla yukarı kaldırmanın hastalığa yatkın olduğunu gösterdiğini anlatır. Organların konumu ve kişinin sahip olduğu hastalıklar da başka rahatsızlıkların ortaya çıkmasına yol açabilir. Çevresel etkenler ve hastalığa yatkınlığı açıkladıktan sonra sebeplerle ilgili ikinci kısım başlar. Aziz Bey bu kısımda “esbâb-ı mucibe” diye nitelendirdiği ve gerek dışsal, gerek bedende olan etkenlerin azar azar tesir etmeyip şiddetle ve birden bire vücudu etkilemesi sonucu hastalık gelişimine yol açan nedenleri anlatır. Bunlar arasında zehirler, virüs, enfeksiyon, salgın, mikrop ve diğer unsurları ızah eder.

Kitap, hastalıkların süresinin incelendiği ve ardından aşamalarının sıralandığı kısımla devam etmektedir. Hastalıkları vücutta bir veya birden fazla organa ve üçüncü olarak tüm bedene etki etmesine göre de konumlandırır. Doğuştan gelen hastalıklar ve rahatsızlıkların semptomları ayrıntılarıyla açıklanır.

Kitabın altıncı bölümünden itibaren tıbbi aletleri tanıtır. Çizimlerin yer aldığı bu kısımda nabız öl-

meslek hastalığı:

Kişinin çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan sebeple veya işin yapılış şartları yüzünden yaşadığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal özürlülük hâli.

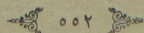
“Osmanlı Devleti’nde ilk adli tıp dersi Bernard tarafından beş ve altıncı sınıf öğrencilerine verilmişti. Otopsi de ilk kez 1843 yılında Bernard tarafından başına sırık düştüğü için ölen bir kişiye yapılmıştı.”

çen aletten, göz muayenesinde doktor ve hastanın nasıl durması gerektiğine kadar çok sayıda çizim yer almaktadır. Hastalıkların sebepleri, belirtileri ve gelişiminden sonra tedavi yöntemi ayrı başlık hâlinde işlenir.

Kitaba ek bir bölüm konmuş, bu kısım otopsiye ayrılmıştır. Feth-i meyyit denilen otopsiyi tanımlar. Aziz Bey’e göre, bir kişinin hastalıktan ölmesi hâlinde hastalığın sebepleri ve bedende yarattığı tahribatı anlamak için otopsi gereklidir. Hastanın vefatıyla onu tedavi eden doktorun işi bitmez. Hayatını kaybeden kişinin bedeninde sabit kalan hastalık etkilerini inceden inceye araştırmak gerekir. Doktor teşhis esnasında gördüğü belirtileri, vefat eden kişinin bedeninde yaptığı inceleme sonucunda elde ettikleriyle karşılaştırmalıdır. Buna otopsi denmektedir ve tıp biliminin yeni bir dalıdır.¹²⁹

Osmanlı Devleti’nde adli tıp dersi ilk defa Karl Ambroise Bernard tarafından 1843’te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin beş ve altıncı sınıf öğrencilerine verilmişti. İlk otopsi de Bernard tarafından öğrencilerin önünde, 1843’te başına düşen sırık nedeniyle hayatını kaybeden kişiye yapılmıştı.¹³⁰

Bu kısımda ayrıca otopside kullanılan araçlara ait çizim ve açıklamalar yer almaktadır. Bunlar farklı boyutlarda, farklı fonksiyonlara sahip otopsi bıçakları ve diğer aletlerdir. Aziz Bey’in 573 sayfalık *İlm-i Emraz-ı Umumiye* kitabı böylece tamamlanır. Çağdaşı eserleri tetkik ederek ayrıntılı kaynak taraması yapması, dönemine ait son tıbbi bilgilere yer vermeye çalışması ve kimi yerde karşılaştırmalı analizleriyle yetkin bir kitaptır. Bu eser Aziz

موتك وقوعه كله به جكنده اصمرايمسى حقيقته موافق دكلدر مثلا
تغير جهاز هضمى اختلال تغدى يى موجب اولور عدم تغدى ايسه
بادى هلاك اولور بوحالده مثلاذات المعده شديده مريضى هلاك
ايده بيلور اولوقت هر تقدّر ميتك رثان وقلب ودماغى اورزنده
موتى موجب اوله جق آفات ارانلمش اولسه بولنميه جنى بديهيدر
اعضاي سائرهن بعضيرينك عدم وظيفهسى عدم وظيفه جهاز
هضمى كهي موجب موت اوله بيلور ايمدى موجب موت اوله بيله جك
اعضاي صاحب الحياتك اعدادى هر تقدّر مجملز ايسده حكيم (پيشا) نك
شكست سپاي حياتى اوچ اعضايه حصر ايمككه قصور ايتديكي معلوم اطبادره

ذيل كتاب

بعد الوفات ميت اورزنده ثابت قالان آثار مرضيه و آفات تشريخيه —
مريض مبتلا اولديني مرضك تاثيريله وفاتى عقبنده طبيك تفتيشات
وتحقيقاتى نهايت بولمز مرضك تاثيريله اعضايه ايراث ايتديكي آفات
و آثار مرضيه يى ميت اورزنده تفتيش و مطالعه ايدوب مشهودى اولان
آفات مرضيه ايله قبل الوفات ظهور ايدن اعراض بيننده كي روابط
نسبائى وضع وايضاح ايمك كر كدر جسد اوزره تقرير ايدن آثار
مرضيه يى بعد الموت نعش اورزنده تحقيق و تفتيش علمى علوم طبيه نك
بر شعبه مخصوصه سى اولوب علم تشريح مرضى اسميله اشبو
عصر اخيرده وضع اولنش جديد بر علم جليل الشاندر .
قدما فتح ميت ايمدكار بدن امراضك اعضاي داخله اورزنده
بر اقدقلى آثار مرضيه يى بلمز لر ايدى بناء عليه طبايع و محالس
امراض حقهده يك چوق غلطات و خطايابه دوجار اولمشردر مريضده
مشهود اولان اعراضى حقيه مطالعه ايدوبده امراضى مبين آفات
ماديه يى بيلمككه اخلاطك مفروض اولان تغيراتى و ياركان حياتيك
انعطافى كي بر طباقم ناچام مسائل و مباحث ايله اوغراشهرق پيهوده

Bey'in ana dilde eğitim amacıyla öğrenciliğinden itibaren gösterdiği gayretin somutlaşmış hâlidir. Nihayetinde Türkçe tıp okuyan öğrenciler için hastalıklara giriş dersi için yazılmış bir eserdir.

İlm-i Emraz-ı Umumiye kitabında tıbbi terimleri olabildiğince Türkçe ifade etmeye çalışması dikkat çeken bir husustur. Buna rağmen, karşılığın-
dan çok emin olmadığı veya karşılık bulamadığı sözcüklerin Fransızcasına yer verir. Kimi yazarlar bu durumu Fransız tıbbının etkilerini gösteren işaretler olarak yorumlamakta ve bazı hastalıklarda Paris Tıp Fakültesinde uygulanan tedaviyi açıklayıp Aziz Bey'in kendi yöntemini aynı temel üzerine kurması ve ünlü Fransız hekimlerinden bahsedip ve alıntılar yapmasını eleştirmektedir.¹³¹

Osmanlı Devleti'nde tıp eğitiminde Fransız hâkimiyeti, en baştan beri baskın durumdur. Tıp okulu açıldığı andan itibaren Fransızca eğitim vermiş, hocalar ve ders materyalleri bu ülkeden temin edilmiştir. Bu nedenle Aziz Bey'in kitabında Fransızca kelimeler ve Fransız tıbbının etkisi olağan karşılanmalıdır. Bu noktada ifade edilebilecek husus, Türkçe eğitim için mücadelede ön saflarda olan Aziz Bey'in Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede öğrendiği Fransızca sayesinde çok sayıda eseri inceleyip hastalıklar konusunda temel olabilecek bir kitap yazabilmiş olmasıdır. Zira incelediği eserlerin pek çoğu tercüme edilmemiş, Fransızca kitaplardır.

patoloji:

Hastalık çalışması ve bilimi sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş, hastalıklar bilimi anlamına gelmektedir.

Aziz Bey'in kitabı, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede verdiği ders için yazdığı ve ön sözde belirttiği gibi hastalıklara giriş niteliğinde olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu bakış açısıyla değerlendirdiğimiz-

de ve Türkçe tıp eğitimine ana dilde kaynak eser üretme çabasının ürünü olarak ele aldığımızda, kısa sürede böyle bir kitap yazımını kotaran Aziz Bey'in gayreti son derece önemlidir.

Aziz Bey, patolojinin önemini şöyle ifade eder:

*"Patoloji, şanlı bir bilim dalı olup dilsiz kaldığı yerde doktorlar dahi ileri derecede cabildir."*¹³²

İlm-i Emraz-ı Umumiye'nin girişinde Aziz Bey'i anlatan yazıyı kaleme alan Faik Bey'e göre, hastalığına rağmen derslerine devam etmiş; kalemi elinden bırakmamış ve Carswell'in iç hastalıklarını anlattığı *Emraz-ı Dâhiliye* adlı kitabının 400-500 sayfasını Türkçeye çevirmişse de vefatı nedeniyle yarım kalmıştı.¹³³

Mecmua-i Fünun'daki Makaleleri

Münif Paşa'nın başkanlığını yaptığı Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı, 1862'de yayımlanmaya başlayan *Mecmuâ-i Fünûn* içerik itibarıyla felsefe, fizik, kimya, jeoloji, maliye, tarih, coğrafya, arkeoloji, felsefe, sanayi, halk sağlığı gibi farklı alanlarda bilimsel yazıların yer aldığı ilk Türkçe bilim dergisi olarak kabul edilir. Münif Paşa'nın birinci sayıdaki yazısında derginin amacı vatan çocuklarını yetiştirmek şeklinde açıklanmıştır. İlk iki yıl toplamda 24 sayıyla düzenli yayımlanmış, üçüncü senesinde İstanbul'daki büyük kolera salgını ve ekonomik sıkıntı nedeniyle 33'ncü sayıda yayın hayatına ara vermiş ve 1866 yılı Mayıs ayında yeniden çıkarılmaya başlanmıştır. Beşinci sene 47'nci sayıdan sonra Ocak 1883'e kadar bir kez daha yayımlanmasına ara verilmiştir.¹³⁴

“*Emraz-ı dâhiliye, iç hastalıkları anlamına gelmektedir. Aziz Bey'in kitabın 400-500 sayfasını tercüme etmesi, hastalığına rağmen çalışmaya devam ettiğini göstermektedir.*”

Mecmuâ-i Fünûn'da Aziz Bey'in üç yazısı yayımlanır. Bunlar; "Kaşalo ve Andan Hasıl Olan İşpermeçet ve Anber", "İntihar", "İskat-ı Cenin"dir. Farklı konuları ele aldığı bu yazılar içerisinde ilk olarak "Kaşalo ve Andan Hasıl Olan İşpermeçet ve Anber" başlıklı makalesinde Aziz Bey, bir balina türü olan ve kaşalot veya koca kafa olarak da tanımlanan işpermeçet balinasından elde edilen amberi anlatır. İşpermeçet balinası bağırsağında sindirim kalıntısı şeklinde oluşan amber, dışkıyla birlikte vücuttan atılır. Siyah rengi, işpermeçet balinasının en sevdiği yiyecek olan mürekkep balığından gelmektedir. Sırt kısmı koyu gri, mavi veya siyah olabilen buna karşılık karın kısmı beyaza yakın renkte, başı vücut ağırlığının üçte biri kadar büyük, küt ve iri bir balıktır.

Aziz Bey yazısında balinanın başının yapısı, gözleri, dişleri, çenesi, dişlerinin yavrularıyla olan ilişkisi, beslenme biçiminden bahsetmiş ve ardından kaşalot da denilen büyük balıkların bağırsaklarında oluşan güzel kokulu madde amberi anlatır. Bilim adamlarının amber konusunda farklı görüşleri bulunduğunu belirtip genel olarak kabul edileni okurlara aktarır. Ünlü İngiliz Doktor Sudyaver'in çalışmasına atıfta bulunarak amberin işpermeçet balinasının hem dişi hem de erkeklerinde bulunduğunu ve hayvanın bağırsaklarında oluşan bir çeşit dışkı olduğunu söyler.

“Aziz Bey sadece ders kitabı yazmakla kalmamış, halkın ilgi göstereceği konularda da makaleler kaleme almıştı.”

Kaşalotların tümünde amber olmadığını yalnızca bazısında bulunduğunu belirttikten sonra amberin oluşunu şöyle izah eder; hayvan kabızlık illetine düşer ve amberi dışkıyla atar. Kimi zaman da karının derisi inceler ve bir çıban büyüklüğünde açır-

Münif Paşa Mecmuâ-i Fünûn'un amacını vatan çocuklarını yetiştirmek şeklinde açıklamıştı.

۱۰۵

مجموعه فنون

بک چو غنډن جسمیدر واکثرا فرانسزجه سبش وانکلیزجه سکیل
 squille تسمیه اولنان صدق لی حشرات بحریه ایله تغدی ایدرایسه ده
 بعضا بالی دخی اکل ایدر حتی بعض سنک قرنبه اوچ درت ارشون
 طولنده بالی بولندیغی صیادلردن مرویدر قاشالوهر تقدیر حیوانات
 صغیره ایله تعیش ایدرایسه ده دیشلرینک کمال قوتی سایه سنده یونس
 بالی و آیو بالی و امثالی جسم حیوانات ایله مقاتله و فالیانوس
 جنسنک خصم قویسی اولان رکن Requin بالغنه دخی غلبه ایدر
 و مخلوقات بحریه نیک ک قوتلورلدن اسقال squalه بالی قاشالوی
 کوردکده قورقوسندن فرار ایدر و حتی بعض کره تلاشدن
 کندوسنی ساحلده کی قیه لره چاربه رق تلف اولور

ازلانده اطه سی ساحلده بالی صیدیه مشغول اولان برسقینه یی
 قاشالو دیشلر ایله پاره لیه رق طائفه سنی یوتدیغی منقولدر سواحل
 مذکوره اهابسی قاشالودن کمال خوف و احترازلرینه مبنی برکیده
 کویا بونک اسمی یاد اولندقه درحال اوزرینه هجوم ایله دروننده
 بولنان ادملری بلع ایدر اعتقاد باطلنده اولدقلرندن اهالی مذکوره
 سفینه ده بولندقلری اشناده حیوان مذکورک اسمی قاله المزلر اولوجهله
 قاشالوهر تقدیر مخلوقات اکثرینی قورقتمش بویله بر حیوان مدهش
 ایسه ده ناروال و برجنس یونس بالی دخی کندوسنک خصم قوی
 و مهمکیدر

حیوانات مذکوره اکثریا فردا فردا مقاتله ایدرلر ایسه ده بعض کره
 طاقم طاقم یکدیگری اوزرینه هجوم ایدرلر و چوق کره دریانک برقاچ
 کیلومتر و لک سطحی بوسبیه مبنی آل قان ایله ملون اولور
 قاشالودن ایکی معتبر ماده حصوله کلوب بولردن بری بالی نفسی

۱۰۴ قاشالو واندن حاصل اولان اسپرما پت و غیر

بالینه بالغی کبی اولوب بعضی ارکک و دیشبسی قویر و قلربی دکره
طالدره رق و باشلربی صودن طیشار و چقاره رق عمودا مواجهمه
ایدوب جناح صدر یلریله یکریرینه صار یلورلر. اناک مدت حملی
طقوز اون ماه تمت اولور و انارک یاور یلرینه ارلان محبتی بو جنسدن
ارلان سائر حیوانلردن زیاده در. حتی برازیلیا دکرنده صیادلر
بر قاشالونک یاور یسینی طوته رق کیلرینه کتور دکرلر نه اناسی
یاوریسنگ خلاصی مذکور کینک غرق اولمسنه متوقف اولدیغی
بالتفرس شدله هجوم ایدرک سفینه یی باتر مش و بو وجهله یاور یسینی
قور تار مشدر. بالفجیلر قاشالونک یاور یسینه بودر جه محبتی
یلمد کلرندن دایما اول یاور یلربی اولامغه سعی ایدرلر. چونکه
یاور یلری طوتلار قده انالری ارقه لرینه دوشدرک طوتیله جقارنده
اشتباه اولمز. قاشالوده قلبدن منشعب اولوب ام شرایین مقامنده
اولان شریان ابهرک قطری اون ایکی اصبع اولوب قلبک هر بر
انقباضنده قرق بش قیه قدر قان اقطار بدنه منشعب اولور. بوضورتده
حیران مذکورک یالکز یورکنده بولنان قان اوسط حالده اولان
درت ادمک تمام وجودنده جولان ایدن دمک مقدارینه
مساویدر دیمک اولور. قاشالونک ارقه سی سیاهیله وقارنی
بیاضه مانلدر

قاشالو بحر محیطک هر طرفنده وایح دکرلر نه بولور. هر تقدیر
ارسطو و بلین علم حیواناته دایر مؤقاتلرنده اشبو حیوان حقننده
معلومات کافیه ویر مایشلر ایسه ده بحر سفیدک هر طرفنده
و خصوصیه سیاهی و سار دنیا سو اخلنده ظمهور ایستدیکی
کورلشدر. حرکت غایت سریع و جشدی دخی فالیانوس افرادینک

lan delikten dışarı atar. Bu durumda hayvan ölür. Bu şekilde elde edilirken amberin güzel kokulu olması şaşkınlık yaratacak durum değildir. Çünkü beygir ve sığır gibi hayvanların gübresi zaman geçince hoş bir koku yayar. Kaşalotun sevdiği sedefli hayvanların doğasında misk-i amber, eşi benzeri olmayan hoş kokuya yakın doğal rayiha vardır. Bunların çeşitli türlerine Yunancada misk manasında olan aldovan osimos osmilivas meşst denilmektedir.

Aziz Bey, makalesinde amberin iri bir yunus bağıcı cinsi olan falyanosun bağırsaklarında oluşup türün her birinde dört-beş adet bulunabildiği bilgisini de verir. Hayvanın karnında amber olup olmadığını iyi denizcilerin bileceğini çünkü amberi olan hayvanın hastalandığını ve hareketlerinin bozulup karnında yumru oluştuğundan bahseder. Kabızlık nedeniyle helak olan balinanın deniz üzerinde bulunabileceğini veya avlandığında kuyruk tarafındaki mengezden çıkarıldığını, amberin hayvanın karnındayken katı olmadığını çıkarıldıktan sonra katılaştığını ve bu aşamada da güzel kokuya kavuştuğunu yazar. Amber parçalarının Japonya, Çin, Flemenk, Hint Körfezi, Maldiv, Madagaskar, Afrika ve Meksika'nın uzak kıyılarında, Brezilya, Bahama ve Fransa'nın tarihî bölgesi Gaskonya sahillerinde bulunduğunu anlatır. Bu bölge sahillerinde siyaha yakın bir tür amber elde edildiğini ve bölge halkının "tilkilenmiş anber" diye andığını ve inanışa göre sahile vuran amber parçalarını tilkilerin yediğini ve bu sayede yapısı bozulmadan sadece renginin siyaha yaklaştığını belirtir.

“Amber en çok Bahama adalarının sahil ve açıklarında bulunmaktadır. Çoğunlukla gri siyah, kirli sarı veya bu renklerin karışımından oluşan damarlı görünümlü, bal mumu reçine kıvamında küçük topaklar hâlinindedir.”

Aziz Bey, makalesinde amberin kullanım alanı hakkında bilgi verdikten sonra kaşalottan elde edilen yağ bahsine geçip bu yağdan iyi mum yapıldığını ve fildişi gibi olan dişlerinden de yararlandığını izah eder, Grönland ahalisinin kaşalotun dil ve bağırsaklarını işleyip bir tür ip yaptıklarını okuyucuya aktarır.¹³⁵

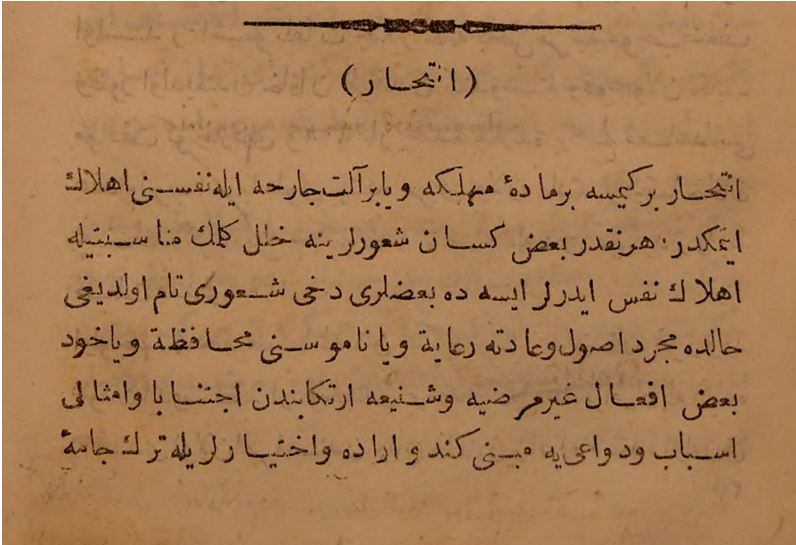
“İşpermeçet balinası,
tüm okyanuslarda yaygın
olan ve kaşalot da denilen
balınadır. Yetişkin
erkeklerinin yazın
kutup bölgesine göç ettiği
Akdeniz’de görülen en
yaygın balina türüdür.”

Aziz Bey’in *Mecmûa-i Fünûn*’daki ikinci makalesi intihar üzerinedir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede emraz-ı umumiye dersinin yardımcı hocası olduğu dönemde yazdığı bu makalesine intiharın hangi durumda teşebbüs edilen eylem olduğunu tanımlayarak başlamıştır. Ona göre şuurlu ve şursuzca bir eylemdir. Evvela intiharın antik Yunan ve Roma uygarlıklarında, Japonya’da, Hindistan’da bireysel ve toplu intiharlarla töreler içindeki yerini anlattıktan sonra Jean-Jacques Rousseau gibi bazı yazarların intiharı haklı gören düşüncelerine yer verir. İskender’in Hindistan’a gittiğinde düşmana karşı koyamayacağını düşünen sakinlerin mal ve mülkleri tahrip edip intihar etmelerini anlatır. Yine başka bir örnekte Romalıların bir kenti işgalinde şehrin meclis üyesinin esaret yerine intiharı tercih ettiğini ve etrafındakileri de buna teşvik etmesiyle 27 kişinin canına kıydığını yazar. Tarihî örnekler arasında en ilginç olanı intihar etmek için pek çok yol deneyen Rajiyaos adlı hükümdardır. Aziz Bey’in haklı olarak garip diye nitelendirdiği vakada Suriyelilerin işgali esnasında Rajiyaos kılıcını karnına sokmuştur ancak ölmemiştir ve bulunduğu yere düşman askerinin girdiğini görünce bu kez kendini duvardan atmıştır. Buna rağmen yine hayatta kalınca bir kaya üzerine çöküp bağırsaklarını kendi eliyle karnından çekip düşmanın

“Aziz Bey, *İntihar* başlıklı makalesinde konu hakkında ayrıntılı izaha girişmiştir. Makalesini istatistiklerle zenginleştirmiş ve ilginç tarihçe de yer vermiştir.”

yüzüne atarak son nefesini vermiştir. Roma İmparatorluğu döneminden ilginç bir intihar vakasını ele alan Aziz Bey, makalesinin bundan sonraki kısmında bazı ülkelerde yaşayan insanların mezheplerince caiz görülen şekilde hayatlarına son verdiğini aktarır.

Mesela Japonya’da hücre veya benzer şeyin içine girip küçük bir hava deliği kalacak kadar açıklık bırakıp tüm çıkış yollarını dışardan kapattırıp açlık ve susuzluktan ölünceye kadar kaldıklarını yazar. Hindistan’da eşi ölen kadınların kendilerini yakmalarını, yine Takanol denilen törende her birine çok sayıda insanın salkım saçak asıldığı arabaların altına yatarak hayatlarından vazgeçen yüzlercesini, bunlarla beraber göğüs ve karınlarına hançer saplayarak ölenleri anlatır. Fransa’da Lyon şehri kızlarının birbirini taklit edip Ren Nehrine atlayarak intihar etmeleri verdiği örnekler arasındadır.

Aziz Bey, Alman ve İngiliz yazarlarla Cenevrelî Jean Jacqgues Rousseau'nun intiharı bir anlamda nefs-i tecviz, yani caiz gören kitaplarından sonra Avrupa'da canına kıyanların sayısının arttığını belirtir. Ardından yine çeşitli olaylardan bahsederek insanların kendilerini ispat için yapılan intiharları anlatır. Tüm ülkeleri tek bir devlet hâline getirmek için Allah tarafından görevlendirildiğine inanan ve bunu kanıtlamak isteyen bir generalin hikâyesine de yer vermiştir. Nitekim general, Paris'te Sen Nehri'ne atlamış, yüzme bilmediği hâlde hayatta kalmıştır. Birkaç gün sonra ölmek bir yana yaralanmayacağını söyleyerek hareket ettiği anda yükü ağır bir arabanın tekerlekleri altına yatmıştır. Yaralanmışsa da ölmemiştir ve birkaç gün sonra yüksek binanın üst katından atlayarak hayatını kaybetmiştir.

Bu vakalardan en ilginç ise Fransa'da Dehal isimli işçidir. Bu işçi zengin olmak hevesine kapılmış amacına ulaşamayacağını anlayınca intihar etmişti. Ama hayatı boyunca ilim ve fenne hizmet etmediği düşüncesiyle bu uğurda can vermek istemiş ve mangal yakıp çıkan gazdan zehirlenmesini ölene kadar an be an yazarak kaydetmiştir. Aziz Bey, Dehal'in bu esnada yazdığı notlara yer vererek biraz da alaylı ifadeyle bir mecnunun ilim yolunda canını kurban ettiğini yazar. Makalenin bundan sonraki kısmında yeniden intihar sebepleri hakkında bilgi ve örneklerle devam eder. İnsanın hangi mevsim ve hangi yaşta canına daha çok kıydığı, intihar edenler arasındaki kadın erkek oranları, hangi aletlerin kullanıldığı, 1850-60 arasındaki intihar vakalarının sayısını verir. Kimi durumda şuuru yerinde kişilerin de intiharı seç-

“Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Cenevrelî filozof ve yazardır. Fikirleri, Fransız Devrimi’nden sonra kurulan yeni devletin kalkınması, toplumun sosyal yapısı ve eğitim sisteminde etkili olmuştur.”

tiklerini bunların belirli bir dava uğruna bu eyleme kalkıştıklarından bahseder. İskandinav ve Habeş (Yemen) bölgesinde bunun gelenek hâlinde olduğunu, buz denizindeki bir bölgede de 60 yaşına gelenlerin vatana hizmet edemeyecekleri için intihar etmelerinin yasak olmadığını ifade eder. Fransa’da 1850-1860 arasındaki 10 yıllık dönemde gerçekleşen intihar vakalarına dair istatistikleri yayımlayarak yorumlamıştır. İntiharların giderek arttığına dikkat çekmiş ve cinsiyet ve yaşa göre de gruplandırma yapmıştır.

Aziz Bey’in *Mecmuâ-i Fünûn*’daki diğer yazısı “İskat-ı Cenin”¹³⁶ (çocuk düşürme) hakkındadır. Bir doktor olarak Aziz Bey’in uzmanlık alanıyla ilgili makalesinin bu olduğu söylenebilir. Ancak bu makale Aziz Beyin kısa hayatı gibi yarım kalmıştır. Makalenin sonunda devamının daha sonra yayımlanacağına dair ibare vardır; ancak Aziz Bey’in mi tamamlayamadığı, *Mecmuâ-i Fünûn* yazı işlerinin mi yayımlamayı ertelediği bilinmemektedir. Makaleyi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane emraz-ı dâhiliye yardımcı hocası sıfatıyla imzalamıştır.

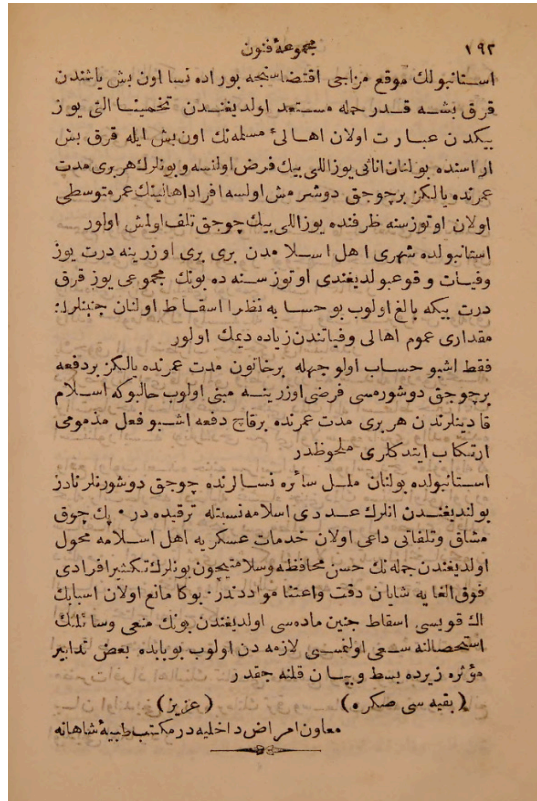
Nüfus artışının bir millet için son derece önemli olduğunu ifade eden Aziz Bey’e göre çocuk düşürme; veba, kolera türünden salgınlar ile savaşlar gibi sadece nüfusun belirli kısmını değil geneli etkiler ve azar azar bir milletin neslinin azalmasına sebep olur.

Öncelikle kürtağın rahmin yapısı nedeniyle tıbbi olarak zorunlu kıldığı durumu kenara ayırdıktan sonra bunun dışında başka hiçbir sebeple çocuk düşürmenin caiz olmadığını, buna teşebbüs eden kadınların kötü bir şey yaptığını yazar. Kadınların

“Aziz Bey, Müslüman
ahalinin nüfus azlığına
dikkat çekerek çocuk
düşürmeye karşı
çıkıştır.”

Kürtajdan kaynaklanan zarar iki türdür; biri kişi-ye özel, diğeri geneldir. Kişisel zarar kadının vücudunda meydana gelebilecek hasardır. Bir doktorun yaptığı kürtaj dışında karına vurmak gibi yollarla çocuk düşürmekten kaynaklanan zarar kadını etkiler. Aziz Bey burada da çocuk düşürmek için kullanılan ilkel yöntemleri açıklar. Ama onu asıl endişelendiren, çocuk düşürmenin toplumun geneline olan tesiri olmuştur.

İstanbul'da bir kadının 15 yaşından 45 yaşına kadar doğurganlığa sahip olduğu göz önüne alındığında tahminen -o dönemdeki- Müslüman ahalinin

600 bin civarında olan nüfusunun içinde 15 ila 45 yaşlar arasındaki kadınların toplam sayısı 150 bin dolayındadır. Bu kadınların her biri ömrü boyunca yalnız bir çocuk düşürse 30 yılda 150 bin çocuk telef olacaktır. Bu iyimser tahmindir ki gerçekte Müslüman kadınlar birkaç defa çocuk düşürmektedir. Buna karşılık İstanbul'daki diğer milletlerde bu durum nadiren görülmekte, o nedenle nüfusları artmaktadır. Makalesinde bu bilgilere yer veren Aziz Bey'in yazısının devamı bulunmamaktadır.

“Aziz Bey, Müslüman Türk unsurun yabancı dil nedeniyle okumakta zorlandığı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneyi başarıyla tamamlamıştır.”

Sonuç

Hayat amacınızı anladığınızda önünüze çıkan engellerin hiçbir önemi kalmaz. Kırimlı Doktor Aziz Bey, insanın hayat amacını bulmasının nasıl bir şey olduğunu merak edenler için çok iyi örnektir. Bu eser tıp tarihine adını yazdırmış Kırimlı Aziz İdris Bey'i anlatmaktadır. O hayatının neredeyse tamamını bir amaç, hedef uğruna geçmesini gündüzüne katıp çalışarak geçirmiştir. Sanki dünyaya geliş sebebi budur ve gerçekleştiğinde de öbür tarafa göçmüştür.

Yabancı dil engeli nedeniyle Müslüman unsurun genellikle kapısından içeri bile giremediği, girmeyi başaranların büyük kısmının da mezuniyet ipini göğüsleyemediği, Osmanlı Devleti'nin seçkin okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede yetişmiş bir doktordur. Fransızca eğitimin getirdiği zorluğa rağmen bu dili öğrenmiş, zekâsı sayesinde hemen fark edilmiş ve nitelikli öğrencilerin seçildiği sınıfa alınmıştı. Bu onun bütün hayatını değiştiren olay olmuştur zira kalan yaşamında yaptığı her şey âdeti bu sınıfa alınmasıyla şekillenmiş ve bambaşka bir yönde ilerlemiştir.

“Doktorluğu yanı sıra eli kalem tutan iyi bir yazar olan Aziz Bey, Türkçe eğitim için verdiği mücadeleyle Türk tıp tarihinin seyrini değiştirmiştir.”

Bundan sonraki hayatının büyük kısmını Osmanlıların karşısına kâbus gibi dikilen Fransızca tıp eğitimi engelini yıkmak için senelerce sürecek mücadeleye adamıştır. O ve arkadaşları sayesinde ülkede tıp eğitimi Türkçe yapılmaya başlanmıştır. Bu nedenle Kırımlı Aziz Bey'in adı, Türkiye'deki tıp eğitimi tarihini değiştiren isimlerin başında sayılmalıdır.

Türkçe tıp eğitimi için yıllarca çalışması, kitaplar ve çevirilerle uğraşması Aziz Bey'i hatırı sayılır Osmanlı aydınlarından biri hâline getirmiştir. Kısacık ömründe Aziz Bey, kalemi elinden düşürmemiş ve ardında Osmanlı tıbbını birkaç basamak yukarı çıkaracak eserler bırakmıştı. Kimya alanındaki kitabıyla hem doktor hem kimyager sınıfına girmektedir. Hastalıkları anlattığı ve tıp okulunda ders kitabı mahiyetinde okutulan eseri de kendisinden sonrakilere yol gösteren kaynak niteliğindedir.

Yazı ve tercüme çalışmaları sayesinde elde ettiği bilgi birikimi onun, gayrimüslim unsurların daha kolaylıkla kabul edildiği entelektüel çevrelerde kendine yer bulabilmesine sebep olacaktı. Bunun en bariz örneği bugünkü Kızılay'ın 1868'deki ilk hâli Mecrûhîn ve Marzâ-yı Askeriyeye İmdâd ve Muâvenet Cemiyetive 1877'de de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kuruluşuna bizzat aktif dâhil edilmesidir. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kuruluşuyla, hem ülke hem de tüm dünyaya yardım eden yapının ortaya çıkmasını sağlayan isimlerin başında Kırımlı Aziz Bey yer aldı. Kuşkusuz cemiyetin kuruluşunda aktif rol üstlenmesi, askerî doktor olması kadar bilgi birikiminin de yeterli düzeye sahip bulunmasından kaynaklanıyordu.

'93 Harbi diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında cemiyetin yeniden canlandırılması için yapılan çalışmada da Kırımlı Aziz Bey yine en öndedir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede hocadır ve yine aynı okulun hocalarından Marko Paşa'nın hemen yanı başında Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin hazırlıkların içinde yer alır. Cemiyetin ambleminin hilal olmasını teklif eden kişi yine Aziz Bey'dir. Bu cemiyetin kuruluşunun önündeki önemli engelin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Vefatına kadar Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kademelerinde aktif olarak yer almış Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Türkiye Kızılay Derneği olarak devam eden iyilik yolculuğunun başlatıcılarından biri olmuştur.

Dipnotlar

- 1 Sezer Erer, "Osmanlılar Döneminde Bursa'da Yaptırılan Hastaneler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 19, 2010/2, s. 243.
- 2 Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Yayını, İstanbul 2016, s. 314-317.
- 3 Arslan Terzioğlu, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/683345>, erişim: 14/11/2020, sa: 20:00.
- 4 Arslan Terzioğlu, "Bimâristan", *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, C. 6, s. 174.
- 5 A. H. Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 296-297.
- 6 Nil Sarı, "Hekimbaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C. 17, s. 161.
- 7 İdris Bostan, "Tersâne-i Âmire", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, C. 40, s. 516.
- 8 Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, C. 29, s. 2-3.
- 9 Sefa Saygılı, *Türk Kızılay'ın Kurucularından: Kırmılı Dr. Aziz Bey*, Ankara 2011, s. 35.
- 10 <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/kirim-ilber-ortayli-yazdi.html>
- 11 S. Saygılı, *Türk Kızılay'ın...*, s. 36.
- 12 N. Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", s. 2-3.
- 13 Nuran Yıldırım, "Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, C. 5, s. 375.
- 14 Mehmet Karayaman, "Kırım Harbinde Sağlık Hizmetleri (1853-1855)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2008)*, c.1 sayı 2, s. 62.
- 15 A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat 2*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 948.
- 16 Nil Sarı, "Behcet Mustafa Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, s. 345; Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Ekim 1997, s. 244.
- 17 S. Saygılı, *Türk Kızılay'ın...*, s. 36.
- 18 Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s. 88.
- 19 Fulya Duman, *Osmanlı'da Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2015, s. 85-95.
- 20 Aykut Kazancıgil, "Mavroyani ve Mühlig'in Türkçe'nin Yetersizliği ve Fransızca Yüksek Öğretime Devam Gereği Hakkındaki Görüşleri", *Bilim Tarihi Yazıları*, İşaret Yayınları, İstanbul 2013, s. 64-66.
- 21 Zuhal Özaydın, *Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 36-47.
- 22 A. Kazancıgil, "Mavroyani ve Mühlig'in...", s. 64-66.
- 23 A. Kazancıgil, "Mavroyani ve Mühlig'in...", s. 65-66.
- 24 Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, Cilt I-II, Eklele Yayınlayan: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Özel Yayınları, İstanbul 1991, s. 34.
- 25 Emre Dölen, *Osmanlılarda Kimyasal Semboller ve Formüller (1834-1928)*, TMMOB Kimya Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayını, İstanbul 1996, s. 47.

- 26 A. Kazancıgil, "Mavrogeni ve Mühlig'in...", s. 63-64; İbrahim Topçu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Bilimsel Tıp Cemiyetleri", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (Özel Sayı), s. 135.
- 27 24 Şubat 1858 (10 Recep 1274), A. MKT. NZD. 259/63.
- 28 Abdullah Yıldız, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 2017, c. 70 sayı 3, s. 128.
- 29 Osman Şevki Uludağ, "Tanzimat ve Hekimlik", *Tanzimat* 2, Milli eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 971.
- 30 Ömer Faruk Akün, "Hayrullah Efendi (1818-1866)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C. 17, s. 69.
- 31 14 Ağustos 1861 (7 Safer 1278), İ. DH., 475/31948.
- 32 Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat* 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Yayın no: 3275, s. 957; Ayten Altıntaş, "143 Yıllık Tıp Derneği: Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniye", <http://www.sdplatform.com/Dergi/388/143-yillik-tip-dernegi-Cemiyet-i-Tibbiye-i-Osmaniye.aspx>.
- 33 Emine Atılgan, *Tanzimattan Sonra Kurulan İlmî Cemiyetler*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1998, s. 31; İ. Topçu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda...", s. 136.
- 34 Nil Sarı, "Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniyye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987, Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s. 124; O. Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri*, s. 78.
- 35 S. Saygılı, *Türk Kızılay'ın...*, s. 47.
- 36 A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve ...", s. 957; O. Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri*, s. 78.
- 37 Fulya Duman, *Osmanlı'da Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiyye*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2015, s. 82.
- 38 Hülya Öztürk, "Charles Ambroise Bernard'ın (1808-1844) Kaplıca Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmangazi Tıp Dergisi* c.37 sayı 2, Mayıs 2015, s. 2.
- 39 O. Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri*, s. 78.
- 40 İ. Topçu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ...", s. 134.
- 41 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cem'iyet-i İlmîyye-i Osmâniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, s. 333-334.
- 42 Coşkun Bakar, "Avrupa'da Dolaşan Kole-ranın Gölgesinde, İstanbul Uluslararası Sağlık Konferansı, 1866", *Türk J Public Health* 2020; c.18, sayı 1: 71-72. S. 68-82
- 43 E. K. Unat, "Osmanlı Devletinde Tıp...", s. 88.
- 44 3 Mart 1867 (26 Şevval 1283), İ. MVL., 567/25500.
- 45 O. Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri*, s. 79.
- 46 N. Sarı, "Cemiyet-i Tıbbiyye-i...", s. 126-127.
- 47 Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi...*, s. 37.
- 48 O. Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri*, s. 78.
- 49 O. Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri*, s. 78.
- 50 23 Mart 1867 (17 Zilkade 1283), İ. DH., 560/39022.
- 51 10 Kasım 1866 (2 Receb 1283), İ. DH., 556/38678.
- 52 E. K. Unat, "Osmanlı Devletinde Tıp...", s. 90.
- 53 M. Tahir Hatipoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal İlerleme'nin ve Türkçe Eğitimin Öncüsü Tıbbiyye*, Hatiboğlu Yayınları, Ankara 2011, s. 35.

- 54 Ali İhsan Gencer, "Hüseyin Avni Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, s. 527.
- 55 O. Ş. Uludağ, "Tanzimat ve Hekimlik"..., 973.
- 56 *Lûgat-ı Tıbbiyye, Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniye, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane Matbaası*, 1290, s. 3-6.
- 57 N.Sarı, "Cemiyet-i Tıbbiyye-i...", s. 131-132.
- 58 Bülent Özaltay, M. Alpertunga Kara, "19. Yüzyılda Tıp Eğitiminin Türkçeleştirilmesi ve Lûgâtı Tıbbiye", *academia.edu/16894921/19_Yüzyılda_Tıp_Eğitiminin_Türkçeleştirilmesi_ve_Lugâtı_Tıbbiye*, s. 10-17.
- 59 N.Sarı, "Cemiyet-i Tıbbiyye-i...", s. 131-132.
- 60 N.Sarı, "Cemiyet-i Tıbbiyye-i...", s. 129-130.
- 61 E. K. Unat, "Osmanlı Devletinde Tıp...", s. 91-92; Emre Karacaoğlu, "Türkiye Klinikleri" *J Med Ethics* 2016; 24 (1), s. 13. S. 11-19; O. Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri*, s. 80; S. Saygılı, *Türk Kızılay'ın...*, s. 41.
- 62 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Kaynak Eserler/41, Ankara 1990, s. 36.
- 63 S. Saygılı, *Türk Kızılay'ın...*, s. 41-44.
- 64 S. Saygılı, *Türk Kızılay'ın...*, s. 45.
- 65 E. K. Unat, "Osmanlı Devletinde Tıp...", s. 91-92; Emre Karacaoğlu, "Kırımlı Aziz İdris Bey'in Hayatı, Çalışmaları ve Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniye'de İrad Ettiği Nutuk Hakkında", *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 2016, c. 24 sayı 1, s. 13; A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve ... s. 957; S. Saygılı, *Türk Kızılay'ın...*, s. 41-46.
- 66 Hüsnü Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2011, s. 13.
- 67 22 Kasım 1866 (22 Cemaziyevvel 1282), İ. DH., 39/117.
- 68 2 Ocak 1867 (25 Şaban 1283), İ. MMS., 33/1363.
- 69 Esin Kâhya, "Öndokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Eğitimi ve Kalburüstü Hekimlerimiz", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, c.1, sayı 3, Eylül 1985, s. 697.
- 70 Osman Şevki Uludağ, "Tanzimat ve Hekimlik", *Tanzimat* 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Yayın no: 3275, s. 969-970.
- 71 2 Ocak 1867 (25 Şaban 1283), İ. MMS., 33/1363.
- 72 Yasemin Öztuna Şirin, *Osmanlı Sâlnâmelerinde 1908 Tarihine Kadar Tıp Eğitimi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s. 16.
- 73 O. Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri...*, s. 28.
- 74 4 Mart 1867 (27 Şevval 1283), MVL., 879/19.
- 75 O. Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri...*, s. 86.
- 76 12 Mart 1870 (8 Zilhicce 1286), İ. DH., nr. 608/42390.
- 77 7 Ekim 1870 / 11 B 1287, A.DVN. MKL 8/26.
- 78 E. Dölen, *Osmanlılarda Kimyasal ...*, s. 48.
- 79 N.Sarı, "Cemiyet-i Tıbbiyye-i...", s. 125.
- 80 A. Kazancıgil, "Mavroyani ve Mühlig'in...", s. 78-93.
- 81 S. Saygılı, *Türk Kızılay'ın...*, s. 44-45.
- 82 Zuhâl Özaydın, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ana Bilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s. 22-23.
- 83 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...* s. 4-8.
- 84 Z. Özaydın, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer...*, s. 33.

- 85 Mesut Çapa, "Kızılay", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s. 544.
- 86 Z. Özyayın, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer...*, s. 34-36; Zuhâl Özyayın, "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 13, s. 688.
- 87 M. Çapa, a.g.m, s. 544; Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, TDV Yay. Mat. Tic. İşl., Ankara 2002, s. 13-14; Sefa Saygılı, *Türk Kızılayı'nın Kurucusu: Dr. Abdullah Bey*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2010, s. 9-10.
- 88 Mehmet Polat, *Hilâl-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s. 11.
- 89 S. K. Akgün, M. Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den...*, s. 15.
- 90 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...* s. 13; Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 2. Baskı, Türkiye Kızılay Derneği Ankara 2010, s. 11; Levent Düzcü, Cemal Sezer (Yay. Haz.), *Doktor Besim Ömer ve Dokuzuncu Washington Konferansı*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2016, s. 10.
- 91 Z. Özyayın, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer...*, s. 34-36; S. Saygılı, *Türk Kızılayı'nın Kurucusu: Dr. Abdullah Bey*, s. 10.
- 92 Z. Özyayın, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer...*, s. 39.
- 93 Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013, s. 319.
- 94 A. Z. İzgöer, R. Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde...*, s. 27-28.
- 95 Despina Anaç, Marko Paşa (Pitsipios) 1824-1888, Türkiye Kızılay Derneği, İstanbul 2019, s. 35.
- 96 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 28; Z. Özyayın, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer...*, s. 41-43 ve 166; A. Z. İzgöer, R. Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde...*, s. 25-26.
- 97 *Hilâl-i Ahmer Salnamesi*, s. 28.
- 98 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 38-39; S. K. Akgün, M. Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den...*, TDV Yay. Mat. Tic. İşl., Ankara 2002, s. 23-25; A. Z. İzgöer, R. Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde...*, s.322.
- 99 M. Çapa, "Kızılay", ..., s. 544-545; A. Z. İzgöer, R. Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde...*, s. 29.
- 100 24 Mayıs 1877 (11 Cemaziyelevvel 1294), *Ceride-i Havadis*, nr. 3402, s. 4; *Hilâl-i Ahmer Salnamesi*, s. 28.
- 101 İ. DH., nr. 747/61047
- 102 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...* s. 31-33; Z. Özyayın, "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ...", s. 690.
- 103 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 33-34.
- 104 Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2010, 2. Baskı, s. 12.
- 105 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 41.
- 106 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 62-64.
- 107 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 72-73.
- 108 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 75-98.
- 109 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 106-107.
- 110 Z. Özyayın, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer...*, s. 34.
- 111 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 226-230.
- 112 M. Çapa, "Kızılay", ..., s. 544-545.

- 113 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 46-49.
- 114 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 50-51.
- 115 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 54-55.
- 116 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 40.
- 117 S. Saygılı, *Türk Kızılay'ın...*, s. 47.
- 118 H. Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde...*, s. 181.
- 119 1 Ocak 1871 / 8 Şevval 1287, İ. DH., nr. 622/43282.
- 120 Salim Aydın, "Aziz Bey (Kırımlı)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, c. 2, s. 278.
- 121 S. Saygılı, *Türk Kızılayın Kurucularından...*, s. 21-24.
- 122 E. Dölen, *Osmanlılarda Kimyasal...*, s. 51; Emre Dölen, *Cumhuriyet Dönemi Kimya Tarihi Yayınları Bibliyografyası (1923-2002)*, Marmara Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Matbaa Biriminde basılmıştır, İstanbul 2002, s. IV; S. Saygılı, *Türk Kızılayın Kurucularından...*, s. 21.
- 123 E. Dölen, *Osmanlılarda Kimyasal...*, s. 50-51.
- 124 Feza Günergun, "Dr. Kırımlı Aziz'in Kimya-yı Tıbbîsinin Bir Kimyacı Gözüyle İncelenmesi", *İstanbul Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları*, c.21, sayı 1(2020), s. 214-216; E. Dölen, *Osmanlılarda Kimyasal...*, s. 52.
- 125 Kırımlı Aziz Efendi, *İlm-i Emrâz-ı Umûmiye*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, s. 2-3; S. Saygılı, *Türk Kızılayın Kurucularından...*, s. 18-29.
- 126 S. Saygılı, *Türk Kızılayın...*, s. 27-30.
- 127 Karacaoğlu, Emre, "Arşiv Belgelerinde Yıldız Hastanesi Müfettişi Dr. Louis Margery", *TAD*, c. 39, sayı 68, 2020, s. 395; S. Saygılı, *Türk Kızılay'ın...*, s. 31-32.
- 128 Kırımlı Aziz İdris Bey, *İlm-i Emrâz-ı Umûmiye*, s. 1-20.
- 129 Kırımlı Aziz İdris Bey, *İlm-i Emrâz-ı Umûmiye*, s. 502.
- 130 Yusuf Atan, İlhan Bahşi, Zekeriya Tata-roğlu, Mustafa Orhan, Murat Çetkin, "Dr. Charles Ambroise Bernard: Türkiye'de Adli Otopsinin Başlangıcı", *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* c.2, sayı 3, 2018, s. 156.
- 131 E. Kâhya, "Ondokuzuncu Yüzyılın...", s. 709.
- 132 *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, Kişiler, Dönemler, Akımlar, Yapıtlar, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 551; S. Saygılı, *Türk Kızılayın Kurucularından...*, s. 16.
- 133 S. Saygılı, *Türk Kızılayın...*, s. 46.
- 134 Abdullah Uçman, "Mecmûa-i Fünûn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara 2001, s. 270.
- 135 Aziz Efendi, *Mecmûa-i Fünûn*, nr. 39.
- 136 Aziz Bey, *Mecmûa-i Fünûn*, nr. 40.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

A.MKT.NZD (Sadaret, Mektubî, Nezaret),

İ. DH (İrade, Dahiliye),

İ. MMS (İrade, Mesail-i Mühimme),

MVL (Meclis-i Vâlâ),

Basılı Eser ve İncelemeler

Akün, Ömer Faruk, “Hayrullah Efendi (1818-1866)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 17, s. 67-75.

Altıntaş, Ayten, “143 yıllık tıp derneği: Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniye”, <http://www.sdplatform.com/Dergi/388/143-yillik-tip-dernegi-Cemiyet-i-Tibbiye-i-Osmaniye.aspx;> 12/10/2020, sa. 15:30.

Anaç, Despina, *Marko Paşa (Pitsipios) 1824-1888*, Türkiye Kızılay Derneği, İstanbul 2019.

Atan, Yusuf; Bahşi, İlhan; Tataroğlu, Zekeriye; Orhan, Mustafa; Çetkin, Murat, “Dr. Charles Ambroise Bernard: Türkiye’de Adli Otopsinin Başlangıcı”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 2018: c.2, sayı 3, s. 155-158.

Aydüz, Salim, “Aziz Bey (Kırımlı)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, c. 2, s. 278.

Aziz İdris Bey, Kırımlı, *İlm-i Emrâz-ı Umûmiye*, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1890.

Bakar, Coşkun, “Avrupa’da Dolaşan Koleranın Gölgesinde, İstanbul Uluslararası Sağlık Konferansı, 1866”, *Türk J Public Health* 2020: c. 18, sayı 1, s. 68-82.

Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Yayını, İstanbul 2016.

Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir’ât-ı Mekteb-i Tıbbiyye)*, Cilt I-II, Eklerle Yayınlayan; Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Özel Yayınları İstanbul 1991.

Bostan, İdris, “Tersâne-i Âmire”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, c. 40, s. 513-516.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Kaynak Eserler/41, Ankara 1990.

Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği, 2. Baskı Ankara 2010.

_____, “Kızılay”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s.544-546.

Dölen, Emre, *Cumhuriyet Dönemi Kimya Tarihi Yayınları Bibliyografyası (1923-2002)*, Marmara Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Matbaa Birimi, İstanbul 2002.

_____, *Osmanlılarda Kimyasal Semboller ve Formüller (1834-1928)*, TMMOB Kimya Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayını, İstanbul 1996.

Düzcü, Levent, Cemal Sezer (Yay. Haz.), *Doktor Besim Ömer ve Dokuzuncu Washington Konferansı*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2016.

Erer, Sezer, “Osmanlılar Döneminde Bursa’da Yapıtılan Hastaneler”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl 11, sayı 19, 2010/2, s. 241-252.

Ergin, Osman Nuri, *İstanbul Tıp Mektepleri Enstitüleri ve Cemiyetleri*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1950.

Gencer, Ali İhsan “Hüseyin Avni Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 526-527.

Günergun, Feza, “Dr. Kırımlı Aziz’in Kimya-yı Tıbbî’sinin Bir Kimyacı Gözüyle İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları*, c.21, sayı 1(2020), s. 213-217.

Hatipoğlu, M. Tahir, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e ‘Toplumsal İlerleme’nin ve Türkçe Eğitimin Öncüsü Tıbbiye*, Hatiboğlu Yayınları, Ankara 2011.

Hilâl-i Ahmer Salmesi, 1329-1331 (1911-1913), Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul 1329.

İhsanoğlu, Ekmeleddin , “Cem’iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, s. 333-334.

İzgöer, Ahmet Zeki, Tuğ, Ramazan, *Padişah’ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013.

Kâhya, Esin “Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Eğitimi ve Kalburüstü Hekimlerimiz”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, c. 1, sayı 3, Eylül 1985, s. 697. S. 685-710.

Karacaoğlu, Emre, “Kırımlı Aziz İdris Bey’in Hayatı, Çalışmaları ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’de İrad Ettiği Nutuk Hakkında”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 2016, c.24, sayı 1) s. 11-19.

_____, “Arşiv Belgelerinde Yıldız Hastanesi Müfettişi Dr. Louis Margery”, *TAD*, c.39, sayı 68, 2020, s.392-442.

Karayaman, Mehmet, “Kırım Harbinde Sağlık Hizmetleri (1853-1855)”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2008), c. 1, sayı 2, s. 59-75.

Kazancıgil, Aykut , “Mavroyani ve Mühlig’in Türkçe’nin Yetersizliği ve Fransızca Yüksek Öğretime Devam Gereği Hakkındaki Görüşleri”, *Bilim Tarihi Yazıları*, İşaret Yayınları, İstanbul 2013, s. 62-77.

Lugat-ı Tıbbiyye, Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniye, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane Matbaası, 1290.

Ortaylı, İlber, <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/kirim-ilber-ortayli-yazdi.html>, 20/10/2020, sa. 14:05.

Özaltay, Bülent, Kara, M. Alpertunga, “19.Yüzyılda Tıp Eğitiminin Türkçeleştirilmesi ve Lûgâtı Tıbbiye”, *academia.edu/16894921/19_Yüzyılda_Tıp_Eğitiminin_Türkçeleştirilmesi_ve_Lugât_ı_Tıbbiye*, erişim: 20/10/2020, sa. 20:45.

Özaydın, Zuhal, “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Çalışmaları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c.13, s. 687-698.

Öztürk, Hülya, “Charles Ambroise Bernard’ın (1808-1844) Kaplıca Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmangazi Tıp Dergisi*, c. 37, sayı 2, Mayıs 2015, s. 1-8.

Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Ekim 1997.

Sarı, Nil “Mekteb-i Tıbbiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, Cc. 29, s. 2-5.

_____, “Hekimbaşı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 17, s. 161-164.

_____, “Behcet Mustafa Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, s. 345.

_____, “Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniyye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu* 3-5 Nisan 1987, Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s. 121-142.

Saygılı, Sefa, *Türk Kızılayı’nın Kurucularından: Kırimlı Dr. Aziz Bey*, Ankara 2011.

_____, *Türk Kızılayı’nın Kurucusu: Dr. Abdullah Bey*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2010.

Topçu, İbrahim, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Bilimsel Tıp Cemiyetleri”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (Özel Sayı), s. 132-140.

Terzioğlu, Arslan <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/683345>, erişim: 14/11/2020, sa. 20:00.

Terzioğlu, Arslan, “Bimâristan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. 6, s. 163-178.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Kişiler, Dönemler, Akımlar, Yapıtlar, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 551.

Uçman, Abdullah, “Mecmûa-i Fünûn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara 2001, s. 270-271.

Uludağ, Osman Şevki, “Tanzimat ve Hekimlik”, *Tanzimat 2*, Milli eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 967-977.

Unat, Ekrem Kadri, “Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu* 3-5 Nisan 1987, İstanbul Üniversite-si Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s. 85-109.

Ünver, A. Süheyl, “Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar”, *Tanzimat 2*, Milli eğitim Bakanlığı Yayınları, Yayın no: 3275, İstanbul 1999, s. 933-966.

Yıldırım, Nuran, “Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul 1994, c. 5, s. 375-377.

_____, “Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiye”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, c. 5, s. 374-375.

Yıldız, Abdullah, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 2017, c. 70, sayı 3, s. 127-134.

Tezler

Ada, Hüsnü, *Osmanlı Devleti’nin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştır-maları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2011.

Atılğan, Emine, *Tanzimattan Sonra Kurulan İlmî Cemiyetler*, Sakarya Üniversitesi, Sos-yal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1998.

Duman, Fulya, *Osmanlı’da Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiyye*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2015.

Özaydın, Zuhâl, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ana Bilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987.

_____, *Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi’nin Hayatı ve Eserleri*, İstan-bul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1990.

Polat, Mehmet, *Hilâl-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Fırat Üniversite-si Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2007.

Şirin, Yasemin Öztuna, *Osmanlı Sâlnâmelerinde 1908 Taribine Kadar Tıp Eğitimi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1999.

Gazeteler

Ceride-i Havadis

Mecmûa-i Fünûn

İndeks

A

Abdullah Bey (Miralay) 74, 75, 76, 77, 78, 94
 Abdülaziz 38, 45, 55, 58, 68, 75, 96, 97, 102, 104
 Abdülhamid (II) 23, 38, 42, 52, 80, 81, 82, 85, 91, 92
 Abdülmecid 18, 21, 32, 40, 54, 76, 84
 Afrika 73, 118
 Ahırkapı 66
 Ahkamü'l Emrâz 32
 ahlak 22, 95, 123
 Ahmed Bey 41, 46, 66, 67, 70
 Ahmed Bey (Yedinci Ordu Başkâtibi) 49
 Ahmed Paşa 39, 51
 Ahmedi 13
 Ahteri 44
 akaid-i diniyye akaid-i diniye 22, 23
 akciğer veremi 93, 94
 akçe 11
 Almanca 20, 35
 amber 114, 118, 119
 amblem 74, 78, 80, 89, 90, 127
 anatomi 12, 14, 22, 23, 39, 54, 107
 Antalya 84
 Arapça 12, 14, 17, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 30, 35, 38, 43, 44, 56, 58, 68, 70
 Arbili Efendi 13
 Ârif Efendi (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı) 33
 Ârif Efendi 29
 Aristarkı Bey (Berlin Sefiri) 89
 Aristo 12
 aritmetik 23
 Asâkir-i Mansûre-i

Muhammediyye 14, 17

Asım Efendi 44

Asker, Hasta ve Yaralılarına İmdat ve Yardım Derneği 73

Avrupa 13, 20, 33, 38, 43, 44, 46, 72, 74, 75, 77, 80, 83, 88, 99, 121

B

Bâb-ı Seraskeri 79

Bahama 118

Bahçesaray, -Bahçesaraylı 9, 15

Bakteriyolojihane-i Şâhâne 107

Barrington-Kenneth 95

Bartolletti Efendi 78, 81, 95

Basel Üniversitesi 99

Bayezid (II) 11, 13

Behcet Mustafa Efendi (hekimbaşı) 16, 17, 20, 21

Bekir (kolağası) 42

Bekir Sıdkı 8, 27, 29, 51

Bernard, Karl Ambroise 17, 18, 110

Berzelius, J.J. 100

Besim Ömer [Akalm] 41, 90

Beşiktaş Sarayı 82

Beyrut 84

Bianchi 43

Birgivizade Mehmed Nuri 39

Boğdan 16, 26

botanik 15, 23, 54

Brezilya 118

Bunsen, Robert 99

Burhan-ı Katı 44

Bursa Kaplıcaları 32

Bursa 10, 11, 12, 32, 47

Bursalı Mehmed Tahir 46, 47, 48

C

Carswell 113

cebir 23

Cemaleddin Efendi (Mekteb-i Tıbbiye Nazırı) 21, 24, 25, 26, 27, 30, 53, 56, 72

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye 33, 34, 35, 36, 113

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 32, 33, 36, 40, 41, 42, 46, 48, 51, 52, 53, 56, 66, 69, 95, 106

Cenevre Konferansı 73, 74, 75, 79

Cenevre Sözleşmesi 73, 74, 75, 76, 77, 79, 88, 89, 90, 95

Cerrah İmtihanı 91

cerrahbaşı 13

Cerrahane-i Âmire 22, 23

cerrahi 13, 14, 23, 41, 45, 54, 57

el-Cevherü'l-Ferid fî Tıbbi'l-Cedid 100

Ch. Curtis 76

coğrafya 18, 23, 48, 61, 99, 108, 113

cülus 42

Ç

Çanakkale 84

Çiçekpazarı 35

Çin 118

Çitli 101

D

Dâhiliye 52, 53, 58, 113, 122

Dânişmend 11

Dâr-ı Şura-yı Askeri 43, 66, 67, 68, 69

Darülfünun 41, 57

Dârüşşifa 10, 11, 12, 13

Dârüttıbb-ı Âmire 13

De Castro 76, 79

Dehal 121

Della Suda Faik Paşa 80, 82, 100, 101

depo 93

Dersaadet 16, 17, 33, 36, 74, 77

Dersaadet Cemiyeti Tıbbiyesi 33

Derviş Paşa 96, 100, 101

Dickson 80, 82, 86, 87, 95

Dictionnaire des Sciences Medicales 42, 43, 49

Dimitri Efendi 46, 50

Dunant, Jean Henry 73, 74, 77

E

Edirne 11, 84

Edirnekapı 94

Eflak 16, 26, 54

Ekşisu 101

Emin Bey 29

Emin Efendi (kolağası) 41

emraz-ı umumiye 41, 61, 72, 73, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 110, 112, 113, 119

Encümen-i Daniş 33

Erdel 16

Ermeni 26

Ermenice 35

esbab-ı mucibe 109

Ethem Paşa (Serdar-ı Ekrem) 76

Eyüpsultan 29

F

Faik Paşa 81, 92

Faraday, Michael 99

Farsça 12, 17, 21, 23, 24, 25, 27, 30, 35, 38, 43, 44, 68.

Fatih Külliyesi 11

Fatih Sultan Mehmed 10, 11

felsefe 23, 24, 113

Fenn-i Tarih-i Tabii 41

Feridun Bey 80, 81, 95

fizik 15, 58, 59, 60, 61, 102, 113

fizyoloji 14, 23, 54, 107

Flemenk 118

Foster, Morgan, (Bank-ı Osmani Müdürü) 80, 95

Fransa 19, 77, 118, 120, 121, 122

Fransız 18, 19, 23, 70, 80, 99, 100, 112, 122

Fransızca 14, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 35, 38, 43, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 67, 68, 69, 70, 72, 82, 112, 125, 126

Fuad Paşa (sadrazam) 35

G

Galata 91

Galatasaray 18, 20, 22, 25

Galenos 12

Gaskonya 118

Gazete Medicale d'Orient 68, 69.

General Mott 81, 95

geometri 23

Gülhane 18, 26

H

Habeş (Yemen) 122

Hacı Ârif Bey (Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye ikinci başkanı) 80, 81, 82, 95

Hacı Ârif Efendi (Mekteb-i Tıbbiye matbaa müdürü) 28, 29, 32, 39, 42, 43, 51

Hacı İshak Efendi (Mühendis Okulu başhoca) 100

Hacı Beşir Ağa 28, 29

Hafız (Miralay, Mekteb-i Tıbbiye tercüme memuru) 41

Hafız Bey 49

Halil Bey (Petersburg Sefiri) 33.

Hammerschmidt, Karl Eduard 74

Haseki Dârüşşifası 11

Havi 43

Hayreddin Efendi 49

Hayrullah Efendi (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı, hekimbaşı) 24, 25, 27, 29, 32

hekimbaşılık 13

Helvetian Konfederasyonu 74

hıfz-ı sıhhat hıfzıssıhha 23, 56, 61

Hıfzu's-Sıhha-yı Askeriyye 49

Hırsto (kolağası) 42

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 72, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 126, 127

Hindistan 119, 120

Hint Körfezi 118

Hipokrat 64, 70

Hüseyin Avni Paşa (Serasker) 42, 43, 68, 130, 134

Hüseyin Efendi 40, 41

Hüseyin Mustafa (kolağası) 42

Hüseyin Remzi (kolağası) 7, 26, 29, 32, 42, 51, 107

Hüseyin Sabri Bey 39, 67

Hüseyin Sabri Efendi 29

Hüsnü Bey 79

Hüsnü Efendi (Paris sefareti ataşesi) 89

I

ıskat-ı cenin 114, 122, 123

İ

İbn Sinâ 12, 96, 98, 99
 İbrahim (kolağası) 42
 İbrahim Edhem Paşa (Sadrazam) 81
 İbrahim Lütüfî 7, 29, 39, 51
 İdare Heyeti ve Muavenet Komitesi 80, 89
 İhtiyar-ül-Fevaid 40
 İlm-i Emraz-ı Umumiye 101, 105, 106, 107, 110, 112, 113
 İlm-i Hikmet-i Tabiye 58, 59
 İnegöl 101
 İngiliz 19, 80, 86, 87, 114, 121
 İngilizce 35
 İntihar 114, 119, 120, 122
 İskandinav 122
 İskender 119
 İsmail Bey (Erzurum hastanesi başhekimî) 86, 87
 İşpermeçet 114, 119
 İstanbul 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 24, 33, 36, 46, 47, 50, 69, 70, 74, 76, 80, 83, 86, 89, 90, 93, 95, 113, 124, 125
 İstinye 93, 94
 İsviçre, -li 73, 74, 90
 İtalyanca 13, 14, 35

J

Japonya 118, 119, 120
 jeoloji 113

K

Kadırga 53, 66
 kara ölüm 20
 Karadağ 76
 Kasımpaşa 13
 kaşalo 114, 118, 119
 Katolik 26
 Kavanin-i Cerrahiye 49

Kazimirski 43
 Kırım Müellifleri 46, 48, 130, 133
 Kırım Savaşı 16, 17, 19, 20, 33, 69
 Kırım 15, 16, 46
 Kızılay 7, 73, 75, 76, 79, 80, 81, 126, 127
 Kızılhaç 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 86, 90, 91
 kimya 22, 61, 96, 98, 99, 100, 101, 104, 106, 113, 126
 Kimya-yı Tıbbî 95, 96, 98, 99
 Kitâbu'l-Müntahab fî't-Tıb 13
 klinik 12, 15, 61
 Kolera Risalesi 20, 32
 kolera 20, 32, 36, 113, 122
 Kont Sürurier 74
 kozmografya 23
 Kuzey İtalya 73

L

Larendeli Siyâhî 12
 Latin 26, 44, 101
 Latince 44, 101
 latrochimie 100
 Lavoisier, Antoine 99
 Lehçe-i Osmani 44
 Leval, M. 80, 81, 82, 92, 93, 95
 Londra 91
 Lord Blantyre 86
 Lugat-ı Tıbbiye 40, 42, 43, 45
 Lyon 120

M

Maarif Nezareti 58
 Mabenyn-i Hümayûn
 Mabeyn-i Hümayûn 82, 96
 Madagaskar 118
 Mahmud (II) 10, 16, 17, 18, 20, 21, 22

Makalat-ı Tıbbiye 27
 Maldiv 118
 Maliye 58, 113
 Manastır 38, 48, 101
 Manisa 11
 Marko Apostolidis 75
 Marko Paşa (Abdülaziz'in başhekimî ve Osmanlı Orduları Askerî Sıhhiye Genel Müfettişi) 45, 46, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 127
 Matbaa Komisyonu 46, 50
 Mavroyeni, Spiridon (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocası) Spiridon 23, 24, 69, 70, 72, 76.
 Meclis-i Maarif-i Umumiye 33
 Meclis-i Muvakkat 33
 Meclis-i Sıhhiye-i Askeriye 82
 Meclis-i Valâ 21, 38
 Mecmûa-i Fünûn 34, 35, 64, 113, 114, 115, 119, 122
 Mecrûhin ve Marzâ-yı Askeriyyeye İmdâd ve Muavenet Cemiyeti 73, 75, 76, 77, 78, 83, 126
 medrese 10, 11, 12, 14, 28, 29, 35, 42, 47
 Mehmed Ali Paşa (Tuna Orduları Umum Kumandanı) 89, 90
 Mehmed Efendi 51
 Mehmed Muhyiddin İzmitî (hekimbaşı) 13
 Mehmet Nazif Paşa 38, 39, 51
 Mehmet Raif Efendi 39
 Mehmed Tevfik Efendi (Beşinci Ordu doktoru) 50
 Mekâtib-i Efrenciyye 50
 Meksika 118
 Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) 70
 Mekteb-i Tıbbiye 21, 23, 41, 49

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane 18, 20, 32

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane 52 77

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye 41, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 61, 64, 66, 69, 70, 73, 96, 102, 112

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 7, 9, 10, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 36, 39, 40, 41, 42, 45, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 95, 98, 101, 106, 110, 112, 119, 122, 125, 127

Menafiü'l Aza 49

Menemenli Mustafa Paşa Konağı 65, 66.

Meninski 44

mercan Mercan 29, 32

Merkez Komitesi Dâhili Talimatnamesi 87, 88, 92

Mısıri Seyyid Ahmed Efendi (Saray hekimi) 14

mikrometre 100

mikyâs-ı asgâr 100

Milletlerarası Kızılhaç Konferansı 74, 90

Mimar Sinan 11

Miralay Rifat Bey (kolağası) 41

Mosaraki Efendi 13

Moynier, Gustave (Uluslararası Kızılhaç Komitesi Başkanı), 74, 77

Mundy 87. 95

Mustafa Reşid Paşa (sadrızam) 17

müderris 11

Müfredat-ı Tıb 50

Mühlig (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocası) 69, 70, 72

mümtaz sınıf 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 38, 42, 56, 66, 106

Münif Efendi 34

Münif Paşa 35, 113, 116

N

Nafi 46

Nedim 7, 26, 29, 39, 51

Nidâi 12

Nikola, Grandük (Güney Rus Orduları Komutanı) 90

Nuri (kolağası) 42

Nuri Bey (Mabeyn-i Hümayûn kâtibi) 52, 81, 82

Nuri Latif (kolağası) 42

Nuriyan Efendi 80, 81, 95

O

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 79, 80, 82, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 126, 127

Osmanlı tarihi 23

Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) 76, 80, 84, 85, 86, 89, 90, 127

Ö

Ömer Lütfi Efendi 22

Ömer Paşa (Serdar-ı Ekrem) 75

Ömer Rüşdü Paşa Ömer Rüşdü 76

P

P. H. Nysten 42, 43, 49

Paracelsus 99

Paris 70, 74, 77, 80, 89, 94, 112, 121

Pasteur Enstitüsü 107

Paşa Dairesi 82, 92

patoloji 39, 61, 72, 102, 107, 112, 113

Peştemalcıyan, Dikran 77, 79, 80, 81, 82, 92, 96

Piristü Kadınefendi 84, 85

Platon 12

Plevne 86

Polyak 86

Priestley, Joseph 99

Prokesehosten (Baron) 76

R

Raif Kâmil 39, 51

Rajiyaos 119

Razi 43

Ren 121

resim 2, 23

Rifat Bey 41, 78

Rousseau, Jean-Jacques 119, 122

Rönesans 99

Rum 26

Rumca 35

Rus Çarlığı 16

Rusya 19, 90

rüesa-i kumyayyun rüesa-ı kimyayyun 99

S

Sabit Hastaneler Talimatnamesi 89

salgın hastalıklar 20, 64

Salih Bey (Miralay, Mekteb-i Tıbbiye tercüme memuru) 41

Salih Efendi (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı) 36, 41

saraç 15, 109

Sarell 80, 81, 95

Scheele, Karl Wilhelm 99

Selânik 83, 84

sembol 45, 79, 80, 89, 90, 101

Sen nehri 121

Sermüneccim Osman Saib Efendi 32

Servet 7, 26, 29, 39, 51

Sevastapoulo 80, 82, 87, 95

Seyyar Hastaneler
Talimatnamesi 88

Seyyar-Sabit Hastane
Teşkilatı 91

Sırbistan 26, 77

Societe Medicale de
Constantinople 33

Sofya 84, 86, 88

Solgareno Muharebesi
Solferino Muharebesi 73

spektroskop 100

Stahl, Georg Ernst 99

Stepan Paşa 78

Strassburg 99

Suğyan 79

Süleymaniye 11, 12, 14

Ş

Şakir Bey 78

Şanizâde 32, 43

Şehzadebaşı 14

Şevki Efendi 22

Şıpka 86, 87

şifahane 10, 11

T

Takvimhane-i Âmile
Musahhıhı 22

Tanzimat Fermanı 17

Tanzimat 17, 38

Tanzimat-ı Hayriye 26

tarih 23, 69, 76, 113

tasrif 43

Taşmektep 35

tayfbin 100

Tedkik-i Müellefât
Komisyonu 52

Telkihâne-i Şâhâne 107

Tersâne-i Âmile 13, 14

Tervihu'l-Ervâh 13

Tıbbi Müzakereler 51, 52

Tıbhâne 13, 22, 23, 54

Tıbhâne-i Âmile 13, 22, 54

Tıp Bayramı 17

tıp 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17,
18, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 29,
30, 31, 32, 33, 36, 38, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 50,
52, 53, 54, 56, 57, 58, 61, 64,
66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 82,
83, 93, 95, 98, 101, 103, 104,
106, 108, 110, 112, 113, 125,
126, 128, 129, 130, 131, 133,
134, 135, 136,

tükilenmiş anber 118

Tulumbacıbaşı Konağı 14

tüberküloz 93

Türkiye Kızılay Derneği 2,
127

Türk-Yunan Savaşı 90, 95

U

Uluslararası Kızılhaç Komitesi
73, 74, 77, 86, 90

Un souvenir de Solferino 74

Usûl-i Kimya 98

Usul-i Menâkıb-ı Tabiat 41

Usul-i Kimya 96, 100

V

Vahid Bey konağı 29

Vahid 7, 26, 29, 41, 46, 51

Vakâ-i Tıbbiye 35

Vankulu 44

Varna 84

veba 20, 122, 128, 135

Vefa 29

Veli Paşa 76

Viyana Ayaklanması 74

Viyana 17, 18, 46, 50

Von Haas, Yohannes 95

Y

Yahudi 26

Yeni Han 29

Yıldırım Beyazıt 10

Yunanca 35, 118

Z

Zehravi 43

Zohrap Efendi (İngiltere'nin
Erzurum konsolosu) 86, 87

zooloji 23

Zübdetü'l-Kimya 49

Zühdü Efendi, (Mekteb-i
Tıbbiye İlm-i Emraz-ı
Umumiye yardımcısı
öğretmeni) 107

W

Wurtz, Charles Adolphe
(Fransız kimyacı) 99, 100

İçindekiler

Giriş 10

XIX. Yüzyıla Kadar Osmanlı'da Tıp Eğitimi 10

Kırımlı Doktor İdris Aziz Bey'in Hayatı, Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 15

Kırımlı Doktor Aziz Bey ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 32

Kulübesi Olmayan Bir Kabileye Saray Yapmak 40

Sivil Tıp Okulu Açılıyor: Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Türkçe Tıp Eğitimi 52

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye 52

Türkçe Tıp Eğitimi 66

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Kırımlı Doktor Aziz Bey 73

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Kuruluşu ve Kırımlı Aziz Bey 73

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin İlk Yılları ve Kırımlı Aziz Bey 82

Kırımlı Aziz Bey'in Eserleri ve Türkiye'de Tıbbın Gelişimine Katkısı 96

Kimya-yı Tıbbî 96

İlm-i Emraz-ı Umumiye 101

Mecmua-i Fünun'daki Makaleleri 113

Sonuç 125

Dipnotlar 128

Kaynaklar 133

İndeks 137

Kırım Bahçesaraylı koşum ve eyer takımları ustası saraç Ali oğlu İdris Efendi'nin İstanbul'a göç edişinin hemen ertesi senesinde doğan oğlu Aziz, otuz sekiz yıl sonra bu dünyadan göçtüğünde ardında dolu dolu bir hayat hikâyesi bıraktı.

On beş yaşında öğrenci olarak adım attığı Osmanlı Devleti'nin gözbebeği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de mezuniyetinden sadece birkaç ay sonra iç hastalıkları dersinin yardımcı hocalığına atandı. Daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyede hocalığa devam ederek patoloji, fizik, kimya dersleri verdi. Daha öğrenciyken tıp dilinin Türkçeleşmesi için arkadaşlarıyla omuz verdiği çalışmalara bir taraftan tıp çevirileri ve telifleriyle devam etti bir taraftan da Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'yi kuranlar arasında yer aldı. Dernek yönetimindeki arkadaşlarıyla birlikte hazırladıkları tıp sözlüğüyle yüzlerce tıp kelimesinin Türkçede hayat kazanmasına katkıda bulundu. Dönemine dek yazılmış en kapsamlı kimya kitabı Kimya-yı Tıbbî ile hastalıklara ilişkin ayrıntılı bilgi verdiği İlm-i Emraz-ı Umumiye'yi kaleme aldı. İki kitabı da yıllarca ders kitabı hizmeti görerek yüzlerce hekimin yetişmesinde sadaka-i cariyesi oldu.

Bu biyografi çalışması, sayılanların yanı sıra Mecrûhîn ve Marzâ-yı Askeriye'ye İmdat ve Muavenet Cemiyetinin kurucu ekibinde yer alarak ve "hilal" sembolünü önererek Kızılay'ın kurucu babaları arasında muhkem bir yer edinen Doktor Kırımlı Aziz Bey'le tanışmaya, onu tanımaya davetimizdir.

Tıp Dilinin ve Eğitiminin Türkçeleşmesinde Öncü

KIRIMLI AZİZ BEY

DR. NURSEL MANAV

DİZİ ADI: BELLEK-BİYOGRAFİ

KİTAP NO: 21

